

JÜRGEN HABERMAS

ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΙΑΣ
ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

Πρόλογος - Μετάφραση
ΑΝΤΩΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΠΛΕΘΡΟΝ

ΑΘΗΝΑ 1990

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΑΝΤΩΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ: Προλογικό σημείωμα	9
Γνώση και διαφέρον	21
Ἡ ιδέα μιᾶς γνωσιοθεωρίας ὡς κοινωνικῆς θεωρίας	43
Ἐπίλογος στὸ <i>Γνώση καὶ διαφέρον</i>	71
Τεχνικὴ καὶ ἐπιστήμη ὡς ιδεολογία	121
Τεχνικὴ πρόοδος καὶ κοινωνικὸς κόσμος τῶν βιομάτων	171
Γλωσσάρι	185

Στὸν Herbert Marcuse γιὰ τὴ
70ῆ ἐπέτειο τῶν γενεθλίων του

19.7.68

Ὁ Max Weber εἰσήγαγε τὴν ἔννοια τῆς «ὀρθολογικότητας», προ-
κειμένου νὰ καθορίσει τὴ μορφή τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομικῆς
δραστηριότητας, τῶν ἀστικῶν συναλλαγῶν στὰ πλαίσια τοῦ ιδιωτι-
κοῦ δικαίου καὶ τῆς γραφειοκρατικῆς ἐξουσίας. Ἐξορθολογισμός*
σημαίνει, κατ' ἀρχάς, ἐπέκταση τῶν κοινωνικῶν πεδίων πού ὑπό-
κείνται σὲ κριτήρια ὀρθολογικῶν* ἀποφάσεων. Στὴν ἐπέκταση αὐ-
τὴ ἀντιστοιχεῖ ἡ βιομηχανοποίηση τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, μὲ
συνέπεια τὰ κριτήρια τῆς ἐργαλειακῆς δραστηριότητας νὰ ὑπεισέρ-
χονται καὶ σ' ἄλλα πεδία τῆς ζωῆς: ἐξαστιμισμός* τοῦ τρόπου ζωῆς,
τεχνικοποίηση* τῶν συναλλαγῶν καὶ τῆς ἐπικοινωνίας. Καὶ στὶς
δύο περιπτώσεις πρόκειται γιὰ τὴν ἐπικράτηση ἑνὸς τύπου ὀρθολο-
γικῆς ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ* πράξης, εἴτε αὐτὸς ὁ τύπος ἀφορᾷ τὴν
ὀργάνωση τῶν μέσων, εἴτε τὴν ἐπιλογή ἀνάμεσα σ' ἐναλλακτικὰς
λύσεις. Ὁ σχεδιασμός μπορεῖ, τελικά, νὰ ἐννοηθεῖ ὡς μία ὀρθολο-
γικὴ, ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ, πράξη δευτέρου βαθμοῦ: ἀποβλέπει στὴν
ἐγκατάσταση, βελτίωση ἢ ἐπέκταση τῶν ἴδιων τῶν συστημάτων ὀρ-
θολογικῆς ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ* πράξης. Ὁ προοδευτικὸς «ἐξορ-
θολογισμός» τῆς κοινωνίας συναρτᾶται μὲ τὴ θεσμοποίηση* τῆς ἐπι-
στημονικῆς καὶ τεχνικῆς προόδου. Στὸ μέτρο, πού ἡ τεχνικὴ καὶ
ἡ ἐπιστῆμη διαπερνοῦν τὰ θεσμικὰ πεδία τῆς κοινωνίας καὶ μετα-
σχηματίζουν ἔτσι τοὺς ἴδιους τοὺς θεσμούς, καταργοῦνται κι οἱ
παλαιότεροι τύποι νομιμοποίησης. Ἡ ἐκκοσμίκευση* καὶ «ἀπομαγι-
κοποίηση*» τόσο τῶν κοσμοειδώλων,* πού προσανατολίζουν τὴ δρά-
ση, ὅσο καὶ τῆς πολιτισμικῆς παράδοσης στὸ σύνολό της, ἀποτελοῦν
τὴν ἄλλη ὄψη μιᾶς ἀξάνόμενης «ὀρθολογικότητας» τῆς κοινωνι-
κῆς πράξης.

I.

‘Ο Herbert Marcuse ξεκίνησε απ’ αυτές τις αναλύσεις, προκειμένου ν’ αποδείξει ότι η τυπική θεμιπεριανή έννοια της ὀρθολογικότητας ἐμπεριέχει καθορισμένες συνεπαγωγές.* ‘Ο Max Weber συνήγαγε αὐτή τὴν έννοια ἀπὸ τὴν ὀρθολογική, ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ, δράση τοῦ καπιταλιστῆ ἐπιχειρηματία καὶ τοῦ βιομηχανικοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη, τοῦ ἀφηρημένου νομικοῦ προσώπου καὶ τοῦ σύγχρονου διοικητικοῦ ὑπαλλήλου, καὶ τὴν συνέδεσε μὲ τὰ κριτήρια τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς. ‘Ο Marcuse εἶναι πεισμένος ὅτι σ’ αὐτὸ πού ὁ Max Weber δνόμασε «ἐξορθολογισμό», δὲν πραγματώνεται ἡ «ὀρθολογικότητα» ὡς τέτοια ἀλλὰ στὸ ὄνομα τῆς ὀρθολογικότητας ἐπιβάλλεται τελικὰ μιὰ καθορισμένη μορφή ἀνομολόγητης πολιτικῆς κυριαρχίας. Ἡ ὀρθολογικότητα αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἀφορᾷ τὴν ὀρθὴ ἐπιλογή μεταξὺ στρατηγικῶν, τὴν κατάλληλη χρησιμοποίηση τεχνολογιῶν καὶ τὴ σκόπιμη ἐγκατάσταση συστημάτων (μὲ θεθέντες σκοποὺς σὲ δεδομένες καταστάσεις)· ἀποκόπτει ἔτσι τὸ συνολικὸ κοινωνικὸ πλαίσιο τῶν συμφερόντων, μέσα στὸ ὁποῖο ἐπιλέγονται οἱ στρατηγικῆς, χρησιμοποιοῦνται οἱ τεχνολογίες καὶ ἐγκαθίστανται τὰ συστήματα, ἀπὸ τὸν κριτικὸ στοχασμὸ καὶ τὴ δυνατότητα (λογικῆς) ἀνασυγκρότησης. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ’ αὐτὸ, ἡ ἐν λόγῳ ὀρθολογικότητα ἀναφέρεται μόνον στὶς σχέσεις τοῦ δυνατοῦ τεχνικοῦ ἐλέγχου· ἀπαιτεῖ ἐπομένως ἕναν εἰδικὸ τύπο τοῦ πράττειν, πού συνεπάγεται τὴν κυριαρχία — εἴτε πάνω στὴ φύση, εἴτε πάνω στὴν κοινωνία. Ἡ ὀρθολογικὴ ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξη εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τῆ δομῆ μιὰ ἀσκηση ἐλέγχου. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰ κριτήρια τῆς παραπάνω ὀρθολογικότητας, ὁ «ἐξορθολογισμὸς» τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴ θεσμοποίηση μιᾶς κυριαρχίας, ὁ πολιτικὸς χαρακτήρας τῆς ὁποίας συγκαλύπτεται: ὁ τεχνικὸς Λόγος ἐνὸς κοινωνικοῦ συστήματος, πού λειτουργεῖ μὲ βάση τὴν ὀρθολογική, ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ, πράξη, δὲν προδίδει δηλαδὴ τὸ πολιτικὸ του περιεχόμενο. Ἡ κριτικὴ τοῦ Marcuse στὸν Max Weber ὀδηγεῖται στὸ ἐξῆς συμπέρασμα: «Ἡ έννοια τοῦ τεχνικοῦ Λόγου, εἶναι ἴσως ἡ ἴδια μιὰ ἰδεολογία. Ὁχι μόνον ἡ ἐφαρμογὴ τῆς, ἀλλὰ ἡ τεχνικὴ ἀπὸ μόνῃ τῆς εἶναι κυριαρχία (πάνω στὴ φύση καὶ πάνω στὸν ἄνθρωπο)· μιὰ μεθοδική, ἐπιστημονι-

κή, ὑπολογισμένη καὶ ὑπολογιστικὴ κυριαρχία. Ὅρισμένοι σκοποὶ καὶ συμφέροντα τῆς κυριαρχίας δὲν ἐπιβάλλονται μόνον “ἐκ τῶν ὑστέρων” καὶ ἀπ’ ἔξω ἐπὶ τῆς τεχνικῆς — ἀλλὰ ἐμπεριέχονται ἤδη στὴν ἴδια τὴν δομῆ τοῦ τεχνικοῦ μηχανισμοῦ. Ἡ τεχνικὴ εἶναι κάθε φορὰ ἕνα ἱστορικο-κοινωνικὸ “πρόταγμα*”: μέσα τῆς προσχεδιάζεται ὅτι μιὰ κοινωνία καὶ τὰ συμφέροντα, πού τὴν ἐξουσιάζουν, προτίθενται νὰ πράξουν μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ μὲ τὰ πράγματα. Ἐνας τέτοιος σκοπὸς τῆς κυριαρχίας εἶναι “ὕλικός” καὶ μ’ αὐτὴ τὴν έννοια ἀνήκει στὴν ἴδια τὴ μορφή τοῦ τεχνικοῦ Λόγου».¹

Ἀπὸ τὸ 1956 ἤδη ὁ Marcuse — ἀναφερόμενος σ’ ἕνα ἀρκετὰ διαφορετικὸ θέμα — εἶχε ἐπισημάνει τὸ ἰδιότυπο φαινόμενο ὅτι στὶς βιομηχανικὰ προηγμένες καπιταλιστικῆς κοινωνίες ἡ ἐξουσία τείνει νὰ χάσει τὸν ἐκμεταλλευτικὸ-καταπιεστικὸ χαρακτήρα τῆς καὶ νὰ καταστῆ «ὀρθολογική», χωρὶς μ’ αὐτὸ νὰ ἐξαφανίζεται καὶ ἡ πολιτικὴ κυριαρχία: «Μοναδικοὶ ὅροι τῆς ἐξουσίας εἶναι πλέον ἡ ἱκανότητα καὶ τὸ συμφέρον νὰ διατηρηθεῖ ὁ μηχανισμὸς ὡς ὅλο-τητα καὶ νὰ ἐπεκταθεῖ».² Μέτρο γιὰ τὴν ὀρθολογικότητα τῆς ἐξουσίας ἀποτελεῖ ἡ διατήρηση ἐνὸς συστήματος, πού μπορεῖ νὰ θεμελιώσει τὴ νομιμοποίησή του πάνω στὴν συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ-τεχνικὴ πρόοδο ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀνάπτυξη αὐτὴ προσδιορίζει ταυτόχρονα καὶ τὸ μέτρο, βάσει τοῦ ὁποῖου «οἱ ἀποστερήσεις καὶ τὰ ἄβρη, πού ἐπιβάλλονται στὰ ἄτομα, ἐμφανίζονται ὅλο καὶ πιὸ ἀχρηστα, ὅλο καὶ πιὸ ἀνορθολογικά*».³ ‘Ο Marcuse πιστεύει ὅτι μπορεῖ κανεὶς ν’ ἀναγνωρίσει αὐτὴ τὴν ἀντικειμενικὰ περιττὴ καταστολὴ στὴν «ὅλο καὶ πιὸ ἐντατικὴ ὑποταγὴ τῶν ἀτόμων στὸν τεράστιο μηχανισμὸ παραγωγῆς καὶ διανομῆς, στὴν ἀπο-ἰδιωτικοποίηση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου, στὴν σχεδὸν ἀδιαχώριστη πλέον ἐνότητα παραγωγικῆς καὶ καταστροφικῆς ἐργασίας». Παραδόξως ὅμως ἡ καταστολὴ αὐτὴ μπορεῖ καὶ ἐξαφανίζεσθαι ἀπὸ τὴ συνείδηση τοῦ πληθυσμοῦ, ἐπειδὴ ἡ νομιμοποίηση τῆς ἐξουσίας ἔχει προσλάβει ἕναν ἐντελῶς νέο χαρακτήρα, ὑποδεικνύοντας «τὴν διαρκῶς αὐξανόμενη παραγωγικότητα καθὼς καὶ τὴν κυριαρχία τῆς φύσης, οἱ ὁποῖες ἐκτὸς τῶν ἄλλων συντηροῦν ὅλο καὶ πιὸ ἀνετα τὴ ζωὴ τῶν ἀτόμων».

Ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, πού θεσμοποιεῖται μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ-τεχνικὴ πρόοδο, καταστρέφει ὅλες τὶς ἱστορι-

κές αναλογίες. Ἀπ' ἐδῶ ἀκριβῶς ἀντλεῖ καὶ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο τῆ δυνατότητα νομιμοποίησής του. Ἡ σκέψη ὅτι οἱ παραγωγικὲς σχέσεις θὰ μπορούσαν νὰ μετρηθοῦν μὲ βάση τὸ δυναμικὸ τῶν ἀνεπτυγμένων παραγωγικῶν δυνάμεων ἀπορρίπτεται, γιατί οἱ ἰσχύουσες παραγωγικὲς σχέσεις παρουσιάζονται ὡς ἡ τεχνικὰ ἀναγκαῖα ὀργανωτικὴ μορφή μιᾶς ἐξορθολογισμένης κοινωνίας. Ἡ «ὀρθολογικότητα», μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Max Weber, παρουσιάζει ἐδῶ τὸ διπλό της πρόσωπο: δὲν ἀποτελεῖ πλέον μόνον ἓνα κριτήριον γιὰ τὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ποὺ μπορεῖ ν' ἀποκαλύψει τὸν ἀντικειμενικὰ περιττὸ κατασταλτικὸ χαρακτήρα τῶν ἱστορικὰ ξεπερασμένων παραγωγικῶν σχέσεων· εἶναι ταυτόχρονα καὶ μιὰ ἀπολογητικὴ κλίμακα, ποὺ μπορεῖ νὰ δικαιολογήσει τίς ἴδιες τίς παραγωγικὲς σχέσεις σὰν ἓνα λειτουργικὰ δίκαιο θεσμικὸ πλαίσιο. Συγκριτικά, μάλιστα, μὲ τὴν ἀπολογητικὴ της χρησιμότητα ἡ «ὀρθολογικότητα» ἀποδυναμώνεται σὰν μέτρο τῆς κριτικῆς καὶ ὑποδαθμιζέται σὲ ἀπλὸ διορθωτικὸ παράγοντα ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ συστήματος· ἔτσι τὸ μόνο πράγμα, γιὰ τὸ ὁποῖο μπορεῖ ἀκόμη νὰ ἀποφαίνεται εἶναι, ἐνδεχομένως, ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι «προγραμματισμένη ἐσφαλμένα». Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπιστημονικῆς-τεχνικῆς τοῦ ἀνάπτυξης, οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις παρουσιάζονται σ' ἓνα νέο συσχετισμὸ πρὸς τίς παραγωγικὲς σχέσεις: δὲν λειτουργοῦν πλέον σὰν βάση τῆς κριτικῆς πρὸς τίς ἰσχύουσες νομιμοποιήσεις, συμβάλλοντας ἔτσι σ' ἓναν πολιτικὸ διαφωτισμὸ ἀλλὰ γίνονται οἱ ἴδιες θεμέλιο τῆς νομιμοποίησης. Αὐτὸ εἶναι, ποὺ ὁ Marcuse θεωρεῖ σὰν τὸ κοσμοϊστορικὰ νέο στοιχεῖο.

Ἄν ὅμως ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, δὲν θὰ πρέπει καὶ ἡ ὀρθολογικότητα, ποὺ ὑλοποιεῖται μέσα σὲ συστήματα ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης, νὰ νοηθεῖ σὰν μιὰ ὀρθολογικότητα εἰδικὴ καὶ περιορισμένη; Καὶ δὲ θὰ πρέπει, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἡ ὀρθολογικότητα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς, ἀντὶ νὰ ἀνάγεται σὲ ἀναλλοιώτους κανόνες τῆς Λογικῆς καὶ τῆς ἐλεγμένης ὡς πρὸς τὴν ἐπιτυχία* πράξης, νὰ ἔχει ἤδη ἐνσωματώσει μέσα της ἓνα περιεκτικὸ, ἱστορικὰ διαμορφωμένο καὶ συνεπῶς πρόσκαιρο *apriori*; Ὁ Marcuse ἀπαντᾷ καταφατικὰ σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα: «Οἱ βασικὲς ἀρχές τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης ἦταν *apriori* ἔτσι δομημένες, ὥστε νὰ μπορούν νὰ χρησιμεύουν ὡς ἐννοιολογικὰ ἐργαλεῖα γιὰ ἓνα σύνολο ἀπὸ αὐτόματους παραγωγικοὺς ἐλέγχους· ὁ

θεωρητικὸς ὀπερασιοναλισμὸς* ἀντιστοιχοῦσε τελικὰ σ' ἓναν πρακτικὸ ὀπερασιοναλισμὸ. Ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος, ποὺ ὀδήγησε σὲ μιὰ διαρκῶς ἀποτελεσματικότερη κυριαρχία πάνω στὴ φύση, προσέφερε κατόπιν καὶ τίς καθαρὲς ἔννοιες καθὼς καὶ τὰ ἐργαλεῖα γιὰ μιὰ διαρκῶς ἀποτελεσματικότερη κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὸν ἀνθρώπο, διὰ μέσου τῆς κυριαρχίας πάνω στὴ φύση [...]. Σήμερα, ἡ κυριαρχία διαιωνίζεται καὶ ἐπεκτείνεται ὄχι ἀπλῶς διὰ μέσου τῆς τεχνολογίας ἀλλὰ ὡς τεχνολογία, νομιμοποιώντας ἔτσι ἀπόλυτα τὴν ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ ἐξουσία, ἡ ὁποία ἐνσωματώνει μέσα της ὅλα τὰ πολιτισμικὰ πεδία. Σ' αὐτὸ τὸ συνολικὸ πλαίσιο, ἡ τεχνολογία προσφέρει ἐπίσης καὶ τὸν μεγάλῃς κλίμακας ἐξορθολογισμὸ τῆς ἀνελευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποδεικνύει τὴν τεχνικὴ ἀδυνατότητα, νὰ εἶναι κανεὶς αὐτόνομος καὶ νὰ καθορίζει μόνος τὴ ζωὴ του. Γιατί αὐτὴ ἡ ἀνελευθερία δὲν ἐμφανίζεται οὔτε σὰν ὀρθολογικὴ οὔτε σὰν πολιτικὴ, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο σὰν ὑποταγὴ στὸν τεχνικὸ μηχανισμό, ποὺ διευρύνει τίς ἀνέσεις τῆς ζωῆς καὶ αὐξάνει τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ τεχνολογικὴ ὀρθολογικότητα μᾶλλον προστατεύει παρά καταργεῖ τὴ νομιμότητα τῆς κυριαρχίας, ἐνῶ παράλληλα ὁ ἐργαλειακὸς Λόγος διανοίγει τίς προοπτικὲς γιὰ μιὰν ὀρθολογικὰ ὁλοκληρωτικὴ κοινωνία».⁴

Ὁ «ἐξορθολογισμὸς» τοῦ Max Weber δὲν εἶναι μόνον μιὰ μακροπρόθεσμὴ διαδικασία ἀλλαγῆς τῶν κοινωνικῶν δομῶν· εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἓνας «ἐξορθολογισμὸς» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Freud: τὸ ἀληθινὸ κίνητρο, ἡ διατήρηση δηλαδή μιᾶς κυριαρχίας ἀντικειμενικὰ ξεπερασμένης, συγκαλύπτεται μὲ τὴν ἐπίκληση τεχνικῶν ἐπιταγῶν. Αὐτὴ ἡ ἐπίκληση εἶναι δυνατὴ μόνον καὶ μόνον, ἐπειδὴ ἡ ὀρθολογικότητα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς εἶναι ἤδη ἐγγενῶς μιὰ ὀρθολογικότητα τῆς δυνατότητας ἐλέγχου, μιὰ ὀρθολογικότητα τῆς κυριαρχίας.

Τὴν θεωρητικὴ αὐτὴ σύλληψη, ὅτι δηλαδή ἡ ὀρθολογικότητα τῆς νεότερης ἐπιστήμης εἶναι ἓνα ἱστορικὸ μὶορφωμα, τὴν ὀφείλει ὁ Marcuse ἀφ' ἐνὸς στὴν πραγματεία τοῦ Husserl πάνω στὴν κρίση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης, καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν ἀποδόμηση* τῆς δυτικῆς Μεταφυσικῆς ἀπὸ τὸν Heidegger. Ἀπὸ ὑλιστικῆ, ἐξάλλου, σκοπιὰ ὁ Bloch εἶχε ἀναπτύξει τὴν ἀποψη, ὅτι ἡ ὀρθολογικότητα τῆς ἐπιστήμης, στρεβλωμένη ἤδη ἀπ' τὸν καπιταλισμὸ, ἀφαιρεῖ ἐπίσης ἀπὸ τὴ σύγχρονη τεχνικὴ τὸν ἀθῶο χαρα-

κτήρα της καθαρά παραγωγικής δύναμης. Ο Marcuse είναι όμως ο πρώτος, που θέτει το «πολιτικό περιεχόμενο του τεχνικού Λόγου» σαν άφετηρία στην ανάλυσή του για μιὰ θεωρία της κοινωνίας του ύστερου καπιταλισμού. Επειδή, μάλιστα, δεν επιθυμεί μόνο ν' αναπτύξει φιλοσοφικά αυτή την άποψη αλλά να την υποβάλει και στη δοκιμασία της κοινωνιολογικής ανάλυσης, γι' αυτό και οι δυσκολίες της έλης σύλληψης γίνονται ακόμη πιο έκδηλες. Θέλω εδώ απλώς να επισημάνω μιάν αβεβαιότητα, που εμφανίζεται ήδη στον ίδιο τον Marcuse.

II.

Το φαινόμενο, στο οποίο ο Marcuse στηρίζει την κοινωνιολογική του ανάλυση, είναι ή ιδιότυπη συγχώνευση της τεχνικής με την κυριαρχία, της όρθολογικότητας με την καταπίεση και για να το έρμηνεύσει καταφεύγει στην παραδοχή ότι μέσα στο υλικό αρτιορί της επιστήμης και της τεχνικής βρίσκεται ένα προσχέδιο του κόσμου, καθορισμένο από τα ταξικά συμφέροντα και τη συγκεκριμένη ιστορική κατάσταση, ένα «πρόταγμα», όπως το ονομάζει ο ίδιος, συνδεόμενος έτσι με την φαινομενολογία του Sartre. Αν δεχτούμε ότι η έρμηνεία αυτή είναι ή μόνη δυνατή, τότε θα ήταν αδιανόητη μιὰ χειραφέτηση χωρίς την επαναστατικοποίηση της ίδιας της επιστήμης και της τεχνικής. Ο Marcuse μπαίνει σ' όρισμένα σημεία στον πειρασμό ν' αποδεχθεί αυτή την ιδέα μιὰς νέας επιστήμης σε συνάρτηση με την έπαγγελία, που μιὰς είναι γνωστή από τον Ιουδαϊκό και προτεσταντικό μυστικισμό, για μιάν «ανάσταση της έκπτωσης φύσης»: ν' αποδεχθεί, δηλαδή, τον κοινό εκείνο «τόπο», που περνώντας απ' τον σουηβικό εὐσεβισμό,* διεισδύει στη φιλοσοφία του Schelling (και του Baader), επιστρέφει στα Παρισινά Χειρόγραφα του Marx, καθορίζει άργότερα τις κεντρικές ιδέες της φιλοσοφίας του Bloch και, τέλος, κατευθύνει, σ' έπεξεργασμένη βέβαια μορφή, τις ένδομους έλπίδες του Benjamin, του Horkheimer και του Adorno. Διακηρύττει λοιπόν ότι: «Αυτό που προσπαθώ εδώ να καταδείξω, είναι ότι ή επιστήμη στη βάση των δικών της ιδιαίτερων μεθόδων κι έννοιών

έχει προσχεδιάσει και προωθήσει ένα όλόκληρο σύμπαν,* όπου ή κυριαρχία πάνω στη φύση συνδέεται επίμονα με την κυριαρχία πάνω στον άνθρωπο — κι ο δεσμός αυτός τείνει να έχει αλλέθριες συνέπειες πάνω σε τοῦτο τὸ σύμπαν συνολικά. Η φύση, με τὸ να κατανοείται και να εξουσιάζεται επιστημονικά, εμφανίζεται πλέον με νέα μορφή στον τεχνικό μηχανισμό παραγωγής και απόδομησης, που συντηρεί και βελτιώνει τή ζωή των ατόμων, ενώ ταυτόχρονα τὰ υποτάσσει στους κυρίαρχους του μηχανισμού. Η όρθολογική ιεραρχία συγχωνεύεται έτσι με την κοινωνική. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, μιὰ αλλαγή στην κατεύθυνση της προόδου, που θα μπορούσε να λύσει αυτόν τον αλλέθριο δεσμό, θα επηρέαζε, βέβαια, και τή δομή της ίδιας της επιστήμης — τὸ πρόταγμα της. Οι επιστημονικές υποθέσεις, χωρίς να χάσουν τον όρθολογικό χαρακτήρα τους θα μπορούσαν ν' αναπτυχθούν μέσα σ' ένα ριζικά διαφορετικό εμπειρικό πλαίσιο (μέσα σ' έναν εἰρηνευμένο, δηλαδή, κόσμο) ή επιστήμη θα έφθανε επομένως σε οὐσιωδῶς διαφορετικές έννοιες της φύσης και θα διαπίστωνε οὐσιωδῶς διαφορετικά γεγονότα.»⁵ Ο Marcuse δεν αναφέρεται, κατά συνέπεια, μόνο σε μιάν άλλη διαμόρφωση της θεωρίας αλλά και σε μιὰ διαφορετική, ως πρὸς τις βασικές της αρχές, μεθοδολογία της επιστήμης. Τὸ υπερβατολογικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο ή φύση θα μπορούσε να μετατραπεί σε αντικείμενο μιὰς νέας εμπειρίας, δεν θα ήταν πλέον ο λειτουργικός κύκλος της εργαλειώδους δραστηριότητας ή σημερινή όπτική του δυνατού τεχνικού ελέγχου θα μπορούσε ν' αντικατασταθεί από τήν άποψη της προστασίας και της φροντίδας, που άπελευθερώνουν τὸ δυναμικὸ της φύσης: «υπάρχουν δύο εἴδη κυριαρχίας: ή κατασταλτική και ή άπελευθερωτική.»⁶ Μπορούμε στο σημείο αυτό να αντιτεινόμεν ότι ή νεότερη επιστήμη θα μπορούσε να έννοηθεί σαν ένα ιστορικά μοναδικό πρόταγμα μόνον, εφόσον θα ήταν νοητό τουλάχιστον ένα ακόμη έναλλακτικό πρόταγμα. Κι ότι μιὰ έναλλακτική Νέα επιστήμη θα έπρεπε, επιπλέον, να περιλαμβάνει και τὸν όρισμό μιὰς Νέας τεχνικής. Η σκέψη αυτή μιὰς προσγειώνει άμεσα: γιατί ή τεχνική, αν βέβαια μπορεί έν γένει ν' αναχθεί σ' ένα πρόταγμα, μπορεί προφανῶς να αναχθεί μόνο σ' ένα καθολικό ανθρώπινο «πρόταγμα» κι όχι σ' ένα «πρόταγμα», που είναι δυνατό να ξεπεραστεί ιστορικά.

Ο Arnold Gehlen έχει, νομίζω με πειστικό τρόπο, υποδείξει ότι ανάμεσα στη γνωστή σε μιὰς τεχνική και στη δομή της όρθο-

λογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸν πράξης ὑπάρχει μιὰ ἐγγενῆς* συνάφεια. Θεωρῶντας τὸν λειτουργικὸν κύκλο τῆς ἐλεγμένης ὡς πρὸς τὴν ἐπιτυχία πράξης σὰν μιὰ συνένωση ὀρθολογικῆς ἀπόφασης καὶ ἐργαλειακῆς δραστηριότητος, μπορούμε ν' ἀνασυστηθῶμε λογι- κά τὴν ἱστορία τῆς τεχνικῆς ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς βαθμιαίας ἀντικειμενοποίησης τῆς ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸν πράξης. Ὅπως καὶ νὰ ἴναι πάντως, ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξις φαίνεται νὰ προσαρμόζεται στὸ ἐξῆς ἐρμηνευτικὸ ὑπόδειγμα: στὴν ἀρχή, ὁ λειτουργικὸς κύ- κλος τῆς ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸν πράξης συνδέεται ἄμεσα με τὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμό· στὴ συνέχεια τὸ ἀνθρώπινο εἶδος προ-βάλλει, τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο, τὰ συστατικὰ στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ κύ- κλου πάνω στὸ ἐπίπεδο τῶν τεχνικῶν μέσων, ἀπαλλάσσοντας τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες λειτουργίες.⁷ Πρῶτα ἐνισχύονται καὶ ὑποκαθίστανται οἱ λειτουργίες τοῦ μηχανισμοῦ τῆς κίνησης (χέ- ρια καὶ πόδια) κατόπιν ἡ παραγωγὴ ἐνέργειας (τὸ ἀνθρώπινο σῶ- μα), στὴ συνέχεια οἱ λειτουργίες τοῦ μηχανισμοῦ τῶν αἰσθήσεων (μάτια, αὐτιά, δέρμα) καὶ τελικὰ οἱ λειτουργίες τοῦ διευθυντικοῦ κέντρου (ὁ ἐγκέφαλος). Ἄν τώρα ἀναφερθοῦμε στὸ παρόν, θεω- ϶ντας ὅτι ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξις ἀκολουθεῖ μιὰ λογικὴ, ἀντίστοιχη πρὸς τὴν δομὴ τῆς ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸν καὶ ἐλεγμένης ὡς πρὸς τὴν ἐπιτυχία πράξης — ἀντίστοιχα, δηλαδὴ, πρὸς τὴν δομὴ τῆς ἐργασίας — μπορούμε νὰ συμπεράνομε ὅτι: γιὰ ὅσον καιρὸ δὲν ἀλλάζει ἡ ὀργάνωσις τῆς ἀνθρώπινης φύσης, γιὰ ὅσον καιρὸ θὰ πρέπει, ἐπομένως, νὰ συντηροῦμε ἀκόμη τὴν ζωὴ μας μέσω τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας ἢ μὲ τὴ βοήθεια τῶν μέσων πού τὴν ὑποκα- θιστοῦν, δὲν θὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ διακρίνομε μὲ ποιὸν τρόπο θὰ μπορούσαμε ἐνδεχομένως κάποτε νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὴν τε- χνικὴ, καὶ μάλιστα τὴν δική μας τεχνικὴ, πρὸς ὄφελος μιᾶς ποιο- τικὰ διαφορετικῆς.

Ὁ Marcuse ἀποβλέπει σὲ μιὰ ἐναλλακτικὴ στάσι ἀπέναντι στὴ φύση· ἀπ' αὐτὴ τὴ στάσι ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἡ ἰδέα μιᾶς Νέας τεχνικῆς. Ἄντι νὰ μεταχειρισθῶμε τὴ φύση σὰν ἀντι- κείμενο ἐνὸς δυνατοῦ τεχνικοῦ ἐλέγχου, μπορούμε νὰ τὴν ἀντιμε- τωπίσομε σὰν ἀντίπαλο-παίκτη μιᾶς δυνατῆς ἀλληλόδρασης. Ἄντι γιὰ τὴ φύση-ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσις μπορούμε ν' ἀναζητήσομε τὴ φύση-σύντροφος. Στὸ ἐπίπεδο μιᾶς ἀνολοκλήρωτης ἀκόμη διυπο- κειμενικότητος μπορούμε, κατὰ τὸν Marcuse, νὰ ἀποδώσομε στὰ ζῶα, στὰ φυτὰ, ἀκόμη καὶ στὶς πέτρες μιὰν ὑποκειμενικότητα καὶ

νὰ ἐπικοινωνήσομε ἔτσι με τὴ φύση ἀντί, ἀποκόπτοντας κάθε ἐπι- κοινωνία, ἀπλῶς νὰ τὴν ἐπεξεργασθῶμε. Καὶ τουλάχιστον ἡ ἰδέα του, ὅτι μιὰ δεσμευμένη ἀκόμη ὑποκειμενικότητα τῆς φύσης δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἀποδεσμευθεῖ, πρὶν ἢ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν κυριαρχία, παραμένει ἐλκυστικὴ. Μόνον ὅταν οἱ ἄνθρωποι θὰ μπορούν νὰ ἐπικοινωνοῦν χωρὶς κατα- ναγκασμοὺς καὶ ὁ καθένας θὰ ἀναγνωρίζει στὸν συνάνθρωπό του τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτὸ, τότε μόνον θὰ μπορέσει, σὲ τελευταία ἀνάλυσι, τὸ ἀνθρώπινο εἶδος νὰ θεωρήσει τὴ φύση σὰν ἕνα ἄλλο ὑποκείμε- νο — ὄχι σὰν τὸ Ἄλλο του, ὅπως ἤθελε ὁ ἰδεαλισμὸς, ἀλλὰ ἀνα- γνωρίζοντας τὸν ἑαυτὸ του σὰν τὸ Ἄλλο αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου.

Ὅπως καὶ νὰ ἴναι, πάντως, τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνικῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, σὰν τέτοια, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραιτηθοῦμε, δὲν μπο- ροῦν νὰ ὑποκατασταθοῦν ἀπὸ μιὰν ἀφυπνιζόμενη φύση. Ἡ ἐναλλα- κτικὴ λύσι στὴν ἰσχύουσα τεχνικὴ, τὸ πρόταγμα τοῦ Marcuse γιὰ τὴ φύση σὰν ἀντίπαλο-παίκτη καὶ ὄχι σὰν ἀντι-κείμενο, ἀναφέρεται σὲ μιὰν ἐναλλακτικὴ δομὴ τῆς πράξης: στὴν συμβολικὰ μεσολα- βημένη ἀλληλόδρασι σὲ διάκρισι πρὸς τὴν ὀρθολογικὴ ὡς πρὸς τὸ σκοπὸν πράξι. Αὐτὸ σημαίνει ὅμως, ὅτι καὶ τὰ δύο προτάγματα εἶναι προδολὲς τῆς ἐργασίας καὶ τῆς γλώσσας, προτάγματα δηλα- δὴ τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους στὸ σύνολό του καὶ ὄχι μιᾶς μεμονωμέ- νης ἐποχῆς, μιᾶς καθορισμένης τάξεως ἢ μιᾶς κατάστασις, πού εἶναι δυνατόν νὰ ξεπερασθεῖ. Εἶδαμε ἤδη πόσο λίγο ἀντέχει ἡ ἰδέα γιὰ μιὰ Νέα τεχνικὴ. Ἄλλο τόσο ἀσυνεπῆς ἐμφανίζεται καὶ ἡ ἰδέα γιὰ μιὰ Νέα Ἐπιστήμη, σὲ σύγκρισι με τὴν σύγχρονη ἔννοια τῆς ἐπιστήμης, ἢ ὁποῖα ὀφείλει νὰ ρυθμίζει τὴ δυνατότητα τοῦ τεχνικοῦ ἐλέγχου: γιὰ τὴ λειτουργία αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης, ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ-τεχνικὴ πρόδο ἐν γένει, δὲν ὑπάρχει κανένα ὑποκατάστατο, πού νὰ εἶναι «πὺ ἀνθρώπινον».

Ὁ ἴδιος ὁ Marcuse φαίνεται νὰ ἀμφιβάλλει γιὰ τὸ ἂν ἔχει νόημα νὰ περιορίσει τὴν ὀρθολογικότητα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς σ' ἕνα «πρόταγμα». Σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ *One Dimen- sional Man* ἐπαναστατικοποίησι ἀπλὰ σημαίνει ἀλλαγὴ τοῦ θε- σμικοῦ πλαισίου πού ἀφήνει ἄθικτες τὶς παραγωγικὰς δυνάμεις σὰν τέτοιες. Διατηρεῖται ἔτσι ἡ δομὴ τῆς ἐπιστημονικῆς-τεχνικῆς πρό- δου καὶ ἀλλάζουν μόνον οἱ κατευθυντήριες ἀξίες. Οἱ νέες ἀξίες μετασηματίζονται σὲ καθήκοντα ἐπιλύσιμα ἀπὸ τὴν τεχνικὴ· Νέα εἶναι μόνον ἡ κατεύθυνσις αὐτῆς τῆς πρόδο, ἐνῶ τὸ κριτήριον

της ίδιας της ὀρθολογικότητας παραμένει ἀναλλοίωτο: «Ἡ τεχνική σὰν ἓνα σύνολο μέσων μπορεῖ νὰ πολλαπλασιάσει τόσο τίς ἀδυναμίες ὅσο καί τίς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Στήν παρούσα βαθμίδα ἀνάπτυξης ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἴσως περισσότερο παρά ποτέ ἀδύναμος ἀπέναντι στοῦ μηχανισμοῦ, πού ὁ ἴδιος δημιούργησε».⁸

Αὐτή ἡ φράση ἀποκαθιστᾶ ἐκ νέου τήν πολιτική ἀθωότητα τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἐδῶ ὁ Marcuse ἀπλῶς ἀνανεώνει τόν κλασικό καθορισμό τῆς σχέσης μεταξύ παραγωγικῶν δυνάμεων καί παραγωγικῶν σχέσεων. Ἔτσι ὅμως ἐπιτυγχάνει τόσο λίγο στό στόχο του, πού εἶναι ἀκριβῶς ἓνας νέος συσχετισμός, ὅσο καί μέ τόν ἰσχυρισμό, ὅτι οἱ παραγωγικές δυνάμεις εἶναι πολιτικά πέρα γιά πέρα διαδρωμένες. Ἡ ἰδιότυπη «ὀρθολογικότητα» τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνικῆς, ἐνῶ ἀπό τή μιᾶ χαρακτηριστίζει ἓνα αὐξανόμενο δυναμικό ἀπό πλεονάζουσες παραγωγικές δυνάμεις, πού ἐξακολουθεῖ, ὅπως καί προηγουμένως, νὰ ἀπειλεῖ τὸ θεσμικό πλαίσιο, ἀπό τήν ἄλλη προσφέρει ἐπίσης καί τὸ μέτρο γιά τή νομιμοποίηση τῶν ἰδίων τῶν περιοριστικῶν παραγωγικῶν σχέσεων. Ἡ ἀμφισημία αὐτῆς τῆς ὀρθολογικότητας δὲν μπορεῖ ν' ἀναπαρασταθεῖ ἱκανοποιητικά οὔτε μέσω μιᾶς ἱστορικοποίησης τῆς ἔννοιας, οὔτε μέσω μιᾶς ἐπιστροφῆς στήν ὀρθόδοξη ἀντίληψη· οὔτε ἀπό τὸ ὑπόδειγμα τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, οὔτε ἀπό τὸ ὑπόδειγμα τῆς ἀθωότητας τῆς ἐπιστημονικῆς-τεχνικῆς προόδου. Ἡ πιὸ προσηκτικὴ διατύπωση τοῦ προβλήματος, πού προσπαθοῦμε ἐδῶ νὰ ἐνοήσουμε, μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ ἀκόλουθη: «Τὸ τεχνολογικὸ ἀpriori εἶναι ἓνα πολιτικὸ ἀpriori στό βαθμό, πού ἡ μεταμόρφωση τῆς φύσης συνεπάγεται τή μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου καί στό βαθμό, πού οἱ «ἀνθρώπινες δημιουργίες» πηγάζουν μέσα ἀπὸ μιᾶ κοινωνικὴ ὀλότητα κι ἐπιστρέφουν σ' αὐτή. Μπορεῖ, βέβαια, κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ὁ μηχανισμὸς τοῦ τεχνολογικοῦ σύμπαντος σὰν τέτοιος παραμένει οὐδέτερος ἀπέναντι στοὺς πολιτικοὺς σκοποὺς — μπορεῖ ἀπλῶς νὰ ἐπιταχύνει ἢ ν' ἀναστελεῖ τήν ἀνάπτυξη μιᾶς κοινωνίας. Ἐνας ἠλεκτρονικὸς ὑπολογιστὴς μπορεῖ ἔτσι νὰ ἐξυπηρετεῖ τόσο μιᾶ καπιταλιστικὴ ὅσο καί μιᾶ σοσιαλιστικὴ κυβέρνησις· ἓνας κυκλικὸς ἐπιταχυντὴς μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα ὄργανο τὸ ἴδιο χρήσιμο γιά ἓνα φιλοπόλεμο ὅπως καί γιά ἓνα φιλειρηνικὸ κόμμα [...]. Ἀπὸ τὴ στιγμή, ὅμως, πού ἡ τεχνικὴ μετατρέπεται σὲ μιᾶ καθολικὴ μορφή τῆς ὕλικῆς παραγωγῆς, χαρακτηρίζεται πλέον

ἓναν ὀλόκληρο πολιτισμὸ· προσχεδιάζει μιᾶν ἱστορικὴ ὀλότητα — ἓναν «κόσμο»».⁹

Ὁ Marcuse διατυπώνοντας τὸ πολιτικὸ περιεχόμενο τοῦ τεχνικοῦ Λόγου ἀπλῶς συγκαλύπτει τὴν δυσκολία, ἡ ὁποία συνίσταται στὸν ἐπακριβῆ κατηγορικὸ προσδιορισμὸ τοῦ τί σημαίνει ὅτι ἡ ὀρθολογικὴ μορφή τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνικῆς, ἡ ὀρθολογικότητα δηλαδή, πού ὑλοποιεῖται μέσα σὲ συστήματα ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης, ἐπεκτείνεται καί μετατρέπεται πλέον σὲ μορφή-ζωῆς, σὲ «ἱστορικὴ ὀλότητα» ἐνὸς βιούμενου κόσμου. Ὁ Max Weber, χρησιμοποιοῦντας τὴν ἔννοια «ἐξορθολογισμὸς τῆς κοινωνίας», θέλησε νὰ περιγράψει καί νὰ ἐρμηνεύσει κι αὐτὸς τὴν ἴδια διαδικασία. Νομίζω ὅτι οὔτε ὁ Max Weber, οὔτε ὁ Herbert Marcuse τὸ πέτυχαν μέ τρόπο ἱκανοποιητικό. Γι' αὐτὸ καί θὰ ἐπιχειρήσω νὰ διατυπώσω ἐκ νέου, σ' ἓνα διαφορετικὸ σύστημα ἀναφορᾶς, τὴν ἔννοια τοῦ ἐξορθολογισμοῦ τοῦ Max Weber, προκειμένου νὰ πραγματευθῶ, πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση, τόσο τὴν κριτικὴ τοῦ Marcuse στὸν Weber, ὅσο καί τὴ θέση του γιά τὴ διπλὴ λειτουργία τῆς ἐπιστημονικῆς-τεχνικῆς προόδου (ὡς παραγωγικῆς δυνάμης καί ὡς ἰδεολογίας). Προτείνω ἓνα σχέδιο ἐρμηνείας, πού μπορεῖ, βέβαια, νὰ ἐκτεθεῖ στὰ πλαίσια ἐνὸς δοκιμίου, ὄχι ὅμως καί νὰ ἐλεγχθεῖ σοβαρὰ ὡς πρὸς τὴ χρησιμότητά του. Οἱ ἱστορικὲς γενικεύσεις ἐξυπηρετοῦν, ἐπομένως μόνο τὴ διευκρίνιση τοῦ σχήματος: δὲν μποροῦν νὰ ὑποκαταστήσουν τὴν ἀπαραίτητη ὀλοκλήρωση τῆς ἐρμηνείας του.

III.

Ὁ Max Weber, χρησιμοποιοῦντας τὸν ὄρο «ἐξορθολογισμὸς», προσπάθησε νὰ ἐννοήσῃ τίς ἀντεπιδράσεις τῆς ἐπιστημονικῆς-τεχνικῆς προόδου πάνω στό θεσμικὸ πλαίσιο τῶν κοινωνιῶν, πού βρίσκονται στό στάδιο τοῦ «ἐκμοντερνισμού» τους. Τὸ ἐνδιαφέρον του αὐτὸ τὸ μοιράζεται, γενικά, μέ τὴν παλαιότερη κοινωνιολογία, τὰ ζεύγη ἐννοιῶν τῆς ὁποίας περιστρέφονται ὅλα γύρω ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόβλημα: νὰ συγκροτήσουν ἐννοιολογικὰ τὴ θεσμικὴ ἀλλαγὴ, πού ἐπιβλήθηκε μέ τὴν ἐπέκταση τῶν ὑποσυστημάτων τῆς ὀρθολογικῆς ὡς

πρὸς τὸ σκοπὸ πρᾶξης. Καθεστῶς* καὶ σύμβαση, κοινότητα καὶ κοινωνία, μηχανικὴ καὶ ὀργανικὴ ἀλληλεγγύη, ἄτυπες καὶ τυπικὲς ὁμάδες, πρωτογενεῖς καὶ δευτερογενεῖς σχέσεις, κουλτούρα καὶ πολιτισμὸς, παραδοσιακὴ καὶ γραφειοκρατικὴ ἐξουσία, ἱεροὶ καὶ κοσμικοὶ δεσμοί, στρατοκρατικὴ καὶ βιομηχανικὴ κοινωνία, ἐπίπεδο ἀνάπτυξης* καὶ κοινωνικὴ τάξη κ.ο.κ.: τόσα πολλὰ ζεύγη ἐννοιῶν καὶ ἄλλες τόσες προσπάθειες, λοιπόν, προκειμένου νὰ κατανοηθεῖ ἡ δομικὴ ἀλλαγὴ τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου μιᾶς παραδοσιακῆς κοινωνίας κατὰ τὴ μετάδασή της σὲ μιὰ «μοντέρνα» κοινωνία. Ὁ κατάλογος τοῦ Parsons, ποὺ περιέχει τοὺς δυνατοὺς, ἐναλλακτικοὺς προσανατολισμοὺς μὲ βάση τὶς ἀξίες, ἀνήκει ἐπίσης στὴ σειρά αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν — ἔστω κι ἂν ὁ ἴδιος δὲν τ' ὁμολογεῖ. Ἡ ἀξίωση τοῦ Parsons εἶναι, ὁ κατάλογός του ν' ἀναπαριστᾷ μὲ συστηματικὸ τρόπο τὶς ἀποφάσεις, ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ πάρει σὲ ὁποιαδήποτε δραστηριότητά του τὸ ὑποκείμενο, ἐπιλέγοντας ἀνάμεσα σ' ἐναλλακτικοὺς ἀξιακοὺς προσανατολισμοὺς* καὶ αὐτὸ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη πολιτισμικὴ ἢ ἱστορικὴ συνάφεια. Ἄν παρατηρήσουμε, θέβαια, τὸν κατάλογο αὐτὸ, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ παραβλέψουμε τὴν ἱστορικὰ καθορισμένη σημασία τῆς προβληματικῆς, πάνω στὴν ὁποία βασίζεται:

affectivity	versus	affective neutrality
particularism	versus	universalism
ascription	versus	achievement
diffuseness	versus	specificity(*)

Τὰ τέσσερα αὐτὰ ζεύγη ἐναλλακτικῶν ἀξιακῶν προσανατολισμῶν, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι πρέπει νὰ ἐξαντλήσουν ὅλες τὶς δυνατότες θεμελιώδεις ἀποφάσεις, εἶναι προσαρμοσμένα στὴν ἀνάλυση ἐνὸς ὀρισμένου ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Προσδιορίζουν δηλαδὴ τὶς κυριότερες διαστάσεις τῆς ἀλλαγῆς τῶν κυρίαρχων ἀντιλήψεων κατὰ τὴ μετάδασή ἀπὸ μιὰ παραδοσιακὴ σὲ μιὰ μοντέρνα κοινωνία. Στὰ ὑποσυστήματα ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πρᾶξης ἀπαιτεῖται

(*) συναισθηματικὴ — συναισθηματικὴ οὐδετερότητα
μερικότητα — καθολικότητα
καταλογισμὸς (αἰτίων) — ἐπίτευξη (σκοπῶν)
διάχυση — ἐξειδίκευση. (Σ.τ.Μ.)

πράγματι ἕνας προσανατολισμὸς μὲ κατεύθυνση τὴν κατάργηση τῶν προνομίων, τὴν διαμόρφωση γενικῶν κανόνων, τὴν ἀτομικὴ ἐπίδοση καὶ τὴν ἐνεργητικὴ κυριάρχηση, μὲ κατεύθυνση, τελικὰ, μᾶλλον τὶς εἰδικὲς καὶ ἀναλυτικὲς σχέσεις, παρὰ μὲ ἀντίθετη.

Προκειμένου νὰ διατυπώσω ἐκ νέου αὐτὸ ποὺ ὁ Max Weber ἔχει ὀνομάσει «ἐξορθολογισμὸς», θὰ παρακάμψω τὴν ὑποκειμενικὴ ἀφετηρία — κοινὴ στὸν Parsons καὶ στὸν Weber — καὶ θὰ προτείνω ἕνα διαφορετικὸ κατηγορικὸ πλαίσιο. Ξεκινᾶω ἀπ' τὴ θεμελιώδη διάκριση μεταξὺ ἐργασίας καὶ ἀλληλόδοξης.¹⁰

Μὲ τὴν ἔννοια «ἐργασία» ἢ ὀρθολογικὴ ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πρᾶξη, ἐννοῶ εἴτε τὴν ἐργαλειακὴ δραστηριότητα, εἴτε τὴν ὀρθολογικὴ ἐπιλογή, εἴτε ἕνα συνδυασμὸ αὐτῶν τῶν δύο. Ἡ ἐργαλειακὴ δραστηριότητα ὑπακούει σὲ τεχνικοὺς νόμους, ποὺ βασίζονται στὴν ἐμπειρικὴ γνῶση. Οἱ νόμοι αὐτοὶ συνεπάγονται πάντοτε ἐξαρτημένες προγνώσεις γιὰ παρατηρήσιμα γεγονότα, φυσικὰ ἢ κοινωνικά: οἱ προγνώσεις αὐτὲς μπορεῖ νὰ ἐπαληθευθοῦν ἢ ν' ἀποδειχθοῦν λαθεμένες. Ἡ ὀρθολογικὴ συμπεριφορὰ προσανατολίζεται σὲ στρατηγικὲς ποὺ βασίζονται στὴν ἀναλυτικὴ γνῶση. Οἱ στρατηγικὲς συνεπάγονται τὴν λογικὴ παραγωγή κανόνων προτεραιότητας (ἀξιολογικὰ συστήματα) καὶ γενικῶν ἀξιωματῶν*: οἱ προτάσεις αὐτὲς ἔχουν παραχθεῖ ὀρθὰ ἢ λαθεμένα. Ἡ ὀρθολογικὴ ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πρᾶξη πραγματώνει καθορισμένους σκοποὺς κάτω ἀπὸ δεδομένες συνθήκες· ἐνῶ ὅμως ἡ ἐργαλειακὴ πρᾶξη ὀργανώνει ὀρισμένα μέσα, ποὺ ἀποδεικνύονται κατάλληλα ἢ ἀκατάλληλα μὲ βάση τὸ κριτήριό τοῦ ἀποτελεσματικοῦ ἐλέγχου τῆς πραγματικότητας, ἢ στρατηγικὴ ὀρθότητα, ἀντίθετα, ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον ἀπὸ τὴν ὀρθὴ ἀποτίμηση τῶν δυνατῶν ἐναλλακτικῶν συμπεριφορῶν — ἀποτίμηση, ποὺ παράγεται λογικὰ μὲ τὴ βοήθεια ἀξιών καὶ ἀξιωματῶν.

Μὲ τὸν ὄρο ἐπικοινωνιακὴ πρᾶξη, ἀντίθετα, ἐννοῶ μίαν ἀλληλόδοξη μεσολαβημένη συμβολικὰ. Ἡ ἐπικοινωνιακὴ πρᾶξη ὑπακούει σὲ δεσμωτικὸς κανόνες, ποὺ ὀρίζουν ἀμοιβαῖες προσδοκίες ὡς πρὸς τὴ συμπεριφορὰ καὶ ποὺ πρέπει νὰ κατανοοῦνται καὶ ν' ἀναγνωρίζονται ἀπὸ δύο τουλάχιστον δρώντα ὑποκείμενα. Οἱ κοινωνικοὶ κανόνες ἐνισχύονται μὲσω τῶν κυρώσεων.* Τὸ νόημά τους ἀντικειμενοποιεῖται στὴν καθημερινὴ γλωσσικὴ ἐπικοινωνία. Ἐνῶ ἡ ἐγκυρότητα τῶν τεχνικῶν νόμων καὶ στρατηγικῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἰσχύ προτάσεων ἐμπειρικὰ ἀληθῶν ἢ ἀναλυτικὰ ὀρθῶν, ἢ

ἐγκυρότητα τῶν κοινωνικῶν κανόνων βασίζεται μόνο στήν διυποκειμενική κατανόηση τῶν προθέσεων καί ἐξασφαλίζεται μέ τήν γενική ἀναγνώριση τῶν ὑποχρεώσεων. Ἡ παραβίαση τῶν νόμων ἔχει, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, διαφορετικές συνέπειες. Μιά ἀναρμόδια* συμπεριφορά, πού παραβιάζει κατοχυρωμένους τεχνικούς νόμους ἢ ὀρθές στρατηγικές, εἶναι ἀπό μόνη της καταδικασμένη σέ ἀποτυχία καί συνεπῶς ἐγκαταλείπεται: ἡ «ποινή» εἶναι ἐνσωματωμένη, κατά κάποιον τρόπο, στήν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποτυχία. Μία παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, πού παραβιάζει τοὺς ἰσχύοντες κανόνες, προκαλεῖ ποινικές κυρώσεις, πού συνδέονται μέ τοὺς νόμους μόνον ἐξωτερικά — μέσω δηλαδή ὀρισμένων συμβάσεων. Οἱ νόμοι τῆς ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης, πού ἔχουμε διδαχθεῖ, μᾶς ἐξοπλίζουν μέ δεξιότητες, ἐνῶ οἱ κανόνες, πού ἔχουμε ἐσωτερικεύσει διαμορφώνουν τίς δομές τῆς προσωπικότητάς. Οἱ δεξιότητες μᾶς παρέχουν τήν δυνατότητα νὰ ἐπιλύουμε προβλήματα· τὰ κίνητρα ὑποβοηθοῦν τήν προσαρμογὴ μας στοὺς κοινωνικούς κανόνες. Τὸ διάγραμμα (*) πού ἀκολουθεῖ, συνοψίζει αὐτοὺς τοὺς ὀρισμούς· ἀπαιτεῖται μιά πιὸ ἀκριβὴς ἐπεξήγηση, πού δὲν μπορῶ νὰ δώσω ἐδῶ. Δὲν λαμβάνεται ὑπόψη, γιὰ τὴν ὥρα, ἡ τελευταία σειρά· τὴν παραθέτω ἀπλῶς σὰν ὑπόμνηση τοῦ προβλήματος, γιὰ τὴν ἐπίλυση τοῦ ὁποῦ εἰσήγαγα τὴν διάκριση μεταξὺ ἐργασίας καί ἀλληλόδρασης.

Μποροῦμε τώρα νὰ διακρίνουμε τὰ κοινωνικά συστήματα, ἀνάλογα μέ τὸ ποιὸς ἀπὸ τοὺς δύο τύπους πράξης ὑπερισχύει σ' αὐτά: ἡ ὀρθολογικὴ ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξη ἢ ἡ ἀλληλόδραση. Τὸ θεσμικὸ πλαίσιο μᾶς κοινωνίας ἀποτελεῖται ἀπὸ κανόνες πού κατευθύνουν τίς γλωσσικά μεσολαβημένες ἀλληλοδράσεις. Ὑπάρχουν ὅμως καί ὑποσύστημα, ὅπως τὸ οἰκονομικὸ σύστημα ἢ ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς (γιὰ νὰ περιοριστοῦμε ἐδῶ στὰ παραδείγματα τοῦ Max Weber), ὅπου ἔχουν κυρίως θεσμοποιηθεῖ προτάσεις τῆς ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης. Στὴν ἀντίθετη πλευρὰ βρίσκονται ὑποσύστημα, ὅπως ἡ οἰκογένεια καί ἡ συγγένεια, τὰ ὅποια εἶναι βέβαια συνδεδεμένα μ' ἕνα πλῆθος ἀπὸ καθήκοντα καί δεξιότητες ἀλλὰ στηρίζονται κυρίως πάνω σὲ ἠθικούς νόμους τῆς

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Θεσμικὸ πλαίσιο: συμβολικά μεσολαβημένη ἀλληλόδραση
Συστήματα ὀρθολογικῆς αἰτιῆς τὸ σκοπὸ (ἐργαλειακῆς καί στρατηγικῆς) πράξης

Νόμοι, πού κατευθύνουν τὴ δραστηριότητα	κοινωνικοὶ κανόνες	τεχνικοὶ νόμοι
Ἐπίπεδο ὀρισμοῦ	διαμοιρασμένη στὰ ὑποκείμενα καθομιλούμενη γλώσσα	γλώσσα ἀνεξάρτητη ἀπ' ὅποια ποτε συνάφεια
Εἶδος ὀρισμοῦ	ἀμοιβαῖες προσδοκίες ὡς πρὸς τὴ συμπεριφορά	κατὰ συνθήκη προγνώσεις κατὰ συνθήκη προσταγῆς*
Μηχανισμοὶ ἰδιοποίησης	ἐσωτερικεύση ρόλων	ἐκμάθηση δεξιοτήτων καί ἐδικῶν ἐκδηλώσεων
Λειτουργία τοῦ τύπου δραστηριότητας	διατήρηση θεσμῶν (προσαρμογὴ στοὺς κανόνες, βασισμένη στὴν ἀμοιβαία ἐπίσχυση)	ἐπίλυση προβλημάτων (Ἐπίτευξη τοῦ στόχου, ἀπὸ στὰ πλαίσια τῶν σχέσεων τοῦ πρὸς τὰ μέσα)
Ἐπιπτώσεις σὲ περίπτωση παραβίασης τῶν νόμων	Τιμωρία μέ βάση συμβατικές κυρώσεις: κριτήριον τῆς ἀποτυχίας ἢ αὐθεντία (ἐξουσία)	Ἀποτυχία: κριτήριον ἢ πρῶτον κριτήριον
«Ἐξορθολογισμὸς»	χειραφέτηση, ἐξατομικεύση, ἐπέκταση τῶν πεδίων τῆς ἐπικοινωνίας, πού δὲν ὑπόκεινται σὲ κυριαρχία.	Ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων· ἐπέκταση τῆς δυνάμεως καί ἐλέγχου.

(*) Βλ. σελ. 135. (Σ.τ.Μ.)

ἀλληλόδρασης. Στο αναλυτικό, λοιπόν, επίπεδο θα κάνω μιὰ γενική διάκριση ανάμεσα:

1. στο θεσμικό πλαίσιο μιᾶς κοινωνίας ἢ τῆς κοινωνικο-πολιτισμικῆς σφαίρας τῶν βιωμάτων καὶ
2. στὰ ὑποσυστήματα ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης πού εἶναι «ἐνταγμένα» μέσα στὸ παραπάνω πλαίσιο.

Στὸ βαθμὸ πού οἱ πράξεις καθορίζονται ἀπὸ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο, διευθύνονται καὶ ταυτόχρονα ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὶς ἐπικυρωμένες καὶ ἀλληλοδιαπλεκόμενες προσδοκίες ὡς πρὸς τὴ συμπεριφορὰ. Στὸ βαθμὸ πού καθορίζονται ἀπὸ συστήματα ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης, ἀκολουθοῦν τὰ ὑποδείγματα τῆς ἐργαλειακῆς ἢ στρατηγικῆς δράσης. Μόνον ἡ θεσμοποίηση μπορεῖ, φυσικά, νὰ ἐγγυηθεῖ ὅτι ὑπάρχουν ἐπαρκεῖς πιθανότητες, οἱ πράξεις αὐτὲς ν' ἀκολουθήσουν πράγματι τοὺς καθορισμένους τεχνικούς νόμους καὶ τὶς ἀναμενόμενες στρατηγικὲς.

Μὲ τὴ βοήθεια τῶν παραπάνω διακρίσεων μποροῦμε νὰ διατυπώσουμε ἐκ νέου τὴν ἔννοια τοῦ «ἐξορθολογισμοῦ» τοῦ Max Weber.

IV.

Ὁ ὅρος «παραδοσιακὴ κοινωνία» ἔχει καθιερωθεῖ γιὰ ὅλα τὰ κοινωνικά συστήματα, πού ἀνταποκρίνονται σὲ γενικὲς γραμμὲς στὰ κριτήρια τῶν ἀνώτερων πολιτισμῶν (civilizations). Οἱ ἀνώτεροι πολιτισμοὶ ἀντιπροσωπεύουν μιὰν ὀρισμένη βαθμίδα στὴν ἱστορία τῆς ἐξέλιξης τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους. Διακρίνονται ἀπὸ τὶς πλέον πρωτόγονες κοινωνικὲς μορφές:

1. μέσω τῆς ὑπαρξῆς μιᾶς συγκεντρωτικῆς ἐξουσίας (κρατικὴ, ὀργάνωση τῆς ἐξουσίας ἀντὶ τῆς φυλετικῆς ὀργάνωσης),
2. μέσω τοῦ χωρισμοῦ τῆς κοινωνίας σὲ κοινωνικο-οικονομικὲς τάξεις (κατανομὴ τῶν κοινωνικῶν βαρῶν καὶ παροχῶν στὰ ἄτομα, ἀνάλογα μὲ τὴν τάξη πού ἀνήκουν καὶ ὄχι σύμφωνα μὲ τὶς σχέσεις-συγγένειας) καὶ
3. μέσω τοῦ ὅτι ὅλα τὰ κεντρικὰ κοσμοεἶδωλα (μῦθος, θρησκευτικὸ

σύστημα) ἰσχύουν μὲ σκοπὸ τὴν ἀποτελεσματικὴ νομιμοποίηση τῆς κυριαρχίας.

Οἱ ἀνώτεροι πολιτισμοὶ στηρίζονται σὲ μιὰ σχετικὰ ἀναπτυγμένη τεχνικὴ καὶ σὲ μιὰ ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς παραγωγικῆς διαδικασίας μὲ βάση τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, πού ἐξασφαλίζουν ἓνα ὀρισμένο ὑπερπρόϊόν, δηλαδή, ἓνα πλεόνασμα ἀγαθῶν πέρα ἀπὸ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἄμεσων καὶ στοιχειωδῶν ἀναγκῶν. Ἡ ὑπαρξὴ τους ὀφείλεται στὴ λύση ἐνὸς προβλήματος, πού παρουσιάζεται μόνο μετὰ τὴν παραγωγή αὐτοῦ τοῦ ὑπερπρόϊόντος· πρόκειται γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀμίσσης ἀλλὰ ἐντούτοις νόμιμης κατανομῆς τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς ἐργασίας, σύμφωνα μὲ κριτήρια διαφορετικά ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἴσχυαν στὸ σύστημα-συγγένειας.¹¹

Στὰ πλαίσια τῆς ἀνάλυσῆς μας εἶναι σημαντικὴ ἡ συνθήκη, ὅτι, παρὰ τὶς μεγάλες διαφορὲς στὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης, οἱ ἀνώτεροι πολιτισμοὶ ἀνέχθησαν περιορισμένους μόνο τεχνικούς νεωτερισμούς καὶ ὀργανωτικὲς θελωτώσεις στὴ βάση μιᾶς οἰκονομίας, ἐξαρτημένης ἀπ' τὴν γεωργικὴ καὶ χειροτεχνικὴ παραγωγή. Σὲ σχέση μὲ τὰ παραδοσιακὰ ὄρια τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀναφέρω ἐδῶ σὰν ἐνδεικτικὸ, ὅτι μέχρι πρὶν ἀπὸ τριακόσια περίπου χρόνια κανένα μεγάλο κοινωνικὸ σύστημα δὲν μποροῦσε νὰ παράγει περισσότερο ἀπὸ ἓνα κοινωνικὸ προϊόν, πού θὰ ἰσοδυναμοῦσε σήμερα μὲ 200 δολάρια κατὰ κεφαλήν, ἐτησίως. Ἡ σταθερότητα, πού χαρακτηρίζει τὸ ὑπόδειγμα ἐνὸς προ-καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, μιᾶς προ-βιομηχανικῆς τεχνικῆς καὶ μιᾶς παραδοσιακῆς ἐπιστήμης, ἐξασφαλίζει μιὰ τυπικὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ θεσμικὸ πλαίσιο καὶ στὰ ὑποσυστήματα ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης: τὰ ὑποσυστήματα αὐτὰ ἀναπτύχθηκαν, μὲ βάση ἓνα σύστημα κοινωνικῆς ἐργασίας καὶ τὴν τεχνικὰ ἀξιοποιήσιμη Γνώση, πού ἦταν συσσωρευμένη σ' αὐτό· καὶ παρὰ τὶς ἐντυπωσιακὲς προόδους τοὺς δὲν ξεπέρασαν ποτὲ ἓναν ὀρισμένο βαθμὸ διάδοσης, ἔτσι ὥστε ἡ «ὀρθολογικότητά» τους ν' ἀπειληθεῖ ἄμεσα τὸ κύρος τῶν πολιτισμικῶν παραδόσεων, πού νομιμοποιούσαν τὸ σύστημα ἐξουσίας. Ἡ ἔκφραση «παραδοσιακὴ κοινωνία» ἀναφέρεται στὸ γεγονός, ὅτι τὸ θεσμικὸ πλαίσιο βασίζεται πάνω στὴν ἀδιαμφισβήτητη νομιμοποίηση, τὴν ὁποία προσφέρουν οἱ μυθικὲς, θρησκευτικὲς ἢ μεταφυσικὲς ἐξηγήσεις τῆς συνολικῆς πραγματικότητας — τόσο τοῦ κόσμου ὅσο καὶ τῆς κοινωνίας. «Παραδοσιακὲς» κοινωνίες ὑπάρχουν, ὅσον καιρὸ ἡ ἀνάπτυξη τῶν ὑποσυστημάτων ὀρθολο-

γικής ως προς τὸν σκοπὸν πράξης δὲν παραβιάζει τὰ ὅρια τῆς νομιμοποιητικῆς αποτελεσματικότητας, πού ἔχουν οἱ πολιτισμικὲς παράδοσεις.¹² Καθιερώνεται ἔτσι μιὰ «ὑπεροχή» τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου, πού δὲν ἀποκλείει βέβαια ὅσες δομικὲς ἀλλαγὲς γίνονται ἀπαραίτητες συνεπεὶα τοῦ πλεονάζοντος δυναμικοῦ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ ἐμποδίζει ὅπωςδήποτε τὴν ἀποφασιστικὴν κατάλυση τῆς παραδοσιακῆς μορφῆς τῆς νομιμοποίησης. Ὁ ἀπρόσβλητος χαρακτήρας τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου ἀποτελεῖ ἕνα λογικὸ κριτήριον γιὰ τὴν ὀριοθέτηση ἀνάμεσα στὶς παραδοσιακὲς κοινωνίες καὶ σ' ἐκεῖνες, πού διαβαίνουν τὸ κατώφλι τῆς μοντέρνας ἐποχῆς.

Τὸ «κριτήριον ὑπεροχῆς» μπορεῖ ἐπομένως νὰ ἐφαρμοσθεῖ γιὰ ὅλες τίς συνθήκες, πού ἐπικρατοῦν σὲ μιὰ κρατικὰ ὀργανωμένη ταξικὴ κοινωνία καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ πολιτισμικὴ ἐγκυρότητα τῶν διαμοιρασμένων στὰ ὑποκείμενα παραδόσεων, πού νομιμοποιοῦν μιὰ κατεστημένη τάξη, δὲν ἀμφισβητεῖται ἀκόμη ρητὰ καὶ μ' ἐπιτυχία ἀπὸ μιὰ καθολικὰ ἰσχύουσα ὀρθολογικότητα — εἴτε αὐτὴ ἀναφέρεται στὶς ἐργαλειακὲς σχέσεις, εἴτε στὶς στρατηγικὲς σχέσεις σκοποῦ-μέσων. Μόνον ἀπὸ τότε, πού ὁ καπιταλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς ἐξοπλίζει τὸ οἰκονομικὸ σύστημα μ' ἕναν ρυθμιστικὸ μηχανισμό, ἐξασφαλίζοντας μιάν, ὄχι βέβαια ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κρίσεις, ἀλλὰ μακροπρόθεσμα σταθερὴ αὐξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, θεσμοποιεῖται πλέον ἡ εἰσαγωγὴ νέων τεχνολογιῶν, νέων στρατηγικῶν καὶ τελικὰ ὁ νεωτερικὸς σὰν τέτοιος. Ὁ καπιταλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς μπορεῖ — ὅπως πρότειναν οἱ Marx καὶ Schumpeter, ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπο του — νὰ ἐνοηθεῖ σὰν ἕνας μηχανισμὸς, πού ἐγγυᾶται μιάν ἀδιάκοπη ἐπέκταση τῶν ὑποσυστημάτων ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸν πράξης, κλονίζοντας ἔτσι τὴν παραδοσιακὴν «ὑπεροχή» τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου ἀπέναντι στὶς παραγωγικὲς δυνάμεις. Ὁ καπιταλισμὸς εἶναι κοσμοϊστορικὰ ὁ πρῶτος τρόπος παραγωγῆς, πού θεσμοποίησε μιάν αὐτορυθμιζόμενη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη: δημιούργησε κατ' ἀρχὰς ἕνα βιομηχανικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο στὴ συνέχεια μπόρεσε ν' ἀποδεσμευθεῖ ἀπὸ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο τοῦ ἴδιου τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ νὰ συνδεθεῖ μὲ μηχανισμοὺς διαφορετικοὺς ἀπὸ ἐκείνους τῆς ἰδιωτικῆς ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου.

Τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῆς μετάδοσης ἀπ' τὴν παραδοσιακὴν στὴ μοντέρνα κοινωνία, δὲν εἶναι τὸ ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν σχετικὰ ἀναπτυγμένων παραγωγικῶν δυνάμεων προκα-

λεῖται ἀναγκαστικὰ μιὰ δομικὴ ἀλλαγὴ — αὐτὸς εἶναι ὁ μηχανισμὸς τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τοῦ εἶδους ἐξ ὑπαρχῆς. Τὸ καινούργιο στοιχεῖο εἶναι μᾶλλον, ὅτι τὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐπιφέρει μιάν ἀδιάκοπη ἐπέκταση τῶν ὑποσυστημάτων ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸν πράξης καὶ θέτει ἔτσι σὲ ἀμφισβήτηση ἐκεῖνη τὴ μορφή νομιμοποίησης τῆς κυριαρχίας, πού προσέφεραν οἱ κοσμολογικὲς ἐριμνηεῖες στὰ πλαίσια τῶν ἀνωτέρων πολιτισμῶν. Αὐτὰ τὰ μυθικὰ, θρησκευτικὰ καὶ μεταφυσικὰ κοσμοειδῶλα ὑπακούουν στὴ λογικὴ τῶν σχέσεων ἀλληλόδρασης. Ἀπαντοῦν στὰ κεντρικὰ ἀνθρώπινα προβλήματα: τῆς συμβίωσης καὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἀτόμων. Τὰ θέματά τους εἶναι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἐλευθερία, ἡ βία καὶ ἡ καταπίεση, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ εὐχαρίστηση, ἡ φτώχεια καὶ ὁ θάνατος. Οἱ κατηγορίες πού χρησιμοποιοῦν εἶναι ἡ νίκη καὶ ἡ ἥττα, ἡ ἀγάπη καὶ τὸ μῖσος, ἡ σωτηρία καὶ ἡ κατάρα. Ἡ λογικὴ τους προσμετράται σύμφωνα μὲ τὴ γραμματικὴ μιᾶς στρεβλωμένης ἐπικοινωνίας καὶ τὴ μοιραία αἰτιότητα ἀποκοιμένων* συμβόλων καὶ καταπιεσμένων ἐσωτερικῶν κινήτρων.¹³ Ἡ ὀρθολογικότητα τῶν γλωσσικῶν παιγνίων, πού συνδέεται μὲ τὴν ἐπικοινωνιακὴν πράξη, συγκρούεται τώρα, στὸ κατώφλι τῆς μοντέρνας ἐποχῆς, μὲ μιὰ ὀρθολογικότητα, πού ἀναφέρεται στὴ σχέση σκοποῦ-μέσων καὶ συνδέεται μὲ τὴν ἐργαλειακὴ καὶ στρατηγικὴν πράξη. Ἀπὸ τὴ στιγμή, πού ἀναφαίνεται τὸ ἐνδεχόμενο μιᾶς τέτοιας σύγκρουσης, ἀρχίζει πιά τὸ τέλος τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας: ἡ μορφή νομιμοποίησης τῆς ἐξουσίας τῆς καταρρεῖ.

Ὁ καπιταλισμὸς ὀρίζεται ἀπὸ ἕναν τρόπο παραγωγῆς, πού ὄχι μόνον θέτει, ἀλλὰ καὶ λύνει αὐτὸ τὸ πρόβλημα. Προσφέρει μιὰ νομιμοποίηση τῆς ἐξουσίας, πού δὲν ἐρχεται πλέον ἀπ' τὸν οὐρανὸ τῆς πολιτισμικῆς παράδοσης, ἀλλὰ ἀντλεῖται ἀπὸ τὴ βάση τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Ὁ θεσμὸς τῆς ἀγορᾶς, ὅπου οἱ ἰδιῶτες-ἰδιοκτῆτες ἀνταλλάσσουν τὰ ἐμπορεύματά τους, καὶ τῆς ἀγορᾶς, ὅπου οἱ ἰδιῶτες χωρὶς ἰδιοκτησία ἀνταλλάσσουν τὴν ἐργατικὴν τους δύναμη σὰν τὸ μοναδικὸ δικό τους ἐμπόρευμα, ὑπόσχεται τὴ δικαίη ἰσοδυναμία στὶς ἀνταλλακτικὲς σχέσεις. Ἡ ἀστική ἰδεολογία, χρησιμοποιώντας τὴν κατηγορία τῆς ἀμοιαιότητας, θέτει βέβαια καὶ αὐτὴ σὰν θεμέλιο τῆς νομιμοποίησης μιὰ σχέση ἐπικοινωνιακῆς πράξης. Ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀμοιαιότητας εἶναι τώρα μιὰ οργανωτικὴ ἀρχὴ τῶν ἴδιων τῶν κοινωνικῶν διαδικασιῶν παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία μπορεῖ συνεπῶς ἀπὸ δῶ

και πέρα να νομιμοποιείται «από τα κάτω» κι όχι «από τα πάνω» (με την επίκληση πολιτισμικών παραδόσεων).

“Αν δεχτούμε ότι η διαίρεση μιας κοινωνίας σε κοινωνικο-οικονομικές τάξεις βασίζεται στη διαφοροποιημένη κατανομή των εκάστοτε βασικών μέσων παραγωγής σε ειδικές κοινωνικές ομάδες κι ότι αυτή η κατανομή ανάγεται πάλι στη θεσμοποίηση των σχέσεων κοινωνικής δύναμης, τότε επιτρέπεται να υποθέσουμε ότι σ’ όλους τους ανώτερους πολιτισμούς το θεσμικό αυτό πλαίσιο ταυτιζόταν με το σύστημα πολιτικής εξουσίας: η παραδοσιακή εξουσία ήταν μια εξουσία πολιτική. Μόνο με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής μπορεί για πρώτη φορά η νομιμοποίηση του θεσμικού πλαισίου να συνδεθεί άμεσα με το σύστημα της κοινωνικής εργασίας. Και μόνο τώρα μπορεί το σύστημα ιδιοκτησίας από σχέση πολιτική να μετατραπεί σε παραγωγική σχέση: γιατί νομιμοποιείται από την ορθολογικότητα της αγοράς, την ιδεολογία μιας ανταλλακτικής κοινωνίας κι όχι πλέον από ένα νόμιμο σύστημα εξουσίας. Το ίδιο το σύστημα εξουσίας μπορεί τώρα, αντίστροφα, να δικαιολογηθεί με βάση τις νόμιμες σχέσεις της παραγωγής: αυτό ακριβώς είναι και το ουσιαστικό περιεχόμενο του ορθολογικού φυσικού δικαίου από τον Locke μέχρι τον Kant.¹⁴ Το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνίας είναι άμεσα οικονομικό και μόνον ξιμμεσα πολιτικό (το αστικό κράτος-δικαίου σαν «υπερδομή»).

Η ύπεροχή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε σχέση με τους προηγούμενους θεμελιώνεται λοιπόν απ’ τή μια μεριά στη διαμόρφωση ενός οικονομικού μηχανισμού, που προωθεί τή διαρκή επέκταση των υποσυστημάτων ορθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης κι απ’ τήν άλλη στην καθιέρωση μιας οικονομικής νομιμοποίησης, μέσω της οποίας το σύστημα εξουσίας προσαρμόζεται στις νέες απαιτήσεις ορθολογικότητας, που έχουν αυτά τα αναπτυσσόμενα υποσυστήματα. Αυτή τή διαδικασία προσαρμογής ο Max Weber τήν έγνοεϊ σαν «εξορθολογισμό». Μπορούμε σχετικά να διακρίνουμε δύο τάσεις: έναν εξορθολογισμό «από τα κάτω» και έναν εξορθολογισμό «από τα πάνω».

Ο νέος τρόπος παραγωγής επιβάλλεται με τή θεσμοποίηση αφ’ ενός μιας τοπικά προσδιορισμένης ανταλλακτικής σχέσης για τ’ αγαθά και τις δυνάμεις της εργασίας κι αφ’ έτερου της καπιταλιστικής επιχείρησης: δημιουργείται έτσι από τα κάτω μια συνηχής πίεση για προσαρμογή. Στο σύστημα της κοινωνικής εργα-

σίας εξασφαλίζεται μια συσσωρευτική πρόοδος των παραγωγικών δυνάμεων και, σαν επακόλουθο, μια οριζόντια επέκταση των υποσυστημάτων ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης — με αντίτιμο θέβαια τις οικονομικές κρίσεις. Οι παραδοσιακές δομές υπόκεινται όλο και περισσότερο στις συνθήκες της εργαλειακής ή στρατηγικής ορθολογικότητας. Η οργάνωση της εργασίας και των οικονομικών συναλλαγών, τα δίκτυα μεταφορών, πληροφοριών κι επικοινωνίας, οι θεσμοί του ιδιωτικού δικαίου, ή οικονομική διοίκηση και τελικά ή κρατική γραφειοκρατία, με δυο λόγια, ολόκληρη ή υποδομή μιας κοινωνίας διαμορφώνεται έτσι κάτω από την πίεση για εκσυγχρονισμό. Η πίεση αυτή εξαπλώνεται βαθμιαία σ’ όλα τα πεδία της ζωής: το στρατό, τήν παιδεία, το σύστημα της υγείας, ακόμη και τήν οικογένεια. Κι επιβάλλει παντού, στις πόλεις και στην ύπαιθρο, μιάν αστικοποίηση των μορφών ζωής, δημιουργεί, δηλαδή, πολιτισμικά υποσυστήματα, που παρέχουν στα άτομα τήν ικανότητα να «μεταπηδούν» οποτεδήποτε από ένα σύστημα αλληλοδράσεων στο ορθολογικό ως προς το σκοπό πράττειν.

Στήν προερχόμενη από τα κάτω πίεση για εξορθολογισμό αντιστοιχεί τώρα ένας εξορθολογισμός, που επιβάλλεται από τα πάνω: γιατί οι παραδόσεις, που μέχρι τώρα νομιμοποιούσαν τήν εξουσία και προσανατόλιζαν τήν ανθρώπινη πράξη — ιδιαίτερα μάλιστα οι κοσμολογικές έρμηνείες — χάνουν τήν πειστικότητά τους σε σύγκριση με τα νέα κριτήρια της ορθολογικότητας, που αναφέρεται στους σκοπούς. Αυτό, που ο Max Weber ονόμασε εκκοσμίκευση, έχει σ’ αυτό το επίπεδο γενίκευσης, τρεις όψεις. Οι παραδοσιακές κοσμοθεωρήσεις κι αντικειμενοποιήσεις:

1. Χάνουν τήν ισχύ και το κύρος τους σαν μύθος, σαν επίσημη θρησκεία, σαν καθιερωμένη τελετουργία, σαν απολογητική-μεταφυσική έρμηνεία.
2. Μετατρέπονται πλέον σε υποκειμενικές δυνάμεις πίστης, σε ηθικές, που εξασφαλίζουν στο ιδιωτικό επίπεδο τήν πειστικότητα των σύγχρονων αξιακών προσανατολισμών («προτεσταντική ηθική»), και
3. παίρνουν τελικά τή μορφή θεωρητικών κατασκευών με διπλή λειτουργία: άσκούν κριτική στην παράδοση και ταυτόχρονα αναδιοργανώνουν το απελευθερωμένο ύλικό της παράδοσης, σύμφωνα με τις αρχές των τυπικών δικαιοκτών σχέσεων και της ανταλλαγής ισοδύναμων (ορθολογικό φυσικό δίκαιο).

Οι εϋθραυστες νομιμοποιήσεις υποκαθίστανται από καινούργιες, οι οποίες πηγάζουν από την κριτική των δογματικών παραδοσιακών έρμηνειών του κόσμου και διεκδικούν έτσι μιάν ορισμένη επιστημονικότητα. Έπειδή, ωστόσο, διατηρούν τις νομιμοποιητικές λειτουργίες, συγκαλύπτουν τις πραγματικές σχέσεις εξουσίας και τις κρατούν μακριά απ' την ανάλυση και την κοινή συνείδηση. Δημιουργούνται έτσι για πρώτη φορά ιδεολογίες με τη στενή έννοια: αυτές υποκαθιστούν τις παραδοσιακές νομιμοποιήσεις της εξουσίας, εμφανιζόμενες με τις απαιτήσεις της σύγχρονης επιστήμης και δικαιολογούμενες από μιάν κριτική των ιδεολογιών. Μ' αυτήν ακριβώς την έννοια δέν υπάρχουν προ-αστικές «ιδεολογίες».

Η σύγχρονη επιστήμη αναλαμβάνει στα παραπάνω πλαίσια μιάν ιδιότυπη λειτουργία. Αντίθετα απ' ό,τι οι φιλοσοφικές επιστήμες παλαιότερου τύπου, οι σύγχρονες εμπειρικές επιστήμες αναπτύσσονται, από την εποχή ήδη του Γαλιλαίου, μέσα σ' ένα μεθοδολογικό σύστημα-αναφοράς, το οποίο αντικατοπτρίζει την υπερδολογική άποψη του δυνατού τεχνικού ελέγχου. Γι' αυτό και οι σύγχρονες επιστήμες παράγουν μιάν Γνώση, που ως προς τη μορφή της (κι όχι ως προς τις υποκειμενικές προθέσεις της) είναι μιάν Γνώση τεχνικά αξιοποιήσιμη, παρ' ό,τι οι πραγματικές δυνατότητες εφαρμογής της αποδεικνύονται γενικά μόνον εκ των υστέρων. Μέχρι τὰ τέλη του 19ου αιώνα δέν υπήρχε αλληλεξάρτηση των επιστημών και της τεχνικής. Η σύγχρονη επιστήμη δέν είχε μέχρι τότε συμβάλει στην επιτάχυνση της τεχνικής προόδου, ούτε κατά συνέπεια και στην πίεση για εξορθολογισμό από τὰ κάτω. Η συμβολή της στη διαδικασία εκμοντερνισμού ήταν πολύ περισσότερο έμμεση. Η φιλοσοφική έρμηνεία, την οποία η νεότερη φυσική δίνει για τή φύση και την κοινωνία, είναι συμπληρωματική προς εκείνη των φυσικών επιστημών του 17ου αιώνα: μπορούμε να πούμε ότι αντιπροσωπεύει μιάν «έπαγωγή» του μηχανιστικού τους κοσμοειδώλου. Η προσπάθεια ανασυγκρότησης του κλασικού φυσικού δικαίου αναλήφθηκε λοιπόν μέσα σ' αυτά ακριβώς τὰ πλαίσια. Και τό σύγχρονο φυσικό δίκαιο, που προέκυψε, απέτελεσε τή βάση των αστικών επαναστάσεων του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα, οι οποίες κατέστρεψαν όριστικά τις παλιότερες νομιμοποιήσεις της εξουσίας.¹⁵

V.

Μέχρι τὰ μέσα του 19ου αιώνα, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής είχε επικρατήσει στην Άγγλία και τή Γαλλία και μάλιστα σέ τέτοια έκταση, ώστε ο Marx να είναι ήδη σέ θέση να διακρίνει τό θεσμικό πλαίσιο της κοινωνίας μέσα στις παραγωγικές σχέσεις και ν' ασκήσει ταυτόχρονα κριτική στη βάση νομιμοποίησης της ανταλλαγής ισοδυνάμων. Η κριτική του της αστικής ιδεολογίας έγινε με τή μορφή της κριτικής της πολιτικής οικονομίας: η θεωρία του για τήν εργασιακή αξία κατέστρεψε τή φαινομενικότητα της ελευθερίας, με τήν οποία τό Δίκαιο για τό ελεύθερο συμβόλαιο εργασίας συγκαλύπτει τήν κοινωνική βία, που βρίσκεται στη βάση των σχέσεων της μισθωτής εργασίας. Ο Marcuse στο σημείο αυτό εξασκεί κριτική στον Max Weber, ότι αγνόησε τήν παραπάνω μαρξική άποψη κι επέμεινε σέ μιάν αφηρημένη έννοια για τόν εξορθολογισμό, ο οποίος δέν εκφράζει τό ειδικό-ταξικό περιεχόμενο της προσαρμογής του θεσμικού πλαισίου στα αναπτυσσόμενα υποσυστήματα ορθολογικής ως προς τό σκοπό πράξης, αλλά τό συγκαλύπτει για μιάν ακόμη φορά. Ο Marcuse γνωρίζει βέβαια, ότι η μαρξική ανάλυση δέν μπορεί πλέον να εφαρμοστεί χωρίς όρους στην υστεροκαπιταλιστική κοινωνία, στην οποία αναφέρεται ο Weber: θέλει όμως στο παράδειγμα του Max Weber να δείξει ότι η ανάπτυξη της σύγχρονης κοινωνίας μέσα στα πλαίσια ενός κρατικά ρυθμιζόμενου καπιταλισμού δέν μπορεί να γίνει κατανοητή, αν προηγουμένως δέν έχει έννοηθεί η λειτουργία του φιλελεύθερου καπιταλισμού.

Από τό τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα μπορούμε να παρατηρήσουμε δύο τάσεις εξέλιξης στις καπιταλιστικά περισσότερο αναπτυγμένες χώρες:

1. μιάν αυξανόμενη παρεμβατική δραστηριότητα του κράτους, που πρέπει να εξασφαλίσει τή σταθερότητα του συστήματος και
2. μιάν αυξανόμενη αλληλεξάρτηση έρευνας και τεχνικής, που μετατρέπει τήν επιστήμη σέ παραγωγική δύναμη πρώτου μεγέθους.

Οι δύο αυτές τάσεις καταστρέφουν τόν προηγούμενο συσχετισμό ανάμεσα στο θεσμικό πλαίσιο και τὰ υποσυστήματα ορθολογικής ως προς τό σκοπό πράξης, που χαρακτήριζε τόν φιλελεύθερο ανα-

πτυγμένο καπιταλισμό. Έτσι όμως καταργούνται και όρισμένοι βασικοί όροι για την εφαρμογή της πολιτικής οικονομίας, όπως τους διατύπωσε δικαιολογημένα ο Marx, αναφερόμενος στον φιλελεύθερο καπιταλισμό. Το κλειδί για την ανάλυση αυτού του νέου συσχετισμού μάς το δίνει, κατά τη γνώμη μου, η βασική θέση του Marcuse ότι η τεχνική κι η επιστήμη αναλαμβάνουν σήμερα και τη λειτουργία της νομιμοποίησης της εξουσίας.

Η διαρκής ρύθμιση της οικονομικής διαδικασίας με κρατικές παρεμβάσεις, προήλθε από την ανάγκη ν' αντιμετωπισθούν οι απειλητικές για το σύστημα δυσλειτουργίες ενός καπιταλισμού αφημένου στην τύχη του. Η πραγματική ανάπτυξη ενός τέτοιου καπιταλισμού έρχόταν σ' έμφανή αντίθεση με την ιδέα για μιαν αστική κοινωνία, που χειραφετείται από την κυριαρχία και ουδετεροποιεί την εξουσία. Η ιδεολογία-βάσης* του συστήματος της δίκαιης ανταλλαγής, την οποία είχε αποκαλύψει θεωρητικά ο Marx, κατέρρευσε και στην πράξη. Η μορφή της ιδιωτικής αξιοποίησης του κεφαλαίου μπόρεσε να διατηρηθεί μόνο με τις κρατικές διορθώσεις μιας κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής, που σταθεροποιεί τον οικονομικό κύκλο. Το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνίας απόκτησε πάλι πολιτικό χαρακτήρα. Σήμερα, δέν συμπιέζει πλέον άμεσα με τις παραγωγικές σχέσεις, δέν ταυτίζεται, δηλαδή, μ' ένα σύστημα ιδιωτικού δικαίου, που διασφαλίζει τις καπιταλιστικές οικονομικές συναλλαγές και με τις αντίστοιχες γενικές έγγυσεις της τάξης, που προσφέρει το αστικό κράτος. Έτσι όμως αλλάζει και η σχέση μεταξύ οικονομικού συστήματος και συστήματος εξουσίας: η πολιτική παύει ν' αποτελεί άπλως ένα φαινόμενο της υπερδομής. Το κατ' εξοχήν νέο στοιχείο στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι τώρα, ότι η κοινωνία δέν μπορεί πλέον να αυτορυθμίζεται και να διατηρεί «αυτόνομα» τη συνοχή της σαν μιαν σφαίρα, που προϋπάρχει του κράτους και το στηρίζει. Από τη στιγμή αυτή, η σχέση μεταξύ κοινωνίας και κράτους δέν μπορεί πλέον να θεωρείται σαν σχέση μεταξύ βάσης και υπερδομής, όπως την είχε καθορίσει η μαρξική θεωρία. Η κριτική θεωρία της κοινωνίας δέν μπορεί, κατά συνέπεια, να παρουσιάζεται αποκλειστικά υπό τη μορφή της κριτικής της πολιτικής οικονομίας. Ένας τρόπος θεώρησης, που απομονώνει μεθοδολογικά τους οικονομικούς νόμους κίνησης της κοινωνίας, μπορεί να έχει την αξίωση ότι κατανοεί, ως προς τις βασικές κατηγορίες της, τη δομή της κοινωνικής ζωής, μόνον εφό-

σον η πολιτική εξαρτάται άμεσα από την οικονομική βάση, και δέν πρέπει ακόμη να έννοηθεί σαν κρατική δραστηριότητα και πολιτική ρύθμιση των συγκρούσεων. Η κριτική της πολιτικής οικονομίας μόνο σαν κριτική της ιδεολογίας ήταν, σύμφωνα με τον Marx, η θεωρία της αστικής κοινωνίας. Από τη στιγμή όμως που η ιδεολογία της δίκαιης ανταλλαγής καταρρέει, δέν μπορεί πλέον και η κριτική του συστήματος εξουσίας να γίνεται άμεσα στη βάση των παραγωγικών σχέσεων.

Μετά την κατάρρευση της παραπάνω ιδεολογίας, η πολιτική εξουσία απαιτεί μιαν νέα νομιμοποίηση. Η νομιμοποίηση αυτή δέν μπορεί πλέον να προέρχεται από μιαν μη-πολιτική τάξη πραγμάτων — από τις παραγωγικές δηλαδή σχέσεις. Γιατί ο καθορισμός της διαδικασίας ανταλλαγής γίνεται κι αυτός άμεσα: από ένα προκρατικά οργανωμένο και κρατικά θεσμοποιημένο σύστημα εξουσίας. Μ' αυτή την έννοια, αναγιώνεται η ανάγκη για άμεση νομιμοποίηση, που υπήρχε στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες. Άλλά η αποκατάσταση μιας άμεσα πολιτικής εξουσίας (με την τυπική μορφή μιας νομιμοποίησης στηριγμένης στην πολιτισμική παράδοση) έχει γίνει, από την άλλη μεριά, αδύνατη. Αφ' ενός, επειδή οι παραδόσεις έχουν όπωσδήποτε εξασθενήσει κι αφ' ετέρου, επειδή τα επακόλουθα της αστικής χειραφέτησης από την άμεση πολιτική εξουσία (τα άτομικά δικαιώματα και το σύστημα των γενικών εκλογών) δέν μπορούν ν' άγνοηθούν τελείως στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες, παρά μόνο σε περιόδους ολοκληρωτικής αντίδρασης. Στα συστήματα του κρατικά ρυθμιζόμενου καπιταλισμού, η τυπική-δημοκρατική εξουσία έχει ανάγκη από μιαν νομιμοποίηση, που είναι αδύνατο να ικανοποιηθεί με την ένδεχόμενη επάνοδο σε προκαπιταλιστικές μορφές νομιμοποίησης. Γι' αυτό και στη θέση της ιδεολογίας της ελεύθερης ανταλλαγής εμφανίζεται τώρα ένα είδος προγραμματισμού της υποκατάστασης,* που δέν άφορα τις κοινωνικές συνέπειες του θεσμού της άγορας, αλλά έκείνες μιας κρατικής δραστηριότητας, η οποία εξισορροπεί τις δυσλειτουργίες του συστήματος της ελεύθερης ανταλλαγής. Η αστική ιδεολογία της ατομικής επίδοσης (όπου η κοινωνική θέση δέν προσδιορίζεται πλέον από την άγορά, αλλά από το εκπαιδευτικό σύστημα) συνδυάζεται με την έγγυση ενός ελάχιστου επιπέδου κοινωνικής ευημερίας, μιας αίγουρης θέσης εργασίας κι ενός σταθερού εισοδήματος. Μ' αυτόν τον προγραμματισμό της υποκατάστασης το σύστημα-

έξουσίας εξασφαλίζει τους όρους για τή σταθερότητα ενός συνολικού συστήματος, που έγγυάται τήν κοινωνική ασφάλεια και τις δυνατότητες προσωπικής ανάδειξης και προφυλάσσει τήν οικονομία από ένδεχόμενους αναπτυξιακούς κινδύνους. Κάτι τέτοιο απαιτεί ένα ελεύθερο πεδίο χειρισμών για κρατικές παρεμβάσεις που — με τίμημα τή σχετική αποδυνάμωση των θεσμών του ιδιωτικού δικαίου — διασφαλίζουν τήν ιδιωτική μορφή αξιοποίησης του κεφαλαίου και εξαρτούν τή νομιμοφροσύνη των μαζών απ' αυτή τή μορφή.

Από τή στιγμή, που ή κρατική δραστηριότητα αποδέλπει στή σταθερότητα και τήν ανάπτυξη του οικονομικού συστήματος, ή πολιτική προσλαμβάνει έναν ιδιότυπο αρνητικό χαρακτήρα: προανατολίζεται στον παραμερισμό των δυσλειτουργιών και τήν αποφυγή κινδύνων απειλητικών για τό σύστημα, στήν επίλυση δηλαδή τεχνικών προβλημάτων και όχι στήν πραγματοποίηση πρακτικών σκοπών. Αυτό ακριβώς τό στοιχείο έπεσήμανε ο Claus Offe στή συμβολή του κατά τό φετεινό (*) συνέδριο κοινωνιολογίας στή Φρανκφούρτη: «Στή δομική αυτή σχέση οικονομίας και κράτους ή πολιτική έκφυλλίζεται σε μιάν δραστηριότητα, που ύπακούει σε πολυάριθμες και διαρκώς νεοεμφανιζόμενες "προσταγές αποφυγής", ο όγκος των διαφοροποιημένων κοινωνικο-οικονομικών πληροφοριών, που εισρέουν στο πολιτικό σύστημα, επιτρέπει τόσο τήν έγκαιρη αναγνώριση των περιοχών, που ένδεχομένως απειλούνται, όσο και τήν διαχείριση των ενεργών κινδύνων. Τό καινούργιο σ' αυτή τή δομή είναι [...] ότι οι κίνδυνοι αποσταθεροποίησης — που σε άγορές με ύψηλό βαθμό όργάνωσης αποτελούν θέβαια συστατικά στοιχεία των μηχανισμών τής ιδιωτικής αξιοποίησης του κεφαλαίου, αλλά μπορούν να χειραγωγηθούν — προδιαγράφουν από μόνοι τους και τις άναγκαίες προληπτικές ενέργειες καθώς και τά μέτρα, που πρέπει να γίνουν αποδεκτά, έφ' όσον έναρμονίζονται με τήν ισχύουσα μορφή νομιμοποίησης, τήν όποία προσφέρει ο προγραμματισμός τής ύποκατάστασης».¹⁶ Ο Offe παρατηρεί ότι αυτός ο προληπτικός προσανατολισμός τής δράσης περιορίζει τήν κρατική δραστηριότητα σε τεχνικά καθήκοντα, που μπορούν να επιλυθούν διοικητικά, ένω τά πρακτικά προβλήματα τρόπον τινά εξαφανίζονται. Τά πρακτικά περιεχόμενα απαλείφονται.

(*) 1968. (Σ.τ.Μ.)

Η πολιτική του «παλαιότερου στυλ» — και μόνο λόγω τής μορφής νομιμοποίησης τής κυριαρχίας — καθοριζόταν όπωσδήποτε σε σχέση με πρακτικούς σκοπούς: οι έρμηνείες τής «καλής ζωής» δίνονταν μέσα στα πλαίσια των σχέσεων άλληλόδρασης. Αυτό ισχύει ακόμη και για τήν ιδεολογία τής αστικής κοινωνίας. Αντίθετα ο κυρίαρχος σήμερα προγραμματισμός τής ύποκατάστασης αναφέρεται μόνο στή λειτουργικότητα ενός διευθυνόμενου συστήματος και αποκλείει τά πρακτικά προβλήματα. Αποκλείει συνεπώς και τή συζήτηση για τήν αποδοχή προτύπων, που μόνο μέσα σε μιάν δημοκρατική διαμόρφωση τής βούλησης θα μπορούσαν να διαφωτισθούν. Η επίλυση τεχνικών προβλημάτων δεν χρειάζεται τή δημόσια συζήτηση. Οι δημόσιες συζητήσεις θα καθιστούσαν μάλλον προβληματικές τις όριακές συνθήκες του συστήματος, στα πλαίσια του όποιου τά καθήκοντα τής κρατικής δραστηριότητας έχουν καθαρά τεχνικό χαρακτήρα. Γι' αυτό και ή νέα πολιτική του κρατικού παρεμβατισμού απαιτεί μιάν αποπολιτικοποίηση των μαζών. Στο μέτρο που αποκλείονται τά πρακτικά προβλήματα, ή κοινή γνώμη χάνει τήν πολιτική της λειτουργία. Τό θεσμικό πλαίσιο τής κοινωνίας, απ' τήν άλλη μεριά, παραμένει πάντα διαχωρισμένο από τά ίδια τά συστήματα όρθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης. Η όργάνωσή του είναι, όπως και προηγουμένως, ένα πρόβλημα πρακτικής συνδεδεμένο με τήν επικοινωνία και όχι μόνο πρόβλημα τεχνικής — όσο επιστημονικό χαρακτήρα και αν έχει αυτή. Ο αποκλεισμός τής πρακτικής, που συνδέεται με τή νέα μορφή πολιτικής έξουσίας, δεν είναι έπομένως αυτόνόητος. Ο προγραμματισμός τής ύποκατάστασης, νομιμοποιώντας τήν έξουσία, αφήνει άκάλυπτη μιάν ανάγκη, που είναι αποφασιστική για τή νομιμοποίηση: με ποιόν τρόπο θα εξηγηθεί στις ίδιες τις μάζες αυτή ή αποπολιτικοποίηση; Ο Marcuse θα μπορούσε έδω ν' άπαντήσει: με τό ν' αναλάβουν, ή τεχνική και ή επιστήμη, και έναν ιδεολογικό ρόλο.

VI.

Από τά τέλη του 19ου αιώνα αρχίζει βαθμιαία να υπερισχύει όλο και πιό έντονα ή άλλη τάση εξέλιξης, που χαρακτηρίζει τον

ύστερο καπιταλισμό: ή επιστημονικοποίηση* τής τεχνικής. Η θεσμική πίεση για αύξηση τής παραγωγικότητας τής εργασίας με τήν εισαγωγή νέων τεχνικών υπήρχε πάντα στον καπιταλισμό. Οι νεωτερισμοί, ωστόσο, εξαρτιόνταν από σποραδικές εφευρέσεις, που αν και είχαν, κι αυτές, οικονομικά κίνητρα, διατηρούσαν πάντα έναν αυτοφυή χαρακτήρα. Η σχέση αυτή αλλάζει στο μέτρο που ή τεχνική εξέλιξη συνδέεται άμοιβαία με τήν πρόοδο των σύγχρονων επιστημών. Με τήν ύψηλή βιομηχανική έρευνα ή επιστήμη, ή τεχνική κι ή αξιοποίηση συναρθρώνονται στο ίδιο σύστημα. Η βιομηχανική έρευνα συνδέεται στο μεταξύ με μιὰ κρατικά κατευθυνόμενη έρευνα, που υποστηρίζει κατά πρώτο λόγο τήν επιστημονική και τεχνική πρόοδο στον στρατιωτικό τομέα. Από εκεί οι πληροφορίες επιστρέφουν στα πεδία τής αστικής παραγωγής των αγαθών. Η τεχνική και ή επιστήμη γίνονται έτσι οι πρώτες παραγωγικές δυνάμεις· παύουν κατά συνέπεια να ισχύουν και οι συνθήκες για τήν εφαρμογή τής μαρξικής Θεωρίας τής εργασιακής αξίας. Δέν έχει πλέον νόημα, ο υπολογισμός τής ποσότητας των κεφαλαίων, που επενδύονται στην έρευνα και τήν ανάπτυξη, να γίνεται με βάση τήν αξία τής ανεπίδρευτης (άπλης) εργατικής δύναμης, όταν ή ίδια ή επιστημονική-τεχνική πρόοδος έχει καταστεί μιὰ πηγή υπεραξίας ανεξάρτητη, σε σχέση με τή μόνη πηγή υπεραξίας που θεωρούσε ο Marx: ή εργατική δύναμη του άμεσου παραγωγού χάνει όλο και περισσότερο τó ειδικό της βάρος.¹⁷

Γιά όσον καιρό οι παραγωγικές δυνάμεις συνδέονταν εμφανώς με τις όρθολογικές αποφάσεις και τήν εργαλειακή πράξη του κοινωνικά παραγωγικού ανθρώπου, μπορούσαν ακόμη να κατανοούνται σαν τó δυναμικό ένός αυξανόμενου τεχνικού έλέγχου, χωρίς όμως να συγχέονται με τó θεσμικό πλαίσιο, μέσα στο όποιο ήταν ένταγμένες. Αλλά με τή θεσιμοποίηση τής επιστημονικής-τεχνικής προόδου τó δυναμικό των παραγωγικών δυνάμεων προσλαμβάνει μιὰ μορφή, ή όποια συσκοτίζει στη συνείδηση των ανθρώπων τó δούμο εργασίας και άλληλόδρασης.

Τά κοινωνικά συμφέροντα έξακολουθούν, βέβαια, να καθορίζουν τήν κατεύθυνση, τις λειτουργίες και τήν ταχύτητα τής τεχνικής προόδου. Τά συμφέροντα όμως αυτά όρίζουν σε τέτοιο βαθμό τó κοινωνικό σύστημα σαν σύνολο, ώστε να ταυτίζονται τελικά με τó ίδιο τó συμφέρον για τή διατήρησή του. Η ιδιωτική μορφή αξιοποίησης του κεφαλαίου κι ο μηχανισμός κατανομής των κοινω-

νικών παροχών, που έξασφαλίζει τή νομιμοφροσύνη, παραμένουν σαν τέτοιοι άποκλεισμένοι από τή συζήτηση. Σαν ανεξάρτητη μεταβλητή εμφανίζεται τώρα μιὰ κατά βάση αυτόνομη πρόοδος τής επιστήμης και τής τεχνικής, Απ' αυτήν έξαρτάται πλέον στήν πραγματικότητα ή σημαντικότερη επιμέρους μεταβλητή του συστήματος: ή οικονομική ανάπτυξη. Διανοίγεται έτσι μιὰ προοπτική, όπου ή ανάπτυξη του κοινωνικού συστήματος φαίνεται να καθορίζεται από τή λογική τής επιστημονικής-τεχνικής πρόοδου. Η ένυπαρκτη κανονικότητα αυτής τής πρόοδου φαίνεται να παράγει τούς έμπράγματους καταναγκασμούς, στους όποιους πρέπει να συμμορφώνεται μιὰ πολιτική ύποταγμένη στις λειτουργικές ανάγκες του συστήματος. Μόλις όμως ή επίφαση αυτή έδραιωθεί άποτελεσματικά, ή προπαγανδιστική αναφορά στο ρόλο τής επιστήμης και τής τεχνικής μπορεί πλέον να έξηγήσει και να νομιμοποιήσει τó γιατί στις σύγχρονες κοινωνίες ή διαδικασία μιās δημοκρατικής διαμόρφωσης τής βούλησης, σε σχέση με τά πρακτικά προβλήματα, χάνει «αναγκαστικά» τή λειτουργικότητά της και «πρέπει» να υποκατασταθεί από άποφάσεις δημοψηφισματικού χαρακτήρα* για τις έναλλακτικές ήγετικές ομάδες, που διευθύνουν τó διοικητικό προσωπικό. Η τεχνοκρατική αυτή θέση έχει άναπτυχθεί επιστημονικά σε διάφορες έκδοχές.¹⁸ Αλλά τó πιό σημαντικό έν προκειμένο είναι κατά τή γνώμη μου τó γεγονός, ότι ή θέση αυτή μπορεί να διεισδύσει σαν ιδεολογία στη συνείδηση των άποπολιτικοποιημένων μαζών και ν' άποκτήσει νομιμοποιητική δύναμη.¹⁹ Η ιδιότυπη έκανότητα αυτής τής ιδεολογίας συνίσταται στο ότι μπορεί να άποσπάσει τήν αυτο-κατανόηση τής κοινωνίας από τó σύστημα άναφοράς τής επικοινωνιακής πράξης κι από τις κατηγορίες τής —συμβολικά μεσολαβημένης— άλληλόδρασης και να τήν υποκαταστήσει μ' ένα επιστημονικό υπόδειγμα. Η αυτο-κατανόηση του κοινωνικού κόσμου των βιωμάτων μέσω πολιτισμικών κατηγοριών αντικαθίσταται κι αυτή, στο ίδιο μέτρο, από τήν αυτοπραγματοποίηση του ανθρώπου στις κατηγορίες τής όρθολογικής πράξης και τής προσαρμοστικής συμπεριφοράς.

Η Ανάλυση συστημάτων προσφέρει τó υπόδειγμα για μιὰ σχεδιασμένη άνασυγκρότηση τής κοινωνίας. Κατ' αρχάς ύπάρχει βέβαια ή δυνατότητα να συλλάβουμε και ν' αναλύσουμε μεμονωμένες επιχειρήσεις κι όργανισμούς, πολιτικά κι οικονομικά ύπο-σύστηματα ή ακόμη και κοινωνικά συστήματα στο σύνολό τους, σύμφωνα

μέ το πρότυπο τῶν αὐτορυθμιζόμενων συστημάτων. "Άλλο πράγμα εἶναι ὅμως νά χρησιμοποιοῦμε ἕνα κυβερνητικό πλαίσιο ἀναφοράς γιά ἀναλυτικούς σκοπούς, κι ἄλλο πράγμα, ἐφαρμόζοντας αὐτό τὸ πρότυπο, νά διαρρυθμίζουμε ἕνα δεδομένο κοινωνικό σύστημα σέ σύστημα ἀνθρώπου-μηχανῆς. Ἡ μεταφορά τοῦ ἀναλυτικοῦ ὑποδείγματος στό ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης προϋποτίθεται ὡστόσο ἐξ ὑπαρχῆς στήν ἴδια τήν Ἀνάλυση συστημάτων. Ἀκολουθώντας, λοιπόν, αὐτή τήν ἐνστικτώδη τρόπον τινά τάση αὐτοσταθεροποίησης τῶν κοινωνικῶν συστημάτων, καταλήγουμε στήν ἐξῆς ἰδιότυπη προοπτική: ἡ δομὴ τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς δύο τύπους τοῦ πράττειν — ὁ λειτουργικός κύκλος τῆς ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ πράξης — ὄχι μόνο ὑπερισχέει σέ σχέση μὲ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο, ἀλλὰ ἐνσωματώνει σιγά σιγά καὶ τὴν ἐπικοινωνιακὴν πράξιν ὡς τέτοια. "Ἄν, μαζί μὲ τὸν Arnold Gehlen, θεωρήσουμε ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ λογικὴ τῆς τεχνικῆς ἐξέλιξης συνίσταται στήν βαθμιαία ἀποδέσμευση τοῦ λειτουργικοῦ κύκλου τῆς ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ πράξης ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο ὀργανισμό καὶ στὴ μηχανοποίησή του τότε, ἡ τεχνοκρατικὴ τάση πού ἀναφέραμε, μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ ὡς τὸ τελευταῖο βῆμα αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης. "Ὁ ἄνθρωπος ὄχι μόνο εἶναι σέ θέση, γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία του ὡς homo faber — νά ἀντικειμενοποιήσῃ καθολικῶς τὸν ἑαυτὸν καὶ νά σταθεῖ ἀπέναντι στὰ ἐπιτεύγματα του ὡς αὐτονομημένα προϊόντα — ἀλλὰ μπορεῖ παράλληλα, ὡς homo fabricatus, νά ὀκληρωθεῖ κι ὁ ἑαυτὸς μέσα στὸν τεχνικὸ μηχανισμό: ἀρκεῖ ἡ δομὴ τῆς ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης ν' ἀναπαρασταθεῖ μ' ἐπιτυχία στό ἐπίπεδο τῶν κοινωνικῶν συστημάτων. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν ἰδέαν, τὸ θεσμικὸ πλαίσιο τῆς κοινωνίας, πού βασιζόταν μέχρι τώρα πάνω σ' ἕναν διαφορετικὸ τύπο δραστηριότητος, ἀπορροφᾶται κι αὐτὸ μὲ τὴν σειρά του ἀπὸ τὰ ὑποσυστήματα ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης, πού εἶναι ἐνσωματωμένα μέσα του.

Αὐτὴ ἡ τεχνοκρατικὴ τάση δὲν ἔχει, βέβαια, ὑλοποιηθεῖ πούθεν — ἔστω καὶ ὡς ἀπαρχή. Ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ ὅμως, χρησιμοποιεῖται ὡς ἰδεολογία τῆς νέας πολιτικῆς, πού εἶναι προσανατολισμένη σέ τεχνικὰ καθήκοντα, ἀποκλείοντας τὰ πρακτικὰ προβλήματα. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀνταποκρίνεται σέ ὀρισμένες τάσεις τῆς ἐξέλιξης, πού εἶναι δυνατὸ νά ὀδηγήσουν σέ μιὰ ὑπονόμηση αὐτοῦ πού ὀνομάσαμε θεσμικὸ πλαίσιο. Ἡ ἀνοικτὴ ἐξουσία τοῦ αὐταρχικοῦ κράτους ὑποχωρεῖ μπροστὰ στὶς χειραγωγτικὰς πιέσεις μιᾶς

διοίκησης τεχνικό-ἐπιχειρησιακοῦ χαρακτῆρα. Ἡ ἠθικὴ ἐπιβολὴ τῆς ἐννομησῆς καὶ συνεπῶς ἡ ἐπικοινωνιακὴ πράξις, πού συνδέεται μ' ἕνα γλωσσικὰ ἐκφρασμένο νόημα καὶ προϋποθέτει τὴν ἐσωτερικὴν κανόνων, ὑποκαθίσταται σέ αὐξανόμενο βαθμὸ ἀπὸ μιὰ κατὰ συνθήκην συμπεριφορά. Οἱ μεγάλοι ὀργανισμοὶ ὀργανώνονται κι αὐτοὶ ὅλο καὶ περισσότερο σύμφωνα μὲ τὴν δομὴ τῆς ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ πράξης. Οἱ βιομηχανικὰ προηγημένες κοινωνίες φαίνεται νά προσεγγίζουν ἕνα ὑπόδειγμα ἐλέγχου τῆς συμπεριφοράς, πού μᾶλλον διευθύνεται ἀπὸ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα, παρά καθοδηγεῖται ἀπὸ ἐσωτερικευμένους κανόνες. Ὁ ἕμμεσος ἔλεγχος μέσω προκατασκευασμένων διεγέρσεων ἔχει αὐξηθεῖ ἰδιαίτερα σέ πεδία, ὅπου ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ὑποκειμένου εἶναι φαινομενικὰ ἐλεύθερη: ἐκλογές, κατανάληψη, ἐλεύθερος χρόνος. Ἀπὸ κοινωνικο-ψυχολογικὴ ἀποψη, ἡ ἐποχὴ μας δὲν χαρακτηρίζεται τόσο ἀπὸ τὴν αὐταρχικότητα τῆς προσωπικότητος, ὅσο μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἀποδόμηση τοῦ ὑπερ-ἐγῶ. Μιὰ περισσότερο προσαρμοστικὴ συμπεριφορὰ ὅμως, δὲν εἶναι παρά ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ ὅτι ἡ σφαῖρα τῶν γλωσσικὰ μεσολαβημένων ἀλληλοδράσεων διαλύεται μέσα στὴ δομὴ τῆς ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης. Στὸ ὑποκειμενικὸ ἐπίπεδο ἔχουμε ἀντίστοιχα μιὰν ἐξάλειψη τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴν ὀρθολογικὴ ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξις καὶ τὴν ἀλληλόδραση: ἐξάλειψη ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν συνείδηση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἴδιων τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἰδεολογικὴ δύναμις τῆς τεχνοκρατικῆς συνείδησης ἔγκειται ἀκριβῶς στὴ συγκάλυψη αὐτῆς τῆς διαφορᾶς.

VII.

Ἐξαιτίας τῶν δύο τάσεων τῆς ἐξέλιξης πού ἀναφέραμε, ἡ καπιταλιστικὴ κοινωνία ἄλλαξε σέ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε δὲν εἶναι πιὰ δυνατὸ νά χρησιμοποιοῦνται χωρὶς ἕρους δύο κατηγορίες-κλειδιά τῆς μαρξικῆς θεωρίας: ὁ ταξικὸς ἀγῶνας καὶ ἡ ἰδεολογία.

Ἡ πάλιν τῶν κοινωνικῶν τάσεων συγκροτήθηκε κατ' ἀρχὰς ὡς τέτοια πάνω στὴ βάση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, φτάνοντας ἔτσι σ' ἕνα ἀντικειμενικὸ ἐπίπεδο, πού ἐπέτρε-

πε τήν αναδρομική αναγνώριση τής ταξικής δομής τής παραδοσιακής κοινωνίας ως δομής άμεσα πολιτικής. Ο κρατικά ρυθμιζόμενος καπιταλισμός, έχοντας προκύψει από μιάν αντίδραση στις άπειλές κατά το σύστηματος, τις όποιες δημιουργούσε ο άνοικτός ταξικός ανταγωνισμός, άδρανοποιεί τήν ταξική σύγκρουση. Το σύστημα του ύστερου καπιταλισμού καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από μιιά πολιτική κοινωνικών παροχών, δηλαδή, άποφυγής των συγκρούσεων, που εξασφαλίζει τή νομιμοφροσύνη των μισθосυντήρητων μαζών. Έτσι ή σύγκρουση εκείνη, τήν όποία συνεπάγεται ή ιδιωτική άξιοποίηση του κεφαλαίου και είναι πάντα ένύπαρκτη στη δομή τής κοινωνίας, παραμένει με τήν σχετικά μεγαλύτερη πιθανότητα σε λανθάνουσα κατάσταση. Έπισκιάζεται από άλλες συγκρούσεις, που καθορίζονται βέβαια κι αυτές από τον τρόπο παραγωγής, αλλά δεν μπορούν πιά να πάρουν τή μορφή των ταξικών συγκρούσεων. Ο Klaus Offe αναλύει τήν παράδοση αυτή κατάσταση στη συμβολή του, που αναφέραμε παραπάνω. (*) Υποστηρίζει ότι τά κοινωνικά συμφέροντα προκαλούν άνοικτές συγκρούσεις με τόσο μεγαλύτερη πιθανότητα, όσο λιγότερο επικίνδυνες είναι για το σύστημα οι συνέπειές τους. Συγκρούσεις μπορούν να προκαλέσουν ιδιαίτερα εκείνες οι ανάγκες, που βρίσκονται στην περιφέρεια του πεδίου τής κρατικής δραστηριότητας: όντας απομακρυσμένες από τήν κεντρική σύγκρουση, που διατηρείται σε λανθάνουσα κατάσταση, δεν έχουν καμιά προτεραιότητα κατά τήν αντιμετώπιση των κινδύνων. Οι ανάγκες αυτές, λοιπόν, πυροδοτούν συγκρούσεις στο μέτρο, που οι άνοιμοίμορφα κατανεμημένες κρατικές παρεμβάσεις δημιουργούν πεδία με καθυστερημένη ανάπτυξη και προκαλούν αντίστοιχες εντάσεις, λόγω τής ανισότητας: «Η ανισότητα στα διάφορα πεδία τής ζωής αδέχεται προπαντός, λόγω του διαφορετικού επιπέδου ανάπτυξης ανάμεσα στην πραγματικά θεσμοποιημένη και τή δυνατή τεχνική και κοινωνική πρόοδο. Γνωστά παραδείγματα αυτής τής ανισότητας είναι: ή αναντιστοιχία ανάμεσα στον ταχύτατο έκσυγχρονισμό των παραγωγικών και στρατιωτικών μηχανισμών από τή μιιά και στην στασιμότητα που χαρακτηρίζει τήν οργάνωση των συγκοινωνιακών, υγειονομικών κι εκπαιδευτικών συστημάτων απ' τήν άλλη· ή αντίφαση ανάμεσα στην όρθολογική σχεδιοποίηση και ρύθμιση τής φορολογικής και δημοσιονομικής πολιτικής από τή μιιά

(*) Βλ. ύποσημείωση 16. (Σ.τ.Μ.)

και στην άυτοφυή ανάπτυξη των πόλεων και των διαφόρων περιοχών από τήν άλλη. Τέλλες αντιφάσεις δεν μπορούν πλέον να εξηγηθούν με πειστικό τρόπο, αν θεωρηθούν άπλως σαν έπακόλουθα των ταξικών ανταγωνισμών· μπορούν όμως όπωσδήποτε να έρμηνευτούν σαν συνέπειες μιās διαδικασίας, που παραμένει κυρίαρχη: τής ιδιωτικής άξιοποίησης του κεφαλαίου και των ειδικά καπιταλιστικών σχέσεων έξουσίας. Η αυτή τή διαδικασία κυρίαρχα είναι εκείνα τά συμφέροντα, που χωρίς να μπορούν να έντοπισθούν μονοσήμαντα, είναι σε θέση, στήριζόμενα στον καθιερωμένο μηχανισμό τής καπιταλιστικής οικονομίας, ν' αντιδράσουν στην προσβολή των συνθηκών σταθερότητας με τή δημιουργία κινδύνων, που είναι πρωταρχικής σημασίας για το σύστημα».

Τά συμφέροντα, που συνδέονται στενά με τή διατήρηση του τρόπου παραγωγής, δεν μπορούν πλέον να «έντοπισθούν μονοσήμαντα», μέσα στο κοινωνικό σύστημα, σαν ταξικά συμφέροντα. Γιατί ή πολιτική έξουσία, προσανατολισμένη στην άποφυγή των κινδύνων που άπειλούν το σύστημα, αποκλείει ακριβώς εκείνη τήν «έξουσία», σαν άμεσα πολιτική ή ό'ονομικά μεσολαθήμενη κοινωνική έξουσία, που άσκειται έτσι, ως ένα ταξικά προσδιορισμο ύποκείμενο ν' αντιπαρατίθεται σ' ένα άλλο.

Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ταξικές αντιθέσεις έχουν άρθει, αλλά ότι βρίσκονται σε λανθάνουσα κατάσταση. Οι ταξικές διαφορές έκκολούθουν πάντα να υπάρχουν με τή μορφή των επιμέρους πολιτικών παραδόσεων και των αντίστοιχων διαφοροποιήσεων, όχι μόνο στις συνήθειες και ή επίπεδο τής ζωής αλλά και στις πολιτικές τοποθετήσεις. Υπάλλκει, έκτός αυτού, ή πιθανότητα — που έκφράζεται από τήν κοινωνική δομή — ή τάξη των μισθосυντήρητων να πλήττεται, από τήν κοινωνική ανισότητα, σκληρότερα απ' ό,τι άλλες κοινωνικές ομάδες. Κό' τελικά το γενικευμένο συμφέρον για τή διατήρηση ένός συστήματος, που προσφέρει άμεσες ευκαιρίες-ζωής, είναι άκόμη και σήμερα στενά συναρτημένο με μιιά δομή προνομίων: ή έννοια ένός συμφέροντος πλήρως άυτονομημένου, σε σχέση με τά ζωντανά ύποκείμενα, θα άναιρούταν από μόνη τής. Ωστόσο, στον κρατικά ρυθμιζόμενο καπιταλισμό, ή πολιτική έξουσία, αντιμετωπίζοντας τους κινδύνους που άπειλούν το σύστημα, ένσωματώνει μέσα τής κ' ένα συμφέρον, που υπερβαίνει τά ύπολαθάνοντα ταξικά όρια: «ά διατηρήσει τήν επίφαση του έξισορροπιακού κατανομέα.

Ἡ μετατόπιση τῶν συγκρούσεων ἀπὸ τὰ ταξικὰ στὰ «μὴ-προνομιακὰ»* πεδία τῆς ζωῆς δὲν σημαίνει, βέβαια, μὲ κανένα τρόπο, ὅτι ἀποφορτίζεται καὶ τὸ ἰσχυρὸ δυναμικὸ τῶν συγκρούσεων. Ὅπως δείχνει τὸ ἀκραῖο παράδειγμα τῶν φυλετικῶν συγκρούσεων στὴς ΗΠΑ, εἶναι δυνατόν σὲ ὀρισμένα πεδία καὶ κοινωνικὲς ομάδες νὰ συσσωρευτοῦν τόσο πολλὲς ἀνισότητες, ὥστε οἱ συνέπειές τους νὰ οδηγήσουν σ' ἐκρήξεις παρόμοιες μ' ἐκεῖνες ἐνὸς ἐμφύλιου πολέμου. Χωρὶς ὅμως σύνδεση μὲ τὸ δυναμικὸ τῶν διαμαρτυριῶν διαφορετικῆς προέλευσης, οἱ συγκρούσεις ποὺ πηγάζουν ἀπὸ μιὰ τέτοια μὴ-προνομιακὴ μεταχείριση, ἔχουν τὸ ἐξῆς χαρακτηριστικό: ἐνῶ ἐξαναγκάζουν — ὅπου αὐτὸ εἶναι δυνατόν — τὸ σύστημα ν' ἀντιδράσει μὲ τρόπο ἔντονο καὶ ἀσυμπίδαστο πρὸς τὴν τυπικὴ δημοκρατία, δὲν μποροῦν ἐντούτοις νὰ τὸ ἀνατρέψουν. Γιατὶ οἱ μὴ-προνομιούχες ομάδες δὲν συνιστοῦν κοινωνικὲς τάξεις· οὔτε μποροῦν ποτέ ν' ἀντιπροσωπεύουν — δυνάμει — ὀλόκληρη τὴ μάζα τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἀποστέρησή τους ἀπὸ δικαιώματα καὶ ἡ ἐξαθλιωσίη τους, δὲν συμπίπτουν πλέον μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐκμετάλλευσης, γιατί τὸ σύστημα δὲν ζεῖ ἀπὸ τὴ δική τους ἐργασία. Μπορεῖ, βέβαια, ν' ἀντιπροσωπεύουν μιὰ φάση τῆς ἐκμετάλλευσης, ποὺ ἀνήκει στὸ παρελθόν. Ἄλλὰ μὲ τὸ νὰ ἀρνοῦνται γενικὰ τὴ συνεργασία, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπιβάλλουν τίς νόμιμες διεκδικήσεις τους, οἱ ὁποῖες παραμένουν ἔτσι στὰ ἐπίπεδο τῶν ἐκκλήσεων. Οἱ μὴ-προνομιούχες ομάδες μποροῦν σὲ ἀκραῖες περιπτώσεις ν' ἀντιδράσουν στὴν μακροπρόθεσμη περιφρόνηση τῶν νόμιμων ἀπαιτήσεών τους μὲ ἀπεγνωσμένες βίαιες ἐνέργειες ἢ μὲ τὴν αὐτοκαταστροφὴ τους.

Ἐνας τέτοιος ἐμφύλιος πόλεμος δὲν ἔχει ὡστόσο τίς ἐπαναστατικὲς δυνατότητες ἐπιτυχίας τῆς ταξικῆς πάλης, ἐφ' ὅσον δὲν πραγματοποιοῦνται καθόλου συμμαχίες μὲ προνομιούχες κοινωνικὲς ομάδες.

Τὸ παραπάνω ὑπόδειγμα φαίνεται νὰ εἶναι — μὲ ὀρισμένους περιορισμούς — ἐφαρμόσιμο καὶ γιὰ τίς σχέσεις ἀνάμεσα στὴς βιομηχανικὰ προηγμένες κοινωνίες καὶ τίς πρῶν ἀποικιοκρατούμενες περιοχὲς τοῦ τρίτου κόσμου. Μιὰ ἀυξανόμενη ἀνισότητα συνεπάγεται κι ἐδῶ μιὰ μορφή μείονεκτικότητας ὡς πρὸς τὰ προνόμια, ποὺ ὅλο καὶ λιγότερο θὰ μπορεῖ στὸ μέλλον νὰ κατανοεῖται μὲ τίς ἐννοιολογικὲς κατηγορίες τῆς ἐκμετάλλευσης. Στὸ ἐπίπεδο αὐτῶν τῶν σχέσεων δὲν ἀναφερόμαστε, φυσικὰ, σὲ οἰκονομικὰ ἀλλὰ σὲ ἄμεσα στρατιωτικὰ συμφέροντα.

Ὅπως καὶ νὰ ἴναι πάντως, οἱ ἐξαθλιωμένες καὶ οἱ προνομιού-

χες ομάδες τῆς ὑστεροκαπιταλιστικῆς κοινωνίας δὲν ἀντιπαρατίθενται πιά μεταξύ τους σὰν κοινωνικο-οικονομικὲς τάξεις — ἔστω κι ἂν ἡ μείονεκτικότητα ὡς πρὸς τὰ προνόμια ἀφορᾷ ἀκόμη εἰδικὲς κοινωνικὲς τάξεις κι ὄχι ὀλόκληρες κατηγορίες τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ θεμελιακὴ σχέση, ποὺ χαρακτηρίζει ὅλες τίς παραδοσιακὲς κοινωνίες, ἐμφανίζεται καθ' ἑαυτὴ στὸν φιλελεύθερο καπιταλισμὸ. Ἐχει τὴ μορφή τῆς ταξικῆς ἀντίθεσης μεταξύ ομάδων μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς θεσμοποιημένης σχέσης ἐξουσίας, οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης καὶ πολιτικῆς καταπίεσης, ὅπου ἡ ἐπικοινωνία παραμυρφώνεται καὶ περιορίζεται σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε οἱ ἰδεολογικὲς νομιμοποιήσεις νὰ εἶναι πλέον ἀδύνατο νὰ ἀμφισβητηθοῦν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ θεμελιακὴ σχέση χάνει τὴν ἀπεσότητά της. Ἡ ἐγγελιανὴ ἠθικὴ δολότητα μιᾶς συνάφειας-ζωῆς, ποὺ διαρρηγνύεται ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τῶν ὑποκειμένων νὰ ἱκανοποιήσουν ἀμοιβαῖα τίς ἀνάγκες τους, δὲν ἀποτελεῖ πιά τὸ κατάλληλο ὑπόδειγμα γιὰ τὴν κατανόηση τῆς μεσολαβημένης ταξικῆς σχέσης στὸν ὕστερο καπιταλισμὸ. Ἡ ἀκινητοποιημένη ἠθικὴ διαλεκτικὴ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι βρισκόμαστε σὲ μιὰ μετὰ-ιστορικὴ φάση. Κι αὐτὸ γιατί ἡ σχετικὴ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων δὲν ἀντιπροσωπεύει πλέον εὐ ἴρσο ἕνα πλεονάζον καὶ πλούσιο σὲ ἀπελευθερωτικὲς συνέπειες δυναμικὸ, ποὺ μπορεῖ νὰ κλονίσει τίς νομιμοποιήσεις ἐνὸς κατεστημένου συστήματος κυριαρχίας. Γιατὶ ἡ ἴδια ἡ σημαντικότερη παραγωγικὴ δύναμη — ἡ ἐλεγχόμενη, δηλαδή, ἐπιστημονικοτεχνικὴ πρόοδος — ἔχει πλέον μετατραπῆ σὲ βάση τῆς νομιμοποίησης. Αὐτὴ ἡ νέα μορφή νομιμοποίησης ἔχει χάσει, φυσικὰ, τὸν παλιὸ χαρακτήρα τῆς ἰδεολογίας.

Ἡ τεχνοκρατικὴ συνείδηση εἶναι ἀφ' ἐνὸς «λιγότερο ἰδεολογικὴ» ἀπ' ὅλες τίς προηγούμενες ἰδεολογίες: δὲν ἔχει τὴν ἀδιαφανὴ δύναμη τῆς φενάκης, ποὺ προσφέρει ἀπλῶς μιὰ ψευδο-ἱκανοποίηση τῶν συμφερόντων. Ἡ κυρίαρχη σήμερα ἰδεολογία — ὄντας μιὰ μᾶλλον διαφανὴς ἰδεολογία τοῦ θάθους,* ποὺ φετιχοποιεῖ τὴν ἐπιστήμη — διαθέτει ἀφ' ἐτέρου μεγαλύτερη ἐμβέλεια κι ἐλκυστικότητα ἀπ' τίς ἰδεολογίες παλαιότερου τύπου· γιατί, συγκαλύπτοντας τὰ πρακτικὰ προβλήματα, ὄχι μόνον δικαιολογεῖ τὸ μερικὸ συμφέρον τῆς κυριαρχίας μιᾶς καθορισμένης τάξης καὶ καταπιέζει τὴν μερικὴ ἀνάγκη χειραφέτησης μιᾶς ἄλλης, ἀλλὰ ἀνταποκρίνεται καὶ στὸ καθ' ἑαυτὸ συμφέρον ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους.

Ἡ τεχνοκρατικὴ συνείδηση δὲν εἶναι κάποια ἐξορθολογισμέ-

νη φαντασίωση, δὲν εἶναι κάποια — μὲ τὴ φροῦδική ἔννοια — «αὐταπάτη», στὰ πλαίσια τῆς ὁποίας ἀναπαρίσταται, κατασκευάζεται ἢ ἐδραιώνεται ἓνα σύστημα ἀλληλοδράσεων. Οἱ ἀστικές ιδεολογίες μποροῦσαν ἀκόμη ν' ἀναχθοῦν στὸ βασικὸ σχῆμα μιᾶς δίκαιης ἀλληλοδράσεως, ἀπελευθερωμένης ἀπὸ κάθε κυριαρχία καὶ ἰκανοποιητικῆς καὶ γιὰ τὶς δύο πλευρές. Ἦταν μάλιστα οἱ ιδεολογίες, ποὺ κατεξοχὴν ἀνταποκρίνονταν στὰ κριτήρια τῆς ἐκπλήρωσης τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς ἰκανοποίησης μέσω ὑποκατάστατων. Βασίζονταν πάνω σ' ἓνα εἶδος ἐπικοινωνίας, ποὺ ἦταν τόσο πολὺ περιορισμένη λόγω τῶν καταστολῶν, ὥστε τόσο ἡ ἤδη θεσμικοποιημένη σχέση ἐξουσίας, ὅσο κι ἡ βασικὴ καπιταλιστικὴ σχέση, νὰ μὴ μποροῦν στὴ συνέχεια νὰ ἀποκαλυφθοῦν ὡς τέτοιες. Ἀντίθετα, ἡ τεχνοκρατικὴ συνείδηση δὲν βασίζεται πλέον μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πάνω στὴν αἰτιακὴ σχέση μεταξύ διασπασμένων συμβόλων καὶ ἀσυνείδητων παρορμήσεων — μιὰ σχέση, ποὺ δὲν γεννοῦσε μόνο τὴν ψευδῆ συνείδηση ἀλλὰ καὶ τὸ στοχασμό, ὁ ὁποῖος στήριζε τὴν κριτικὴ τῆς ιδεολογίας. Ἡ τεχνοκρατικὴ συνείδηση εἶναι λιγότερο εὐπρόσβλητη ἀπὸ τὸ στοχασμό, γιὰτὶ δὲν εἶναι πιά μόνον ιδεολογία. Δὲν ἐκφράζει κάποια προοπτικὴ «καλῆς ζωῆς», ποὺ θὰ μποροῦσε ἂν ὄχι νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν πραγματικότητα, τουλάχιστον νὰ ἐξισορροπήσει ἰκανοποιητικὰ τὴν ἀθλιότητά της. Ὅπως ἡ παλιά, ἔτσι καὶ ἡ νέα ιδεολογία ἐξυπηρετεῖ βέβαια καὶ αὐτὴ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐμποδιστεῖ ἡ θεματοποίηση τῶν θεμελιῶν τῆς κοινωνίας. Ἡ παλιά ιδεολογία συγκάλυπτε τὴν κοινωνικὴ βία, ποὺ ὀρισκόταν ἄμεσα στὴ βάση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὸν καπιταλιστὴ καὶ τὸν μισθωτὸ ἐργάτη. Ἡ σημερινὴ ἀφορὰ τὶς δομικὲς συνθήκες, οἱ ὁποῖες προκαθορίζουν τὰ καθήκοντα γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ συστήματος, ποὺ συνδυάζει τὴν ἰδιωτικὴ μορφή ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου μὲ μιὰ πολιτικὴ μορφή κατανομῆς τῶν κοινωνικῶν παροχῶν γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς νομιμοφροσύνης τῶν μαζῶν. Ἡ παλιά καὶ ἡ νέα ιδεολογία διακρίνονται ὡστόσο μεταξύ τους ἀπὸ δύο ἀπόψεις.

Πρῶτον: λόγω τῆς σύνδεσής τους μ' ἓναν πολιτικὸ μηχανισμό κατανομῆς, ποὺ ἐξασφαλίζει τὴ νομιμοφροσύνη, οἱ καπιταλιστικὲς σχέσεις δὲν συνεπάγονται πλέον σήμερα τὴν ὠμὴ ἐκμετάλλευση καὶ καταπίεση. Ἡ διατήρηση τῆς ταξικῆς ἀντίθεσης, ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει, σὲ λανθάνουσα κατάσταση, προϋποθέτει ὅτι ἡ καταπίεση, ποὺ ὀρίζεται στὴ βάση της, ἔχει συνειδητοποιηθεῖ πρῶτα ἱστορικὰ καὶ μόνον κατόπιν ἔχει παγιωθεῖ — σὲ μετασχη-

ματισμένη βέβαια μορφή — ὡς ιδιότητα τοῦ συστήματος. Ἡ τεχνοκρατικὴ συνείδηση δὲν μπορεῖ συνεπῶς νὰ στηρίζεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πάνω σὲ μιὰ συλλογικὴ ἀπώθηση, ὅπως οἱ παλαιότερες ιδεολογίες. Δεύτερον: ἡ νομιμοφροσύνη τῶν μαζῶν μπορεῖ σήμερα νὰ ἐξασφαλισθεῖ μόνο μὲ τὴ βοήθεια κοινωνικῶν παροχῶν, ποὺ θὰ ἰκανοποιοῦν τὶς ἰδιωτικοποιημένες ἀνάγκες. Μιὰ κατάλληλη ἐρμηνεία τῶν ἐπιτευγμάτων, μὲ τὰ ὁποῖα τὸ σύστημα δικαιολογεῖ τὸν ἑαυτὸ του, δὲν μπορεῖ κατὰ θάση νὰ εἶναι μιὰ ἐρμηνεία πολιτικὴ: συναρτᾶται ἄμεσα μὲ μιὰν — οὐδέτερη ὡς πρὸς τὴ χρησιμοποίησή της — προσφορὰ χρήματος καὶ ἐλεύθερου χρόνου, καὶ ἔμμεσα μὲ τὴν τεχνοκρατικὴ δικαιολόγηση τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν πρακτικῶν προβλημάτων ἀπὸ τὴ συζήτηση. Γι' αὐτὸ καὶ στὴ νέα ιδεολογία, σὲ διάκριση μὲ τὶς παλαιότερες, τὰ κριτήρια δικαιολόγησης ἀποδεδμεύονται ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, δηλαδή, ἀπ' ὅλες τὶς κανονιστικὲς ρυθμίσεις τοῦ συστήματος ἀλληλοδράσεων. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἀποπολιτικοποιοῦνται καὶ συνδέονται ἀντ' αὐτοῦ μὲ τὶς λειτουργίες ἐνὸς ὑποτιθέμενου συστήματος ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ πράξης.

Στὴν τεχνοκρατικὴ συνείδηση δὲν ἀντανაკλάται ἡ διάσπαση κάποιας ἠθικῆς συνάφειας, ἀλλὰ ἡ ἀπώθηση τῆς «ἠθικότητας» ὡς γενικῆς κατηγορίας, ποὺ ἀναφέρεται στὶς σχέσεις-ζωῆς. Ἡ θετικιστικὴ κοινὴ-συνείδηση καταργεῖ τὸ σύστημα ἀναφοράς τῆς καθημερινῆς γλωσσικῆς ἀλληλοδράσεως, ὅπου ἡ ἐξουσία καὶ ἡ ιδεολογία παράγονταν σὲ συνθήκες μιᾶς στρεβλωμένης ἐπικοινωνίας καὶ μποροῦσαν νὰ κατανοηθοῦν μέσω τοῦ στοχασμοῦ. Ἡ ἀποπολιτικοποίηση τῆς μάζας τοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ νομιμοποιεῖται ἀπὸ τὴν τεχνοκρατικὴ συνείδηση, εἶναι ταυτόχρονα καὶ μιὰ αὐτο-ἀντικειμενοποίηση τῶν ἀνθρώπων στὶς κατηγορίες τόσο τῆς ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης ὅσο καὶ τῆς προσαρμοστικῆς συμπεριφορᾶς. Τὰ πραγματοποιημένα ὑποδείγματα τῶν ἐπιστημῶν εἰσβάλλουν πλέον στὸν κοινωνικο-πολιτικὸ κόσμο τῶν βιωμάτων καὶ ἐξουσιάζουν ἀντικειμενικὰ τὴν διαδικασία αὐτοκατανόησης τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ιδεολογικὸς πυρήνας αὐτῆς τῆς συνείδησης — δηλαδή, ἡ ἐξάλειψη τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴν πρακτικὴ καὶ τὴν τεχνικὴ — εἶναι ἡ ἀντανάκλαση, ὅχι ὅμως καὶ ἡ ἔννοια, τοῦ νέου συσχετισμοῦ ἀνάμεσα στὸ ἀποδυναμωμένο θεσμικὸ πλαίσιο καὶ τὰ συστήματα ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης, ποὺ ἔχουν αὐτονομηθεῖ.

Ἡ νέα ιδεολογία προσβάλλει ἔτσι ἓνα διαφέρον, στενὰ συνυ-

νη φαντασίωση, δὲν εἶναι κάποια —μὲ τὴ φροῦδική ἔγνοια— «αὐταπάτη», στὰ πλαίσια τῆς ὁποίας ἀναπαρίσταται, κατασκευάζεται ἢ ἐδραιώνεται ἓνα σύστημα ἀλληλοδράσεων. Οἱ ἀστικές ιδεολογίες μποροῦσαν ἀκόμη ν' ἀναχθοῦν στὸ βασικὸ σχῆμα μιᾶς δίκαιης ἀλληλοδράσεως, ἀπελευθερωμένης ἀπὸ κάθε κυριαρχία καὶ ἱκανοποιητικῆς καὶ γιὰ τὶς δύο πλευρές. Ἦταν μάλιστα οἱ ιδεολογίες, ποὺ κατεξοχὴν ἀνταποκρίνονταν στὰ κριτήρια τῆς ἐκπλήρωσης τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς ἱκανοποίησης μέσω ὑποκατάστατων. Βασίζονταν πάνω σ' ἓνα εἶδος ἐπικοινωνίας, ποὺ ἦταν τόσο πολὺ περιορισμένη λόγω τῶν καταστολῶν, ὥστε τόσο ἡ ἤδη θεσμοποιημένη σχέση ἐξουσίας, ὅσο καὶ ἡ βασικὴ καπιταλιστικὴ σχέση, νὰ μὴ μποροῦν στὴ συνέχεια νὰ ἀποκαλυφθοῦν σὰν τέτοιες. Ἀντίθετα, ἡ τεχνοκρατικὴ συνείδηση δὲν βασίζεται πλέον μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πάνω στὴν αἰτιακὴ σχέση μεταξὺ διασπασμένων συμβόλων καὶ ἀσυνειδητῶν παρορμησέων —μιὰ σχέση, ποὺ δὲν γεννοῦσε μόνο τὴν ψευδῆ συνείδηση ἀλλὰ καὶ τὸ στοχασμὸ, ὁ ὁποῖος στήριζε τὴν κριτικὴ τῆς ιδεολογίας. Ἡ τεχνοκρατικὴ συνείδηση εἶναι λιγότερο εὐπρόσβλητη ἀπὸ τὸ στοχασμὸ, γιὰτὶ δὲν εἶναι πιά μόνον ιδεολογία. Δὲν ἐκφράζει κάποια προοπτικὴ «καλῆς ζωῆς», ποὺ θὰ μποροῦσε ἀν' ὄχι νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν πραγματικότητα, τουλάχιστον νὰ ἐξισορροπήσει ἱκανοποιητικὰ τὴν ἀθλιότητά της. Ὅπως ἡ παλιά, ἔτσι καὶ ἡ νέα ιδεολογία ἐξυπηρετεῖ βέβαια καὶ αὐτὴ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐμποδιστεῖ ἡ θεματοποίηση τῶν θεμελιῶν τῆς κοινωνίας. Ἡ παλιὰ ιδεολογία συγκάλυπτε τὴν κοινωνικὴ βία, ποὺ δρισχόταν ἄμεσα στὴ βάση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὸν καπιταλιστὴ καὶ τὸν μισθωτὸ ἐργάτη. Ἡ σημερινὴ ἀφορὰ τὶς δομικὲς συνθήκες, οἱ ὁποῖες προκαθορίζουν τὰ καθήκοντα γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ συστήματος, ποὺ συνδυάζει τὴν ιδιωτικὴ μορφή ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου μὲ μιὰ πολιτικὴ μορφή κατανομῆς τῶν κοινωνικῶν παροχῶν γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς νομιμοφροσύνης τῶν μαζῶν. Ἡ παλιὰ καὶ ἡ νέα ιδεολογία διακρίνονται ὡστόσο μεταξύ τους ἀπὸ δύο ἀπόψεις.

Πρῶτον: λόγω τῆς σύνδεσής τους μ' ἓναν πολιτικὸ μηχανισμὸ κατανομῆς, ποὺ ἐξασφαλίζει τὴ νομιμοφροσύνη, οἱ καπιταλιστικὲς σχέσεις δὲν συνεπάγονται πλέον σήμερα τὴν ὀμὴ ἐκμετάλλευση καὶ καταπίεση. Ἡ διατήρηση τῆς ταξικῆς ἀντίθεσης, ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει, σὲ λαθάνουσα κατάσταση, προϋποθέτει ἔτι ἡ καταπίεση, ποὺ θρίσκειται στὴ βάση της, ἔχει συνειδητοποιηθεῖ πρῶτα ἱστορικὰ καὶ μόνον κατόπιν ἔχει παγιωθεῖ —σὲ μετασχ-

ματισμένη βέβαια μορφή— ὡς ιδιότητα τοῦ συστήματος. Ἡ τεχνοκρατικὴ συνείδηση δὲν μπορεῖ συνεπῶς νὰ στηρίζεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πάνω σὲ μιὰ συλλογικὴ ἀπόψη, ὅπως οἱ παλαιότερες ιδεολογίες. Δεύτερον: ἡ νομιμοφροσύνη τῶν μαζῶν μπορεῖ σήμερα νὰ ἐξασφαλισθεῖ μόνο μὲ τὴ βοήθεια κοινωνικῶν παροχῶν, ποὺ θὰ ἱκανοποιῶν τὶς ιδιωτικοποιημένες ἀνάγκες. Μιὰ κατάλληλη ἐρμηνεία τῶν ἐπιτευγμάτων, μὲ τὰ ὁποῖα τὸ σύστημα δικαιολογεῖ τὸν ἑαυτό του, δὲν μπορεῖ κατὰ βάση νὰ εἶναι μιὰ ἐρμηνεία πολιτικῆ: συναρτάται ἄμεσα μὲ μὴν —οὐδέτερη ὡς πρὸς τὴ χρησιμοποίησή της— προσφορὰ χρήματος καὶ ἐλεύθερου χρόνου, καὶ ἔμμεσα μὲ τὴν τεχνοκρατικὴ δικαιολόγηση τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν πρακτικῶν προβλημάτων ἀπὸ τὴ συζήτηση. Γι' αὐτὸ καὶ στὴ νέα ιδεολογία, σὲ διάκριση μὲ τὶς παλαιότερες, τὰ κριτήρια δικαιολόγησης ἀποδεδειγμένα ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, δηλαδή, ἀπ' ὅλες τὶς κανονιστικὲς ρυθμίσεις τοῦ συστήματος ἀλληλοδράσεων. Μ' αὐτὴ τὴν ἔγνοια ἀποπολιτικοποιῶνται καὶ συνδέονται ἀντ' αὐτοῦ μὲ τὶς λειτουργίες ἑνὸς ὑποτιθέμενου συστήματος ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ πράξης.

Στὴν τεχνοκρατικὴ συνείδηση δὲν ἀνταναικάζεται ἡ διάσπαση κάποιας ἠθικῆς συνάφειας, ἀλλὰ ἡ ἀπόψη τῆς «ἠθικότητας» σὰν γενικῆς κατηγορίας, ποὺ ἀναφέρεται στὶς σχέσεις-ζωῆς. Ἡ θετικιστικὴ κοινὴ-συνείδηση καταργεῖ τὸ σύστημα ἀναφορᾶς τῆς καθημερινῆς γλωσσικῆς ἀλληλοδράσεως, ὅπου ἡ ἐξουσία καὶ ἡ ιδεολογία παράγονταν σὲ συνθήκες μιᾶς στρεβλωμένης ἐπικοινωνίας καὶ μποροῦσαν νὰ κατανοηθοῦν μέσω τοῦ στοχασμοῦ. Ἡ ἀποπολιτικοποίηση τῆς μάζας τοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ νομιμοποιεῖται ἀπὸ τὴν τεχνοκρατικὴ συνείδηση, εἶναι ταυτόχρονα καὶ μιὰ αὐτο-ἀντικειμενοποίηση τῶν ἀνθρώπων στὶς κατηγορίες τόσο τῆς ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης ὅσο καὶ τῆς προσαρμοστικῆς συμπεριφορᾶς. Τὰ πραγματοποιημένα ὑποδείγματα τῶν ἐπιστημῶν εἰσδύλλουν πλέον στὸν κοινωνικο-πολιτικὸ κόσμον τῶν βιωμάτων καὶ ἐξουσιάζουν ἀντικειμενικὰ τὴν διαδικασία αὐτοκατανόησης τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ιδεολογικὸς πυρήνας αὐτῆς τῆς συνείδησης —δηλαδή, ἡ ἐξάλειψη τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴν πρακτικὴ καὶ τὴν τεχνικὴ— εἶναι ἡ ἀντανάκλαση, ὅχι ὅμως καὶ ἡ ἔγνοια, τοῦ νέου συσχετισμοῦ ἀνάμεσα στὸ ἀποδυναμωμένο θεσμικὸ πλαίσιο καὶ τὰ συστήματα ὀρθολογικῆς ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πράξης, ποὺ ἔχουν αὐτονομηθεῖ.

Ἡ νέα ιδεολογία προσβάλλει ἔτσι ἓνα διαφέρον, στενὰ συνυ-

φασμένο με τον έναν από τους δύο θεμελιώδεις όρους, που χαρακτηρίζουν την ανθρώπινη ύπαρξη στα πλαίσια του πολιτισμού μας: τη γλώσσα ή ακριβέστερα, την μορφή κοινωνικοποίησης κι εξατομίκευσης, που καθορίζεται από την καθημερινή γλωσσική επικοινωνία. Το πρακτικό αυτό διαφέρον αφορά τόσο τη διατήρηση μιας διυποκειμενικότητας στην κατανόηση, όσο και την αποκατάσταση μιας επικοινωνίας απελευθερωμένης από κάθε μορφή κυριαρχίας. Η τεχνοκρατική συνείδηση το εξαφανίζει πίσω από το διαφέρον για επέκταση της ανθρώπινης δύναμης του τεχνικού ελέγχου. Ο στοχασμός, τον οποίο προκαλεί ή νέα ιδεολογία, πρέπει συνεπώς ν' ανατρέξει πίσω από κάποιο ιστορικά καθορισμένο ταξικό συμφέρον και ν' αποκαλύψει τη συνάφεια των διαφερόντων, που βρίσκεται στη βάση του αυτο-συγκροτούμενου ανθρώπινου είδους σαν τέτοιου.²⁰

VIII.

Αν, λοιπόν, είναι σωστό ότι το πεδίο εφαρμογής της έννοιας της ιδεολογίας και της ταξικής θεωρίας έχει σχετικοποιηθεί, τότε χρειάζεται οπωσδήποτε να διατυπωθεί εκ νέου και το κατηγορητικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο ο Marx ανέπτυξε τις βασικές υποθέσεις του ιστορικού υλισμού. Η συνάρτηση μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων πρέπει τώρα ν' αντικατασταθεί από την πιο αφηρημένη συνάρτηση μεταξύ εργασίας και αλληλόδρασης. Οι παραγωγικές σχέσεις συνιστούν ένα επίπεδο, πάνω στο οποίο στηρίχθηκε το θεσμικό πλαίσιο μόνο κατά τη φάση ανάπτυξης του φιλελεύθερου καπιταλισμού: ούτε πριν, ούτε μετά απ' αυτήν. Από την άλλη μεριά οι παραγωγικές δυνάμεις, όπου συσσωρεύονται οι διαδικασίες εκμάθησης, που είναι οργανωμένες στα ύποσυστήματα της ορθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης, αποτελούν, βέβαια, εξ ύπαρξης την κινητήρια δύναμη της κοινωνικής εξέλιξης. Δεν φαίνεται, ωστόσο, όπως υπέθεσε ο Marx ν' αντιπροσωπεύουν κάτω από οποιοδήποτε συνθήκες ένα δυναμικό απελευθέρωσης και να προωθούν κινήματα χειραφέτησης — και πάντως όχι από τότε που ή συνεχής ανάπτυξή τους εξαρτάται πλέον από την επιστημονική πρόοδο, ή οποία αναλαμβάνει παράλληλα και λειτουργίες νο-

μιμοποίησης της κυριαρχίας. Θεωρώ ότι για την θεωρητική ανα-συγκρότηση των κοινωνικοπολιτισμικών φάσεων της ιστορίας του ανθρώπινου είδους, είναι πιο ενδεδειγμένο ένα σύστημα αναφοράς, που βασίζεται πάνω σε μιάν ανάλογη με τη μαρξική, αλλά γενικότερη σχέση ανάμεσα στο θεσμικό πλαίσιο (δηλαδή, την αλληλόδραση) και τα ύποσυστήματα ορθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης (δηλαδή, την «εργασία» με την ευρύτερη έννοια της εργα-λειακής και στρατηγικής πράξης).

Υπάρχουν πολλές ενδείξεις που μαρτυρούν ότι κατά τη μακρά αρχική φάση —μέχρι και το τέλος της μεσολιθικής περιόδου— οι ορθολογικές ως προς τον σκοπό πράξεις μπορούσαν γενικά να προωθηθούν, μόνον εφ' όσον συνδέονταν τελετουργικά με τις ισχύουσες αλληλοδράσεις. Στους πρώτους εγκατεστημένους* πολιτισμούς, που στηρίζονται στο κυνήγι και την φυτική καλλιέργεια, ένα μέρος των ύποσυστημάτων ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης φαίνεται ν' αποσπάται από το επικοινωνιακό πλαίσιο των μυθικο-θρησκευτικών έρμηγειών και μορφών δραστηριότητας και ν' αποκτά έναν αυτόνομο-κοσμικό χαρακτήρα. Αλλά μόνον κάτω από τις συνθήκες των ανώτερων πολιτισμών, με μιὰ κρατικά οργανωμένη ταξική κοινωνία, θα πρέπει μάλλον να προέκυψε μιὰ τόσο εκτεταμένη διαφοροποίηση ανάμεσα στην εργασία και την αλληλόδραση, ώστε τα ύποσυστήματα αυτά να δημιουργήσουν μιὰ τεχνικά αξιοποιήσιμη Γνώση, που μπορούσε πλέον να εναποθηκευθεί και να επεκταθεί σαν Γνώση σχετικά ανεξάρτητη από τις μυθικο-θρησκευτικές κοινωνικές έρμηγειές του κόσμου. Οι κοινωνικοί κανόνες, απ' την άλλη μεριά, διαχωρίστηκαν κι αυτοί από τις παραδόσεις, που νομιμοποιούσαν την κυριαρχία: το «πολιτισμικό πεδίο» απόκτησε έτσι μιάν όρισμένη αυτοδυναμία απέναντι στους «θεσμούς». Θα μπορούσαμε κάτω απ' αυτό το πρίσμα να πούμε ότι το πέρασμα στη μοντέρνα εποχή χαρακτηρίζεται από εκείνη τη διαδικασία εξορθολογισμού, που εισάγεται όταν το θεσμικό πλαίσιο παύει πλέον να είναι «απρόσβλητο» από τα ύποσυστήματα ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης. Οι παραδοσιακές μορφές νομιμοποίησης μπορούν τώρα να κριθούν με τα μέτρα της ορθολογικότητας, που χαρακτηρίζει τις σχέσεις σκοπού-μέσων. Οι πληροφορίες, που από το πεδίο της τεχνικά αξιοποιήσιμης Γνώσης εισρέουν στο πολιτισμικό, λειτουργούν ανταγωνιστικά σε σχέση με τις παραδόσεις και επιβάλλουν την αναθεώρηση των παραδοσιακών έρμηγειών του κόσμου.

Παρακολούθησαμε ήδη, μέχρις ενός σημείου, αυτή τη διαδικασία «εξορθολογισμού από τα πάνω»: είδαμε, δηλαδή, ότι η επιστήμη και η τεχνική αρχίζουν με τη μορφή μιας θετικιστικής κοινωνικής συνείδησης — και διατυπωμένες ως τεχνοκρατική συνείδηση — ν' αναλαμβάνουν οι ίδιες το ρόλο μιας ιδεολογίας, που υποκαθιστά τις αποδιαιθροωμένες άστικές ιδεολογίες. Αυτό επιτεύχθηκε με την κριτική των άστικών ιδεολογιών: από εδώ ακριβώς πηγάζει και η άμφισημία της έννοιας του εξορθολογισμού. Η άμφισημία αυτή κατανοήθηκε από τους Horkheimer και Adorno σαν η διαλεκτική του διαφωτισμού και η διαλεκτική του διαφωτισμού βρήκε την κορύφωσή της στη θέση του Marcuse, ότι η τεχνική και η έπισητήμη αποκτούν οι ίδιες ιδεολογικό χαρακτήρα.

Το υπόδειγμα της κοινωνικο-πολιτισμικής ανάπτυξης του ανθρώπινου είδους καθορίστηκε έξ ύπαρχης από δύο στοιχεία: αφ' ενός από μιάν αυξανόμενη δυνατότητα τεχνικού έλέγχου πάνω στις έξωτερικές συνθήκες της ανθρώπινης ύπαρξης· και αφ' ετέρου από μιάν περισσότερο ή λιγότερο, παθητική προσαρμογή του θεσμικού πλαισίου στα επεκτεινόμενα υποσυστήματα ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης. Η ορθολογική ως προς το σκοπό πράξη αντιπροσωπεύει μιάν μορφή ενεργητικής προσαρμογής, που διακρίνει ακριβώς τη συλλογική αυτο-συντήρηση των κοινωνικοποιημένων υποκειμένων από την ειδολογική συντήρηση, που είναι χαρακτηριστική στα ζώα. Οι άνθρωποι γνωρίζουν πως να έλέγχουν τις βασικές συνθήκες της ζωής τους: πως, δηλαδή, μπορούν πολιτισμικά να προσαρμόσουν το περιβάλλον στις δικές τους ανάγκες, αντί να προσαρμόζονται απλώς οι ίδιοι στην έξωτερική φύση. Άλλα οι αλλαγές του θεσμικού πλαισίου, στο βαθμό που — άμεσα ή έμμεσα — ανάγονται στην εφαρμογή νέων τεχνολογιών ή βελτιωμένων στρατηγικών (στους τομείς της παραγωγής, των συγκοινωνιών, του στρατού κτλ.), δεν προσλαμβάνουν την ίδια μορφή της ενεργητικής προσαρμογής. Οι μετασχηματισμοί αυτοί ακολουθούν αντίθετα, σε γενικές γραμμές, το πρότυπο μιās παθητικής προσαρμογής. Δεν είναι το αποτέλεσμα κάποιας δραστηριότητας σχεδιασμένης, ορθολογικής ως προς το σκοπό της και έλεγμένης ως προς την επιτυχία της, αλλά το προϊόν μιās αυτοφυούς ανάπτυξης. Αυτή η αναντιστοιχία μεταξύ ενεργητικής και παθητικής προσαρμογής ήταν ώστόσο αδύνατο να συνειδητοποιηθεί, όσον καιρό οι άστικές ιδεολογίες συγκάλυπταν τη δυναμική της καπιταλιστικής ανάπτυ-

ξης. Και μόνο με την κριτική αυτών των ιδεολογιών μπόρεσε να συνειδητοποιηθεί δημόσια.

Το πιο έντυπωσιακό δείγμα αυτής της έμπειρίας παραμένει το Κομμουνιστικό μανιφέστο. Ο Marx έξυμνει εκεί, με υπερβολικό ένθουσιασμό, τον επαναστατικό ρόλο της άστικής τάξης: «Η άστική τάξη δεν μπορεί να υπάρξει, χωρίς να επαναστατικοποιεί διαρκώς τα έργαλεία της παραγωγής, συνεπώς τις παραγωγικές σχέσεις, συνεπώς όλες τις κοινωνικές σχέσεις». Και σ' άλλο σημείο: «Στο διάστημα της μόλις εκατοντάχρονης ταξικής της κυριαρχίας ή άστική τάξη δημιούργησε πιο μαζικές και πιο κολοσσιαίες παραγωγικές δυνάμεις απ' όλες μαζί τις προηγούμενες γενιές. Καθυπόταξη των φυσικών δυνάμεων, μηχανουργία, εφαρμογή της χημείας στη βιομηχανία και την άγροτική καλλιέργεια, ατμοπλοία, σιδηρόδρομος, ηλεκτρικός τηλεγράφος, εκχέρωση ολόκληρων περιοχών του κόσμου για να γίνουν καλλιεργήσιμες, μετατροπή των ποταμών σε πλωτούς, ξερίζωμα ολόκληρων πληθυσμών από τη γη τους [...]». Ο Marx διακρίνει παράλληλα και την αντίστροφη επίδραση όλων αυτών των επιτεύξεων πάνω στο θεσμικό πλαίσιο: «Καταλύονται όλες οι σταθερές και άπολιθωμένες σχέσεις μαζί με τις καλύτερες αξιοσέβαστες παραστάσεις και αντιλήψεις, που συνεπάγονταν· και όλες όσες διαμορφώθηκαν πρόσφατα, γίνονται άναχρονιστικές, προτού προλάβουν να παγιωθούν. Κάθε τι το κατεστημένο, κάθε τι το στατικό έξατιμίζεται· κάθε τι το ιερό άπομυθοποιείται και οι άνθρωποι υποχρεώνονται τελικά, ν' αντικρίσουν κατάματα τις πραγματικές άμοιβαίες σχέσεις τους».

Στην αναντιστοιχία ανάμεσα στην παθητική προσαρμογή του θεσμικού πλαισίου και την «ενεργητική καθυπόταξη της φύσης» άναφέρεται και η περίφημη φράση, ότι οι άνθρωποι φτιάχνουν την ιστορία τους, αλλά χωρίς τη θέληση και τη συνείδησή τους. Σκοπός της μαρξικής κριτικής ήταν επίσης, να μετατρέψει αυτή τη δευτερογενή προσαρμογή του θεσμικού πλαισίου σε μιάν σχέση ενεργητική και να θέσει υπό έλεγχο τη δομική αλλαγή της ίδιας της κοινωνίας. Θα μπορούσε έτσι να άρθει μιάν από τις θεμελιώδεις σχέσεις ολόκληρης της προηγούμενης ιστορίας και να ολοκληρωθεί ή αυτοσυγκρότηση του ανθρώπινου είδους: και αυτό θα σήμαινε το τέλος της προϊστορίας. Μιάν τέτοια ιδέα ήταν ώστόσο διφορούμενη.

Ο Marx θεωρούσε, βέβαια, το πρόβλημα της ήβελιμένης και συνειδητής δημιουργίας της ιστορίας, σαν ένα καθήκον πρακτικής

κυριαρχίας πάνω στις ανεξέλεγκτες μέχρι τότε διαδικασίες της κοινωνικής εξέλιξης. "Άλλοι αντίθετα το κατανοούν απλώς σαν τεχνικό καθήκον: ανασυγκροτώντας θεωρητικά την κοινωνία σύμφωνα με το πρότυπο των αυτορυθμιζόμενων συστημάτων της ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης και της προσαρμοστικής συμπεριφοράς, επιχειρούν να τη θέσουν υπό έλεγχο με τον ίδιο τρόπο, όπως και τη φύση. Τήν πρόθεση αυτή δεν τη συναντάμε μόνο στους τεχνοκράτες του καπιταλιστικού σχεδιασμού, αλλά και σ' εκείνους του γραφειοκρατικού σοσιαλισμού. Η τεχνοκρατική συνείδηση συγκαλύπτει όμως το γεγονός, ότι το θεσμικό πλαίσιο θα μπορούσε — σύμφωνα με το παραπάνω πρότυπο — να καταλυθεί, μόνον υπό μία προϋπόθεση: να αποκοπεί όριστικά ή μοναδική ουσιαστική του διάσταση, που επιδέχεται εξανθρωπισμό, να καταργηθεί δηλαδή το ίδιο ως σύστημα αλληλοδράσεων μεσολαβημένων από την καθημερινή γλώσσα. Το «ρεπερτόριο» των τεχνικών έλέγχου πρόκειται ασφαλώς στο μέλλον να πλουτισθεί ακόμη περισσότερο. Στον κατάλογο του Herman Kahn, που απαριθμεί τις πιθανές τεχνικές εφευρέσεις των επομένων 33 χρόνων, ανακαλύπτω ανάμεσα στους πρώτους 50 τίτλους έναν μεγάλο αριθμό τεχνικών για τον έλεγχο της συμπεριφοράς και την αλλαγή της προσωπικότητας (*): 30. Νέες και πιθανώς διαδεδομένες τεχνικές για την έποπτεία, την παρακολούθηση και τον έλεγχο ατόμων ή οργανισμών: 33. Νέες και περισσότερο αξιόπιστες «εκπαιδευτικές» και προπαγανδιστικές τεχνικές επίδρασης πάνω στην ανθρώπινη συμπεριφορά — δημόσια και ιδιωτική: 34. Πρακτική αποκατάσταση μιας άμεσα ηλεκτρονικής επικοινωνίας με τον εγκέφαλο ή άμεσα ηλεκτρονικός έρεθισμός του εγκέφαλου: 37. Νέες και σχετικά αποτελεσματικές αντι-ανατρεπτικές τεχνικές: 39. Νέα και μεγαλύτερης ποικιλίας φάρ-

(*) 30. New and possibly pervasive techniques for surveillance, monitoring and control of individuals and organizations; 33. New and more reliable «educational» and propaganda techniques effecting human behavior — public and private; 34. Practical use of direct electronic communication with and stimulation of the brain; 37. New and relatively affective counterinsurgency techniques; 39. New and more varied drugs for control of fatigue, relaxation, alertness, mood, personality, perceptions and fantasies; 41. Improved capability to «change» sex. 42. Other genetic control or influence over the basic constitution of an individual.

μακα για τον έλεγχο της κόπωσης, της ανάπαυσης, της εγρήγορσης, της διάθεσης, της προσωπικότητας, των αντιλήψεων και των φαντασιώσεων: 41. Αποδεδειγμένη δυνατότητα «αλλαγής» φύλου: 42. Άλλου είδους γενετικός έλεγχος ή επηρεασμός της βασικής δομής ενός ατόμου. Μια τέτοιου είδους πρόγνωση είναι βέβαια εξαιρετικά αμφισβητήσιμη. Έπισημαίνει, όμως, όπως ούποσδήποτε ότι υπάρχουν κάποια ένδεχόμενα, ν' αποδεσμευτεί μελλοντικά ή ανθρώπινη συμπεριφορά από το σύστημα των γλωσσικών κανόνων. Και μέσω ενός άμεσα φυσικού ή ψυχολογικού επηρεασμού, να ολοκληρωθεί κατόπιν μέσα σε αυτορυθμιζόμενα υποσυστήματα του τύπου ανθρωπος-μηχανή. Η ψυχο-τεχνική χειραγώγηση είναι ήδη σήμερα σε θέση ν' αποκλείσει την εφαρμογή ορισμένων κανόνων παλαιότερου τύπου, που έχουν εσωτερικευθεί αλλά επιδέχονται τον έλεγχο του στοχασμού. Οι βιο-τεχνικές επεμβάσεις στο ενδοκρινικό σύστημα διεύθυνσης — για να μη μιλήσουμε για τις επεμβάσεις στη γενετική μεταβίβαση των κληρονομικών πληροφοριών — θα μπορούσαν στο άμεσο μέλλον να εντείνουν ακόμη περισσότερο τον έλεγχο της συμπεριφοράς. Σε μια τέτοια περίπτωση θα μπορούσαν ν' απονεκρωθούν τελείως οι παραδοσιακές ζώνες της ανθρώπινης συνείδησης, που αναπτύχθηκαν στα πλαίσια της καθημερινής γλωσσικής επικοινωνίας. Αν τυχόν οι άνθρωπινες τεχνικές έφταναν σ' ένα τέτοιο επίπεδο ανάπτυξης, θα μπορούσαμε ίσως να μιλήσουμε για το τέλος και της ψυχολογικής χειραγώγησης, όπως ακριβώς σήμερα αναφερόμαστε στο τέλος των πολιτικών ιδεολογιών: θα είχε πλέον ξεπεραστεί ή αυτόματη αποξένωση, ή ανεξέλεγκτη καθυστέρηση του θεσμικού πλαισίου. Η αυτο-άντικειμενοποίηση του ανθρώπου θα κατέληγε όμως έτσι σε μίαν ολοκληρωτικά σχεδιασμένη αποξένωση — οι άνθρωποι θα έφτιαχναν τότε την ιστορία με τη θέλησή τους, αλλά άσυνείδητα.

Δεν υποστηρίζω βέβαια, ότι αυτό το κυβερνητικό όραμα για μίαν ανάλογη προς τα ένστικτα αυτο-σταθεροποίηση των ανθρώπινων κοινωνιών τείνει να εκπληρωθεί, ή ότι είναι γενικά πραγματοποιήσιμο. Νομίζω όμως, ότι ολοκληρώνει σε μίαν αρνητική ουσία, όρισμένες ακαθόριστες βασικές παραδοχές της τεχνοκρατικής συνείδησης, επισημαίνοντας έτσι μιά τάση εξέλιξης, που διαμορφώνεται κάτω από την ήπια κυριαρχία της τεχνικής και της επιστήμης σαν ιδεολογίας. Μέσα απ' αυτό το φόντο προβάλλει καθαρά ή ανάγκη να γίνει πρωταρχικά μιά διάκριση ανάμεσα σε δύο έννοιες

του εξορθολογισμού. Στο επίπεδο των υποσυστημάτων ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης ή επιστημονική-τεχνική πρόοδος έχει ήδη επιβάλει την αναδιοργάνωση ορισμένων κοινωνικών θεσμών κι επιμέρους τομέων. Και την καθιστά αναγκαία σε διαρκώς μεγαλύτερη κλίμακα. Αυτή, ωστόσο, ή διαδικασία ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων μπορεί ν' αποτελέσει ένα δυναμικό απελευθερωσης εάν και μόνον εάν δεν υποκαθιστά τον εξορθολογισμό σ' ένα άλλο επίπεδο. Στο επίπεδο του θεσμικού πλαισίου, ο εξορθολογισμός μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο στο ίδιο το μέσο της γλωσσικά μεσολαβημένης αλληλόδρασης: αίροντας τις παραμορφώσεις της επικοινωνίας. Στο επίπεδο αυτό, το μοναδικό μέσο, όπου μπορεί να γίνει ένας οποιοσδήποτε «εξορθολογισμός» είναι ο δημόσιος, χωρίς περιορισμούς κι απελευθερωμένος από κάθε κυριαρχία διάλογος. Ένας διάλογος για το κατά πόσον οι βασικές αρχές και οι κανόνες, που προσανατολίζουν την πράξη, είναι κατάλληλοι κι επιθυμητοί, έφ' όσον ταυτόχρονα ληφθούν υπόψη και οι αντίστροφες κοινωνικοπολιτισμικές επιδράσεις των αναπτυσσόμενων υποσυστημάτων της ορθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης. Αναφέρομαι, μ' άλλα λόγια, σε έναν «εξορθολογισμό» της επικοινωνίας σ' όλα τα επίπεδα της πολιτικής — κι εκ νέου πολιτικοποιημένης — διαμόρφωσης της ανθρώπινης βούλησης.

Μέσα σε μιὰ τέτοια διαδικασία γενικευμένου στοχασμού, ή αλλαγή της ειδικής σύστασης των θεσμών θα ξεπερνούσε τα όρια των απλών αλλαγών στη μορφή της νομιμοποίησης. Ο εξορθολογισμός των κοινωνικών κανόνων θα χαρακτηριζόταν, δηλαδή, από μιὰ μείωση της κατασταλτικότητας, ενώ στο επίπεδο της δομής της προσωπικότητας θα είχαμε αντίστροφα μιάν αύξηση της μέσης ανεκτικότητας απέναντι στις συγκρούσεις των ρόλων. Θα χαρακτηριζόταν επίσης από μιὰ μείωση της άκαμψίας,* που θα πολλαπλασίαζε τις δυνατότητες μιās προσωπικής παρουσίας του ατόμου στην καθημερινή αλληλόδραση. Και, τέλος, από μιὰ προσέγγιση σ' έναν τύπο έλέγχου της συμπεριφοράς, που θα επέτρεπε την απόσταση από τον εκάστοτε ρόλο και την ελαστική εφαρμογή των κανόνων, οι οποίοι, αν και καλά έσωτερικευμένοι, θα είναι, ένταύτοις, προσιτοί στον ανθρώπινο στοχασμό. Ένας εξορθολογισμός, που θα κρίνεται με βάση τις αλλαγές προς τις τρεις παραπάνω κατευθύνσεις, δεν θα οδηγήσει σ' έναν αυξανόμενο τεχνικό έλεγχο, όπως συμβαίνει με τον εξορθολογισμό, που θα κρίνεται με βάση τις αλλαγές προς τις

τρεις παραπάνω κατευθύνσεις, δεν θα οδηγήσει σ' έναν αυξανόμενο τεχνικό έλεγχο, όπως συμβαίνει με τον εξορθολογισμό των ορθολογικών ως προς το σκοπό συστημάτων, ούτε σε μιὰ καλύτερη λειτουργία των κοινωνικών συστημάτων per se. Θα παρέχει, αντίθετα, στα μέλη της κοινωνίας τις δυνατότητες για μιάν ευρύτατη χειραφέτηση και μιὰ προοδευτική εξατομίκευση. Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων δεν ταυτίζεται με την επιδίωξη της «καλής ζωής»· μπορεί όμως όπωσδήποτε να την υποδοθηθεί.

Δεν πιστεύω, εξάλλου, ότι το διανοητικό σχήμα ενός πλεονάζοντος τεχνολογικού δυναμικού, που δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί έξ ολοκλήρου μέσα σ' ένα καταπιεστικό θεσμικό πλαίσιο (ό Marx μιλάει για τις «δεσμευμένες» παραγωγικές δυνάμεις), είναι ένδειγμα για τον κρατικά ρυθμιζόμενο καπιταλισμό. Η καλύτερη χρησιμοποίηση ενός ανεκμετάλλετου δυναμικού οδηγεί ασφαλώς στη βελτίωση του οικονομικού-βιομηχανικού μηχανισμού· σήμερα, όμως, δεν μπορεί πλέον, eo ipso, να οδηγήσει σ' έναν μετασχηματισμό του θεσμικού πλαισίου με απελευθερωτικές συνέπειες. Το πρόβλημα δεν είναι, αν εξαντλούμε ένα δυναμικό, που έχουμε στη διάθεσή μας ή μπορούμε ν' αναπτύξουμε. Το πρόβλημα είναι, αν είμαστε σε θέση να διαλέξουμε αυτό που θέλουμε με στόχο την εκανοποίηση και την απελευθέρωση της ανθρώπινης ύπαρξης. Πρέπει, ωστόσο, να προσθέσουμε άμεσα, ότι εδώ θέτουμε απλώς το πρόβλημα· δεν μπορούμε να δώσουμε προκαταβολικά τη λύση του. Γι' αυτήν απαιτείται κυρίως μιὰ μη-παραμορφωμένη επικοινωνία με αντικείμενο τους σκοπούς της πρακτικής στη ζωή μας· ένας προβληματισμός, απέναντι στον οποίο ο ύστερος καπιταλισμός, που από την ίδια του τη δομή χρειάζεται όπωσδήποτε μιάν αποπολιτικοποιημένη κοινή γνώμη, προβάλλει θέβαια ισχυρή αντίσταση.

IX.

Στη θέση της λανθάνουσας ταξικής αντίθεσης — κι αν παραβλέψουμε τις συγκρούσεις εξαιτίας των ανισοτήτων στα περιθώρια του συστήματος — μπορεί σήμερα να δημιουργηθεί μιὰ νέα ζώνη συγκρούσεων. Κάτι τέτοιο είναι δυνατό μόνον εκεί, που ή ύστεροκαπι-

ταλιστική κοινωνία επιδιώκει, μέσω της αποπολιτικοποίησης των μαζών, να αποτρέψει ακριβώς την αμφισβήτηση της τεχνοκρατικής της ιδεολογίας: δηλαδή, στο σύστημα διεύθυνσης της κοινής γνώμης με τα μαζικά μέσα επικοινωνίας. Γιατί έχει μόνον μπορεί να αποκτήσει συνοχή ή απαραίτητη για το σύστημα συγκάλυψη της διαφοράς ανάμεσα στις προόδους των συστημάτων της ορθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης και τις αλλαγές του θεσμικού πλαισίου, που συμβάλλουν στην απελευθέρωση — ή συγκάλυψη δηλαδή της διαφοράς ανάμεσα σε τεχνικά και πρακτικά προβλήματα. Οι όρισμοί, που είναι δημόσια επιτρεπτοί, αναφέρονται στο τί θέλουμε για τη ζωή μας, όχι όμως και στο πώς θα επιθυμούσαμε να ζήσουμε, αν με βάση τις έφικτες δυνατότητες συμπεραίναμε το πώς θα μπορούσαμε πραγματικά να ζήσουμε.

Είναι δύσκολο να προβλέψουμε, ποιός θα ενεργοποιήσει αυτή τη ζώνη συγκρούσεων. Ούτε η παλιά ταξική αντίθεση, ούτε η νέου τύπου μειονεκτικότητα ως προς τα προνόμια περικλείουν κάποιο δυναμικό διαμαρτυρίας, που να τείνει από μόνο του σε μίαν εκ νέου πολιτικοποίηση της απονεκρωμένης δημόσιας σφαίρας. Το μοναδικό δυναμικό διαμαρτυρίας, που προέρχεται από αναγνωρίσιμα συμφέροντα και φαίνεται να προσανατολίζεται προς τη νέα ζώνη συγκρούσεων, δημιουργείται προς το παρόν μέσα σε ορισμένες ομάδες σπουδαστών και μαθητών. Μπορούμε εδώ να κάνουμε τρεις διαπιστώσεις:

1. Η ομάδα διαμαρτυρίας των σπουδαστών και των μαθητών είναι κατ' αρχάς προνομιά. Δεν εκφράζει συμφέροντα, που πηγάζουν άμεσα από την κοινωνική θέση της και θα μπορούσαν να ικανοποιηθούν στα πλαίσια του συστήματος με μίαν αύξηση των κοινωνικών παροχών. Οι πρώτες αμερικανικές έρευνες²² επιβεβαιώνουν σχετικά, ότι οι πολιτικά ενεργοποιημένοι φοιτητές δεν ανήκουν — στην πλειοψηφία τους — σε κατηγορίες που μόλις τώρα αρχίζουν ν' ανέρχονται κοινωνικά πρόκειται μάλλον για ευνοημένους από την κοινωνική κατάσταση φοιτητές, που προέρχονται από οικονομικά προνομιά στρώματα.

2. Οι νομιμοποιήσεις, τις οποίες προσφέρει το σύστημα εξουσίας, δε φαίνονται πειστικές σ' αυτή την ομάδα. Οι αιτίες είναι εύλογες. Ο προγραμματισμός του κοινωνικού κράτους, που υποκαθιστά τις αποδιάρθρωμένες αστικές ιδεολογίες, προϋποθέτει έναν όρι-

σμένο προσανατολισμό — τόσο ως προς την κοινωνική κατάσταση όσο κι ως προς την αποδοτικότητα. Σύμφωνα, όμως, με τις παραπάνω έρευνες οι πολιτικά ενεργοποιημένοι φοιτητές είναι, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους, λιγότερο ατομικιστικά προσανατολισμένοι σε μίαν επαγγελματική καριέρα και μιά μελλοντική οικογένεια. Οι ακαδημαϊκές τους επιδόσεις, που ξεπερνούν μάλλον το μέσο όρο, και η κοινωνική τους προέλευση δεν ευνοούν προσδοκίες, που υπόκεινται στους προκαταβολικούς καταναγκασμούς της αγοράς εργασίας. Οι ενεργοποιημένοι φοιτητές, προερχόμενοι συχνά από τις σχολές κοινωνικών επιστημών και φιλολογικο-ιστορικών κατευθύνσεων, είναι περισσότερο απρόσβλητοι απέναντι στην τεχνοκρατική συνείδηση. Γιατί, αν και για διαφορετικούς σε κάθε περίπτωση λόγους, οι πρωτογενείς έμπειρες της δικής τους επιστημονικής εργασίας δεν συμφωνούν με τις τεχνοκρατικές βασικές παραδοχές.

3. Η κοινωνική αυτή ομάδα δεν οδηγείται στη σύγκρουση λόγω της έκτασης των καθηκόντων και του απαιτούμενου φόρτου της εργασίας της, αλλά μόνο λόγω του είδους των επιβαλλομένων άρνήσεων, που αντιμετωπίζει. Οι φοιτητές κι οι μαθητές δεν αγωνίζονται για ένα μεγαλύτερο μερίδιο στις κοινωνικές παροχές των διαθέσιμων κατηγοριών: του εισοδήματος και του ελεύθερου χρόνου. Η διαμαρτυρία τους στρέφεται πολύ περισσότερο έναντι της ίδιας της κατηγορίας: «παροχή». Τα λίγα δεδομένα, που διαθέτουμε, επιβεβαιώνουν την υπόθεση ότι η διαμαρτυρία των νέων από αστικές οικογένειες δεν ακολουθεί πλέον το πρότυπο μίας τυπικής σύγκρουσης με την αυταρχικότητα. Οι ενεργοποιημένοι φοιτητές έχουν γονείς, οι οποίοι συμμερίζονται την κριτική τους τοποθέτηση. Έχουν συχνά ανατραφεί με μεγαλύτερη ψυχολογική κατανόηση και σύμφωνα με πιο φιλελεύθερες αρχές διαπαιδαγώγησης, απ' ό,τι οι αντίστοιχες μη ενεργοποιημένες ομάδες.²³ Η κοινωνικοποίησή τους συντελείται μάλλον χωρίς άμεσες οικονομικές πιέσεις, μέσα σε πολιτισμικά πλαίσια, όπου οι παραδόσεις της αστικής ήθικης και τα μικροαστικά τους παράγωγα έχουν πάψει να λειτουργούν. Έτσι, η προετοιμασία για την «μεταπήδησή» τους σε ορθολογικούς αξιακούς προσανατολισμούς δεν περιλαμβάνει πλέον την φειτοποίηση της ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης. Τέτοιες τεχνικές διαπαιδαγώγησης συνεπάγονται έμπειρες κι ευνοούν προσανατολισμούς, που συγκρούονται με την τυποποιημένη μορφή ζωής μίας οικονομίας της ανέχειας. Σ' αυτό το έδαφος μπορεί ν' ανα-

πτυχθεί μιὰ ἔλλειψη κατανόησης γιὰ τὶς ἀρχές, ποὺ διέπουν τὴν χωρὶς νόημα ἀναπαραγωγὴ περιττῶν ἀρετῶν καὶ θυσιῶν. Μιὰ ἔλλειψη κατανόησης γιὰ τὴν ποιότητα τῆς ἀτομικῆς ζωῆς, ἡ ὁποία παρὰ τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς τεχνολογίας ἐξακολουθεῖ νὰ καθορίζεται: ἀπὸ τὶς ὑπαγορεύσεις τῆς επαγγελματικῆς ἐργασίας, ἀπὸ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἐπιδόσεων, ἀπὸ τὴν πίεση τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων, ἀπὸ τὴν πραγματοποιημένη ἀξία τοῦ κατέχειν καὶ τὴν προσφορὰ ὑποκατάστατων ἰκανοποιήσεων. Μιὰ ἔλλειψη κατανόησης γιὰ τοὺς λόγους, ποὺ ἐπιβάλλουν τὴ διατήρηση τοῦ θεσμοποιημένου ἀγῶνα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἢ τῆς ὑποχρεωτικῆς, ἀλλοτριωμένης ἐργασίας· καὶ τέλος, γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς αἰσθητικότητας* καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης.

Ἐν ὄψει τοῦ δομικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν πρακτικῶν προβλημάτων ἀπὸ τὴν ἀποπολιτικοποιημένη δημόσια σφαῖρα καταντᾶ, βέβαια, ἀφόρητος γιὰ μιὰ τέτοια εὐαισθησία. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ὅμως ἡ ἀνάδυσή μιᾶς πολιτικῆς δυνάμεως θὰ γίνῃ δυνατὴ, μόνον ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἢ εὐαισθητοποίησιν ἔλθῃ ἀντιμέτωπη μὲ κάποιον μὴ ἐπιλύσιμο πρόβλημα τοῦ συστήματος. Γιὰ τὸ μέλλον διακρίνω ἕνα τέτοιο πρόβλημα. Τὸ μέγεθος τοῦ κοινωνικοῦ πλοῦτου, ποὺ παράγει ἕνας βιομηχανικὰ ἀναπτυγμένος καπιταλισμὸς, καθὼς καὶ οἱ τεχνικὲς-ὀργανωτικὲς συνθήκες, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες παράγεται αὐτὸς ὁ πλοῦτος, δυσχεραίνουν ὅλο καὶ περισσότερο τὴν, ἔστω καὶ μόνον ὑποκειμενικὰ, πειστικὴ σύνδεση τῆς κατανομῆς αὐτοῦ τοῦ πλοῦτου μὲ τὸν μηχανισμό ἀξιολόγησης τῆς ἀτομικῆς ἐπίδοσης.²⁴ Ἡ σπουδαστικὴ διαμαρτυρία θὰ μπορούσε ἐπομένως μακροπρόθεσμα νὰ ἀποδυναμώνει διαρκῶς τὴν ἤδη κλονισμένη ἰδεολογία τῆς ἐπίδοσης· καὶ νὰ ὀδηγήσει ἔτσι σὲ κατάρρευση τὴν βάση νομιμοποίησης τοῦ ὑστερου καπιταλισμοῦ, ποὺ ὁ εὐθραυστος χαρακτήρας τῆς συγκυλύπτεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο μέσω τῆς ἀποπολιτικοποίησης τῶν μαζῶν.

νομιμοποίηση

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. «Ἐκβιομηχάνιση καὶ καπιταλισμὸς στὸ ἔργο τοῦ Max Weber», στὸ: *Kultur und Gesellschaft II*, Frankfurt 1965.
2. «Θεωρία τῶν ἐνορμήσεων καὶ ἐλευθερία», στὸ: *Ἄ Freud σήμερα (Beiträge zur Soziologie)*, τόμος 6, Frankfurt 1957.
3. ὁ.π., σελ. 403.
4. *Der eindimensionale Mensch*, Neuwied 1967, σελ. 172 κ.έ.
5. ὁ.π., σελ. 180 κ.έ.
6. ὁ.π., σελ. 247.
7. «Ὁ νόμος αὐτὸς διατυπώνει ἕνα γίνεσθαι μέσα στὰ τεχνικὰ πλαίσια, μιὰ διαδικασία, ποὺ σὰν σύνολο δὲν τὴ θέλησε ὁ ἄνθρωπος· ὁ νόμος αὐτὸς διαπερνᾷ, ὡστόσο, —τρόπον τινὰ ὑπογεῖως ἢ ἐνστικτωδῶς— ὀλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Σύμφωνα μ' αὐτὸ τὸν νόμο δὲν μπορεί νὰ ὑπάρξῃ πλέον ἐξέλιξη τῆς τεχνικῆς πέρα ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη βαθμίδα ὀλοκληρωμένης αὐτοματοποίησης, γιατί δὲν μᾶς εἶναι δεδομένα ἄλλα πεδία ἀνθρώπινων ἰκανοτήτων, ποὺ θὰ μπορούσαν ν' ἀντικειμενοποιηθοῦν». (A. Gehlen: «Ἀνθρωπολογικὴ θεώρηση τῆς τεχνικῆς», στὸ: *Technik im technischen Zeitalter*, 1965).
8. *Der eindimensionale Mensch*, ὁ.π., σελ. 246.
9. ὁ.π., σελ. 168 κ.έ.
10. Σὲ σχέση μὲ τὸ φιλοσοφικὸ-ἱστορικὸ περιεχόμενο αὐτῶν τῶν ἐνοιῶν βλ. τὴν συμβολή μου στὸ ἀφιέρωμα γιὰ τὸν Löwith, «Ἔργασια καὶ ἀλληλόδραση: παρατηρήσεις πάνω στὴν ἐγγλεζικὴ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος». Ἐπίσης στὸ *Technik und Wissenschaft als "Ideologie"*, Frankfurt 1968, σελ. 9 κ.έ.
11. Βλ. σχετικὰ: G.E. Lenski, *Power and Privilege, A Theory of Social Stratification*, New York 1966.
12. Βλ. σχετικὰ: P.L. Berger, *The Sacred Canopy*, New York 1967.
13. Βλ. σχετικὰ, τὴ μελέτη μου: *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt/M 1968.
14. Βλ. σχετικὰ: Leo Strauss, *Naturrecht und Geschichte*, 1953· C.B. MacPherson, *Die politische Theorie des Besitzindividualismus*, Frankfurt/M. 1967· J. Habermas, «Ἡ κλασικὴ διδασκαλία περὶ πολιτικῆς σὲ σχέση μὲ τὴν κοινωνικὴ φιλοσοφία», στὸ *Theorie und Praxis*, Neuwied 1967 (β' ἔκδοση).
15. Βλ. συγκριτικὰ: J. Habermas, «Φυσικὸ δίκαιο καὶ ἐπανάσταση», στὸ *Theorie und Praxis*, Neuwied 1967 (δεύτερη ἔκδοση).
16. C. Offe, «Γιὰ τὴν ταξικὴ θεωρία καὶ τὴ δομὴ τῆς ἐξουσίας στὸν

κρατικά ρυθμιζόμενο καπιταλισμό» (Χειρόγραφο). [Τώρα στο: *Politische Wissenschaft*, Frankfurt 1969, έκδ. G. Kress και D. Senghaas. (Σ.τ.Μ.)].

17. Πρόσφατα στο: E. Löbl, *Geistige Arbeit — die wahre Quelle des Reichtums*, 1968.

18. Βλ. συγκριτικά: H. Shelsky, *Der Mensch in der technischen Zivilisation*, 1964· J. Ellul, *The Technological Society*, New York 1964 και A. Gehlen, «Για τις πολιτισμικές αποκρυσταλλώσεις», στο *Studien zur Anthropologie*, 1963· του ίδιου, «Για την πολιτισμική εξέλιξη» στο: *Die Philosophie und die Frage nach dem Fortschritt*, 1964.

19. 'Απ' όσο ξέρω δεν υπάρχουν μέχρι σήμερα εμπειρικές έρευνες, που ν' αφορούν ειδικά την επέκταση αυτής της ιδεολογίας. 'Εδώ, λοιπόν, αναφερόμαστε κατ' αναλογία σε αποτελέσματα άλλων δημοσκοπήσεων.

20. Βλ. σχετικά τὸ δοκίμιό μου «Γνώση και διαφέρων» στο: *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, Frankfurt/M. 1968, σελ. 146 κ.έ.

21. Πρὸς τὸ ἔτος 2000, στο *Daedalus*, καλοκαίρι τοῦ 1967.

22. S.M. Lipset, P.G. Altbach, «Student Politics and Higher Education in the USA», στο: S.M. Lipset (έκδ.), *Student Politics*, New York 1967. R. Flacks, «The Liberated Generation. An Exploration of the Roots of Student Protest», στο: *Journ. Soc. Issues*, 'Ιούλιος 1967. K. Keniston, «The Sources of Student Dissent» (στο ίδιο).

23. Πρβλ. Flacks: «Οἱ πολιτικοποιημένοι νέοι εἶναι περισσότερο ριζοσπαστικοὶ ἀπ' ὅ,τι οἱ γονεῖς τους. Οἱ γονεῖς τῶν πολιτικοποιημένων (νέων) εἶναι ὡστόσο πολὺ περισσότερο φιλελεύθεροι ἀπ' ὅ,τι ἄλλοι, πού βρίσκονται στὴν ἴδια κοινωνικὴ κατάσταση μ' αὐτούς» [...]. «Ἡ πολιτικὴ ἐνεργοποίηση σχετίζεται μ' ἕνα σύνολο ἀξιών, ὅχι εἰδικὰ πολιτικῶν, πού ὑποστηρίζονται ἀπὸ κοινοῦ τόσο ἀπ' τοὺς φοιτητὲς ὅσο κι ἀπ' τοὺς γονεῖς τους» [...]. «Οἱ γονεῖς τῶν πολιτικοποιημένων νέων εἶναι περισσότερο «ἀνεκτικοὶ» ἀπ' ὅ,τι οἱ γονεῖς τῶν μὴ-πολιτικοποιημένων».

24. Πρβλ. R.L. Heilbroner, *The Limits of American Capitalism*, New York 1966.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΠΡΟΟΔΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΒΙΩΜΑΤΩΝ

I.

'Από τότε πού ὁ C.P. Snow δημοσίευσε στὰ 1959 τὸ βιβλίο του μὲ τὸν τίτλο *The two Cultures*, ἄρχισε ἐκ νέου —κι ὄχι μόνο στὴν Ἀγγλία— μιὰ συζήτηση γιὰ τὴ σχέση μεταξύ ἐπιστήμης καὶ λογοτεχνίας. Ἡ ἐπιστήμη μὲ τὴν ἔννοια τῆς *science* περιορίζεται ἐδῶ στὶς αὐστηρὰ εμπειρικές ἐπιστῆμες, ἐνῶ ἡ λογοτεχνία μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια περιλαμβάνει, ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη ἀποψη, κι αὐτὸ πού ὀνομάζουμε ἐρμηγεία στὰ πλαίσια τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μελέτη, μὲ τὴν ὁποία ὁ Aldous Huxley παρενέβη σ' αὐτὴ τὴ διαμάχη,¹ περιορίζει ἀκόμη περισσότερο τὴν προβληματικὴ στὴν ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ τὴ λογοτεχνία.

'Ο Huxley διακρίνει ἀρχικὰ τὶς δύο πολιτισμικὲς σφαῖρες ἀπ' τὴν ἀποψη τῶν εἰδικῶν ἐμπειριῶν πού ἐπεξεργάζονται: ἡ λογοτεχνία ἐκφέρει χρίσεις πάνω σὲ περισσότερο ἰδιωτικὲς ἐμπειρίες, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη πάνω σὲ διυποκειμενικὰ προσιτὲς ἐμπειρίες. Οἱ τελευταῖες ἐπιτρέπουν τὴ διατύπωσή τους σὲ μιὰ τυποποιημένη γλῶσσα, πού μπορεῖ σύμφωνα μὲ γενικὸς ὀρισμὸς νὰ γίνῃ δεσμευτικὴ γιὰ τὸν καθένα. Ἡ γλῶσσα τῆς λογοτεχνίας πρέπει ἀντίθετα νὰ ἐκφράζει τὸ ἀνεπανάληπτο καὶ νὰ ἐξασφαλίζει κατὰ περίπτωσιν τὴν διυποκειμενικότητα τῆς κατανόησης. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διάκριση μεταξύ ἰδιωτικῶν καὶ δημόσιων ἐμπειριῶν δὲν ἐπιτρέπει παρὰ μιὰ πρώτη πρῶσέγγιση τοῦ προβλήματος. Τὸ στοιχεῖο τοῦ μὴ-διατυπώσιμου,^{*} τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ τιθασεύσῃ ἡ λογοτεχνικὴ ἔκφραση, δὲν ἀνάγεται τόσο στὸν ὑποκειμενικὰ περιορισμένο καὶ ἰδιωτικὸ χαρακτήρα τοῦ βιώματος, ὅσο μᾶλλον στὸ ὅτι οἱ ἐμπειρίες αὐτὲς διαμορφώνονται στὸν ὀρίζοντα ἐνὸς ζωντανοῦ-ἱστορικοῦ περιβάλλοντος. Τὰ συμβάντα, τὴ συνάφεια τῶν ὁποίων ἐπιδιώκουν νὰ συλλάβουν οἱ κανονιστικὲς ὑποθέσεις τῶν ἐπιστημῶν, μποροῦν βέβαια νὰ περιγραφοῦν

σ' ένα χωρο-χρονικό σύστημα συντεταγμένων, αλλά δὲν αποτελοῦν στοιχεῖα ἑνὸς κόσμου: «Ὁ κόσμος, μὲ τὸν ὁποῖο ἀσχολεῖται ἡ λογοτεχνία, εἶναι ὁ κόσμος, ὅπου γεννιοῦνται, ζοῦν καὶ τελικὰ πεθαίνουν οἱ ἄνθρωποι· ὁ κόσμος, ὅπου ἀγαποῦν καὶ μισοῦν, ἐλπίζουν καὶ ἀμφιδάλλουν· ὁ κόσμος τοῦ πόνου καὶ τῆς χαρᾶς, τοῦ παραλογισμοῦ καὶ τῆς κατανόησης, τῆς βλακειᾶς, τῆς πονηριᾶς καὶ τῆς σοφίας· ὁ κόσμος τῶν κοινωνικῶν πιέσεων καὶ τῶν κάθε εἴδους ἀτομικῶν ὀρμῶν, τοῦ χάσματος μεταξὺ Λόγου καὶ πάθους, ἐνστικτικῶν καὶ συμβάσεων, κοινῆς γλώσσας καὶ αἰσθημάτων, πού εἶναι ἀδύνατο νὰ μοιρασθοῦν μ' ὁποιοδήποτε». ² Ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀσχολεῖται ἀντίθετα μὲ τὰ περιεχόμενα ἑνὸς τέτοιου κόσμου βιωμάτων, ἀποτελούμενου ἀπὸ κοινωνικὲς ομάδες καὶ κοινωνικοποιημένα ἄτομα, οἰκοδομημένου προοπτικά, ἐγωκεντρικῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἐρμηνευμένου* μὲσω τῆς καθομιλουμένης γλώσσας: «Ὁ χημικός, ὁ φυσικός καὶ ὁ φυσιολόγος εἶναι κάτοικοι ἑνὸς ἐκ θεμελίων διαφορετικοῦ κόσμου — ὄχι τοῦ σύμπαντος τῶν δεδομένων φαινομένων, ἀλλὰ τοῦ κόσμου τῶν τελειωμένων καὶ ἐξαιρετικῶν λεπτῶν δομῶν· ὄχι τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου τῶν ἀνεπαγγέλτων συμβάντων καὶ τῶν ποικιλόμορφων ιδιοτήτων, ἀλλὰ τοῦ κόσμου τῶν ποσοτικοποιημένων κανονικότητων». Στὸν κοινωνικὸν κόσμον τῶν βιωμάτων ὁ Huxley ἀντιπαραθέτει τὸ ἄψυχο σύμπαν τῶν πραγμάτων. Διακρίνει ἐπίσης ἐπακριβῶς, μὲ ποιὸν τρόπο οἱ ἐπιστήμες μεταφέρουν τὶς πληροφορίες τους γι' αὐτὸ τὸ ἄψυχο σύμπαν στὸν βιούμενον κόσμον τῶν κοινωνικῶν ομάδων: «Ἡ Γνώση εἶναι δύναμις καὶ ἔχουμε κατὰ φαινομενικὰ παράδοξο τρόπο φτάσει στὸ σημεῖο, φυσικοὶ ἐπιστήμονες καὶ τεχνολόγοι, πού ἀποκτοῦν τὴν τεράστια καὶ διαρκῶς αὐξανόμενη δύναμή τους μὲσω τῆς Γνώσης τους γιὰ ὅ,τι συμβαίνει στὸν μὴ-βιούμενον κόσμον τῆς ἀφαίρεσης καὶ τῆς συμπερασματικῆς λογικῆς, νὰ διευθύνουν καὶ νὰ μεταβάλλουν τὸν κόσμον, μέσα στὸν ὁποῖο ἔχουν τὸ προνόμιον καὶ συγχρόνως εἶναι καταδικασμένοι νὰ ζοῦν οἱ ἄνθρωποι». ³

Ὁ Huxley δὲν ἐξετάζει ὡστόσο τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης τῶν δύο πολιτισμικῶν σφαιρῶν στὸ κοινὸ αὐτὸ σημεῖο, ὅπου οἱ ἐπιστήμες μὲ τὴν τεχνικὴ ἀξιοποίηση τῶν πληροφοριῶν τους εἰσέρχονται στὸν κοινωνικὸν κόσμον τῶν βιωμάτων, ἀλλὰ ὑποθέτει μιὰν ἄμεση σχέση: γιὰ νὰ μπορέσει ἡ ἐπιστήμη ν' ἀποκτήσει «μιὰ μορφή μὲ σάρκα καὶ ὀστά», πρέπει ἡ λογοτεχνία νὰ ἰδιοποιηθεῖ* τὶς ἐπιστημονικὲς προτάσεις ὡς τέτοιες. Πρέπει νὰ ἔλθει ὁ ποιητὴς γιὰ νὰ

μᾶς πεί, «πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐρμηνευθοῦν ποιητικὰ οἱ ἀσαφεῖς λέξεις τῆς παράδοσης καὶ οἱ πολὺ ἀκριβεῖς λέξεις τῶν διδακτικῶν βιβλίων, ἔτσι ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὸν ἐναρμονισμό τῶν ἰδιωτικῶν μας βιωμάτων, πού εἶναι ἀδύνατο νὰ τὰ μοιρασθοῦμε μ' ὁποιοδήποτε, μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς ὑποθέσεις, πού ἐξηγοῦν αὐτὰ τὰ βιώματα». ⁴

Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ βασίζεται, κατὰ τὴ γνώμη μου, σὲ μιὰ παρανόηση. Οἱ στενὰ ἐμπειρικο-ἐπιστημονικὲς πληροφορίες μποροῦν νὰ ὑπεισέλθουν ὡς τεχνολογικὴ Γνώση στὸν κοινωνικὸν κόσμον τῶν βιωμάτων μόνο μὲσω τῆς τεχνικῆς τους ἀξιοποίησης: ἐξυπηρετοῦν ἐδῶ τὴν ἐπέκταση τῆς δυνάμεως τοῦ τεχνικοῦ ἐλέγχου. Δὲν θρῖσκονται λοιπὸν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὴ λειτουργία τῆς αὐτοκατανόησης τῶν κοινωνικῶν ομάδων, πού προσανατολίζει τὴ δράση. Τὸ πληροφοριακὸ περιεχόμενο τῶν ἐπιστημῶν δὲν μπορεῖ ἐπομένως νὰ εἶναι ἄμεσα σημαντικὸ γιὰ τὴν πρακτικὴ Γνώση τῶν κοινωνικῶν ομάδων, πού θρῖσκει τὴν ἔκφρασή της στὴ λογοτεχνία — μπορεῖ ν' ἀποκτήσει σημασία μόνο μὲσω τῶν πρακτικῶν συνεπειῶν τῆς τεχνικῆς προόδου. Οἱ γνώσεις τῆς πυρηνικῆς φυσικῆς, θεωρούμενες δι' ἑαυτές, παραμένουν π.χ. χωρὶς συνέπειες γιὰ τὴν ἐρμηγεία τοῦ βιούμενου κόσμου — καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη τὸ χάσμα μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο πολιτισμικῶν σφαιρῶν εἶναι ἀναπόφευκτο. Μόνον ἐφ' ὅσον μὲ τὴ βοήθεια τῶν φυσικῶν θεωριῶν ἐπιτυγχάνεται ἡ διάσπαση τοῦ ἀτόμου, μόνον ἐφ' ὅσον οἱ πληροφορίες ἀξιοποιούνται γιὰ τὴν ἀνάπτυξη παραγωγικῶν ἢ καταστροφικῶν δυνάμεων, μποροῦν καὶ οἱ μετασηματιστικὲς πρακτικὲς τους συνέπειες νὰ ὑπεισέλθουν στὴ φιλολογικὴ συνείδηση τοῦ ἐμβίου κόσμου — ποιήματα μποροῦν νὰ γεννηθοῦν στ' ἀντίκρισμα τῆς Χιροσίμα καὶ ὄχι μὲσω τῆς ἐπεξεργασίας ὑποθέσεων γιὰ τὴ μετατροπὴ τῆς μάζας σὲ ἐνέργεια.

Ἡ κατ' ἀναλογία πρὸς τὴν πυρηνικὴ φυσικὴ παράσταση μιᾶς «πυρηνικῆς» ποίησης, πού θὰ ἐπεξεργάζεται ὑποθέσεις, ξεκινᾷ ἀπὸ λαθεμένες προϋποθέσεις. Αὐτὸ πού ἀποδεικνύεται ἐδῶ εἶναι μᾶλλον, ὅτι μὲ τὴ θεώρηση τῆς προβληματικῆς σχέσης μεταξὺ λογοτεχνίας καὶ ἐπιστήμης συλλαμβάνουμε μόνο τὸ περίγραμμα ἑνὸς πολὺ πιὸ περιεκτικοῦ προβλήματος: πῶς εἶναι δυνατό νὰ μεταφρασθεῖ στὴν πρακτικὴ συνείδηση ἑνὸς κοινωνικοῦ κόσμου-βιωμάτων ἡ τεχνικὴ ἀξιοποίησις Γνώσης; Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν θέτει προφανῶς μόνο, οὔτε κατὰ κύριο λόγο, τὴ λογοτεχνία μπροστὰ σ' ἕνα

νέο καθήκον. Ἡ ἀναντιστοιχία τῶν δύο πολιτισμικῶν σφαιρῶν εἶναι ἀνησυχητική, ἐπειδὴ μέσα στὴ φαινομενικὴ σύγκρουση δύο ἀνταγωνιστικῶν πνευματικῶν παραδόσεων διαγράφεται στὴν πραγματικότητα ἕνα ζωτικὸ πρόβλημα τοῦ ἐπιστημονικοποιημένου πολιτισμοῦ: πῶς μπορούμε σήμερα νὰ στοχαστοῦμε καὶ νὰ ἐλέγξουμε ὀρθολογικὰ τὴν αὐτοφυῆ ἀκόμη σχέση μεταξύ τῆς τεχνικῆς προόδου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου τῶν βιωμάτων.

Τὰ πρακτικὰ προβλήματα τῆς κρατικῆς διεύθυνσης, τῆς στρατηγικῆς καὶ τῆς διοίκησης ἔπρεπε βέβαια καὶ σὲ προηγούμενες ἐποχὲς ν' ἀντιμετωπισθοῦν καὶ νὰ ἐπιλυθοῦν μὲ τὴν χρησιμοποίηση μιᾶς ὀρισμένης τεχνικῆς Γνώσης. Ἄλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς μεταφορᾶς τῆς τεχνικῆς Γνώσης στὴν πρακτικὴ συνείδηση δὲν ἔχει σήμερα ἀλλάξει μόνον ὡς πρὸς τὴν τάξην μεγέθους. Ὁ ὄγκος τῆς τεχνικῆς Γνώσης δὲν περιορίζεται πλέον στὴν πρακτικὴ ἐκμάθηση ὀρισμένων τεχνικῶν — ὅπως συνέβαινε μὲ τὴν κλασικὴ χειροτεχνία. Ἐχει προσλάβει τὴ μορφή ἐπιστημονικῶν πληροφοριῶν, πού μπορούν νὰ ἀξιοποιηθοῦν γιὰ τὴν τεχνολογία. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, οἱ παραδόσεις πού κατευθύνουν τὴ συμπεριφορά, δὲν καθορίζουν πλέον τὴν αὐτοκατανόηση τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν μὲ ἀπλοϊκὸ τρόπο. Ὁ ἱστορισμὸς καταργεῖ τὴν αὐτόματη ἰσχύ τῶν ἀξιακῶν συστημάτων πού προσανατολίζουν τὴ συμπεριφορά. Ἡ αὐτοκατανόηση τῶν κοινωνικῶν ομάδων καὶ ἡ ἐκφρασμένη στὴν καθημερινὴ γλώσσα κοσμοαντίληψή τους διαμεσολαμβάνονται σήμερα ἀπὸ μιὰ ἐριμνευτικὴ ἰδιοποίηση τῶν παραδόσεων ὡς τέτοιων. Σ' αὐτὲς τὶς συνθήκες τὰ ἐρωτήματα τῆς βιούμενης πρακτικῆς ἀπαιτοῦν μιὰν ὀρθολογικὴν ἀνάλυση, πού δὲν σχετίζεται κάθε φορὰ οὔτε μόνον μὲ τὰ τεχνικὰ μέσα, οὔτε μόνον μὲ τὴν ἐφαρμογὴ κληρονομημένων κανόνων συμπεριφορᾶς. Ὁ ἀπαιτούμενος στοχασμὸς ὑπερβαίνει τόσο τὴν παραγωγή τῆς τεχνικῆς Γνώσης, ὅσο καὶ τὴν ἐριμνευτικὴ διασάφιση τῶν παραδόσεων: ἀφορᾷ ἐπίσης τὴν εἰσαγωγή τεχνικῶν μέσων σὲ δεδομένες ἱστορικὲς καταστάσεις, οἱ ἀντικειμενικὲς συνθήκες (δυναμικὸ, θεσμοί, συμφέροντα) τῶν ὁποίων ἐριμνεύονται κάθε φορὰ, μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς αὐτοκατανόησης καθορισμένης ἀπ' τὴν παράδοση.

II.

Ἡ προβληματικὴ αὐτὴ ἄρχισε νὰ συνειδητοποιεῖται ἐδῶ καὶ μιὰ ἢ τὸ πολὺ δύο γενιές. Κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα μπορούσε ἀκόμη κανεὶς νὰ ἔχει τὴν ἀντίληψη, ὅτι οἱ ἐπιστῆμες ὑπαισέρχονται στὴ βιούμενη πρακτικὴ μέσα ἀπὸ δύο ξεχωριστὰ κανάλια: ἀφ' ἑνὸς μέσω τῆς ἀξιοποίησης τῶν ἐπιστημονικῶν πληροφοριῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου μέσω τῆς ἀτομικῆς μόρφωσης, τὴν ὁποία προσφέρουν οἱ ἐπιστημονικὲς σπουδές. Στὸ γερμανικὸ πανεπιστημιακὸ σύστημα, πού ἔχει τὶς ρίζες του στὴ μεταρρύθμιση τοῦ Humboldt, ἐμμένουμε ἀκόμη καὶ σήμερα στὴν ὑπόθεση, ὅτι οἱ ἐπιστῆμες ἀναπτύσσονται τὴ δύναμή τους νὰ προσανατολίζουν τὴ συμπεριφορά μέσω μορφωτικῶν διαδικασιῶν, πού ἐντάσσονται στὴν προσωπικὴ ἱστορία τοῦ κάθε μεμονωμένου σπουδαστῆ. Θέλω ἐδῶ νὰ δείξω ὅτι ἡ πρόθεση ἐκείνη, τὴν ὁποία ὁ Fichte ὀνόμασε «μετατροπὴ τῆς Γνώσης σὲ ἔργο», δὲν μπορεῖ σήμερα νὰ ἐκπληρωθεῖ στὴν ἰδιωτικὴ σφαῖρα τῆς μόρφωσης, ἀλλὰ μόνον στὸ πολιτικὸ σημαντικό ἐπίπεδο μιᾶς μετάφρασης τῆς τεχνικῆς ἀξιοποιήσιμης Γνώσης στὸ ἐννοιολογικὸ σύστημα τοῦ κόσμου τῶν βιωμάτων μας. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἐργάζεται ἀσφαλῶς καὶ ἡ λογοτεχνία, ἀλλὰ τὸ παραπάνω πρόβλημα τίθεται κατὰ πρῶτο λόγο γιὰ τὶς ἴδιες τὶς ἐπιστῆμες.

Κάποιος, πού γύρω στὰ 1800 —τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ τοῦ Humboldt— εἶχε τὴν ὀπτική του περιορισμένη στὴ Γερμανία, δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ἐννοήσει τὴν πιθανὴ ἐπιστημονικοποίηση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Δὲν ὑπῆρχε ἐπομένως ἀνάγκη, ἡ πανεπιστημιακὴ μεταρρύθμιση νὰ ἔρθει σὲ σοβαρὴ ρήξη μὲ τὴν παράδοση τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ δομὲς μιᾶς προκαπιταλιστικῆς ὀργανωμένης ἐργασίας, πού διατηροῦσαν τὴ συνοχὴ τους παρὰ τὶς βαθεῖς ἐπαναστατικὲς ἀλλαγές στὴν πολιτικὴ τάξη πραγμάτων, ἐπέτρεπαν τότε γιὰ τελευταία φορὰ μιὰ κλασικὴ σύλληψη τῆς σχέσης μεταξύ θεωρίας καὶ πρακτικῆς: οἱ τεχνικὲς δεξιότητες, πού ἦταν ἐφαρμόσιμες στὴ σφαῖρα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, δὲν προσφέρονταν ἄμεσα γιὰ θεωρητικὴ διδασκαλία· ἔπρεπε νὰ ἐξασκηθοῦν πρακτικὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὰ κληρονομημένα πρότυπα ἐπιδεξιότητας. Ἡ θεωρία, πού ἀναφέρεται στὴν ἀναλλοίωτη οὐσία τῶν πραγμάτων ὑπερβαίνοντας τὴ διαρκῶς μεταβαλλόμενη

σφαίρα των ανθρώπινων υποθέσεων, αποκτά πρακτική έγκυρότητα μόνο μέσω του ότι χαρακτηρίζει τον τρόπο ζωής όσων ασχολούνται με τη θεωρία: από την κατανόηση του κόσμου ως ολότητας συνάγει κανόνες συμπεριφοράς για τους ίδιους τους θεωρητικούς και προσλαμβάνει έτσι θετική μορφή μέσω της δραστηριότητας των φιλοσοφικά μορφωμένων. Η παραδοσιακή ιδέα της πανεπιστημιακής μόρφωσης δεν έχει ενσωματώσει μέσα της καμιάν άλλη σχέση μεταξύ θεωρίας και πρακτικής· ακόμη και στην περίπτωση του Schelling, που προσπαθεί μέσω της φυσικής φιλοσοφίας να προσδώσει στην πρακτική του γιατρού μιὰ επιστημονική βάση, ή ιατρική τεχνική μετατρέπεται τελικά σε ιατρική πρακτική διδασκαλία: ο γιατρός οφείλει να προσανατολίζεται στις φυσικο-επιστημονικά παραγόμενες ιδέες, όπως ακριβώς και το ήθικό υποκείμενο στις ιδέες του πρακτικού Λόγου.

Από τότε θέβαια έχει γίνει πλέον σε όλους γνωστό, ότι ή ιατρική αποκτά επιστημονικό χαρακτήρα μόνο στο βαθμό που ή πρακτική-τεχνική διδασκαλία της μετατρέπεται σ' έναν εμπειρικο-επιστημονικά δοκιμασμένο έλεγχο απομονωμένων φυσικών διαδικασιών. Το ίδιο ισχύει και για άλλους τομείς της κοινωνικής εργασίας. Είτε πρόκειται να εξορθολογισθούν ή παραγωγή αγαθών, ή επιχειρησιακή διεύθυνση ή ή διοίκηση, είτε ή κατασκευή μηχανημάτων, οδών ή αεροπλάνων, είτε ο επηρεασμός της συμπεριφοράς κατά την εκλογή, την αγορά ή τον ελεύθερο χρόνο: ή αντίστοιχη επαγγελματική πρακτική θα πρέπει πάντα να παίρνει τη μορφή ενός τεχνικού ελέγχου αντικειμενοποιημένων διαδικασιών.

Το παλαιότερο αξίωμα για το μορφωτικό χαρακτήρα της επιστήμης απαιτούσε έναν αυστηρό χωρισμό του πανεπιστημίου από τις τεχνικές σχολές, επειδή ακριβώς οι προ-βιομηχανικές μορφές της επαγγελματικής πρακτικής δεν προσφέρονταν για θεωρητική διδασκαλία. Στο σημερινό βιομηχανικό κοινωνικό σύστημα εργασίας αντίθετα, ή έρευνητική διαδικασία είναι συναρθρωμένη με τις τεχνικές μετατροπές και την οικονομική αξιοποίηση και ή επιστήμη συνδέεται στενά με την παραγωγή και τη διοίκηση: ή εφαρμογή της επιστήμης στην τεχνική και ή αντίστροφη εφαρμογή της τεχνικής προόδου στην έρευνα έχουν γίνει συστατικά στοιχεία του κόσμου της εργασίας. Μια άκαμπτη αντίδραση στη διαίρεση του πανεπιστημίου σε ειδικές σχολές δεν μπορεί ύπ' αυτές τις συνθήκες να επικαλεστεί το παλιό επιχείρημα. Η πανεπιστημιακή μορ-

φή των σπουδών δεν πρέπει σήμερα να προφυλάσσεται απέναντι στην επαγγελματική σφαίρα, επειδή ή τελευταία παραμένει δῆθεν ξένη προς την επιστήμη, αλλά επειδή αντίστροφα ή ίδια ή επιστήμη έχει αποξενωθεί απ' τη μορφωτική της λειτουργία στο βαθμό που έχει εισχωρήσει στην επαγγελματική σφαίρα. Η φιλοσοφική πεποίθηση του γερμανικού ιδεαλισμού, ότι ή επιστήμη μορφώνει, έπαψε να ισχύει για τις στενά εμπειρικές επιστήμες. Η θεωρία μπορούσε κάποτε να μετατραπεί μέσω της μόρφωσης σε πρακτική δύναμη· σήμερα αντίθετα έχουμε να κάνουμε με θεωρίες, που μπορούν ν' αναπτυχθούν οι ίδιες σε τεχνική δύναμη, χωρίς να σχετίζονται με την πρακτική, χωρίς δηλαδή ν' αναφέρονται ρητά στην άμοιβαία δραστηριότητα των ανθρώπων. Οι επιστήμες διαμεσολαβούν ασφαλώς τώρα μιάν εξειδικευμένη ικανότητα: ή ικανότητα ελέγχου, την οποία διδάσκουν, δεν είναι ωστόσο ή ίδια εκείνη ικανότητα για τη ζωή και τη δράση, την οποία προσδοκούσαν παλαιότερα οι άνθρωποι από τον επιστημονικά μορφωμένο.

Ο μορφωμένος άνθρωπος έλεγχε τότε τον προσανατολισμό της πράξης. Η μόρφωσή του ήταν καθολική μόνο με την έννοια της καθολικότητας ενός προοπτικά συναφούς ορίζοντα του κόσμου, μέσα στον οποίο οι επιστημονικές εμπειρίες θα μπορούσαν να έρμηνεύονται και να μετατρέπονται σε πρακτική ικανότητα, σε στοχασμένη δηλαδή συνείδηση για το πρακτικά αναγκαίο. Αλλά ο μοναδικός τύπος εμπειρίας, που είναι σήμερα επιστημονικά επιτρεπτός σύμφωνα με τα θετικιστικά κριτήρια, δεν είναι ικανός γι' αυτή τη μετατροπή της θεωρίας σε πρακτική. Η ικανότητα ελέγχου, την οποία εξασφαλίζουν οι εμπειρικές επιστήμες, δεν πρέπει να συγχέεται με την ικανότητα για διαφωτισμένη πράξη. Σημαίνει όμως αυτό, ότι ή επιστήμη έχει εν γένει απαλλαγεί απ' το καθήκον του προσανατολισμού της πράξης; Η μήπως το πρόβλημα της ακαδημαϊκής μόρφωσης στα πλαίσια ενός πολιτισμού μεταλλαγμένου με επιστημονικά μέσα τίθεται σήμερα εκ νέου ως πρόβλημα των ίδιων των επιστημών;

Στην αρχή επαναστατικοποιήθηκαν οι παραγωγικές διαδικασίες μέσω επιστημονικών μεθόδων. Οι προσδοκίες για μιὰ τεχνικά όρθη λειτουργία μεταφέρθηκαν στη συνέχεια και σε όρισμένα κοινωνικά πεδία, που λόγω της βιομηχανοποίησης της εργασίας είχαν αυτονομηθεί, αντιδρώντας έτσι στη σχεδιασμένη όργάνωση. Η επιστημονικά εξασφαλισμένη δύναμη του τεχνικού ελέγχου της φύσης

έπεκτείνεται σήμερα άμεσα και στην κοινωνία. Για κάθε άπομωνώσιμο κοινωνικό σύστημα, για κάθε αυτόνομημένο πολιτισμικό πεδίο, που οι σχέσεις τους είναι δυνατό ν' αναλυθούν έγγενως από την άποψη ενός προκαθορισμένου σκοπού, αναπτύσσεται αυτόματα κι ένας νέος κοινωνικο-επιστημονικός κλάδος. Τα προβλήματα του τεχνικού έλέγχου, που έχουν επιλυθεί επιστημονικά, μετατρέπονται όμως συγχρόνως σε ισάριθμα ζωτικά προβλήματα· γιατί ο επιστημονικός έλεγχος φυσικών και κοινωνικών διαδικασιών — με μιá λέξη: οι τεχνολογίες — δέν απαλλάσσουν τους ανθρώπους άπ' τó πράττειν. Όπως και προηγουμένως, υπάρχει πάντα ή ανάγκη νά κριθούν συγκρούσεις, νά επιβληθούν συμφέροντα, νά δοθούν έριμηνείες. Κι όλα αυτά έξακολουθούν νά γίνονται μέσω ενεργειών και διαπραγματεύσεων, που είναι συνδεδεμένες με την καθημερινή γλώσσα. Μόνο που τά πρακτικά προβλήματα καθορίζονται σήμερα σε μεγάλο βαθμό από τó σύστημα των τεχνικών μας επιδόσεων.

Άν όμως ή τεχνική έκπορεύεται άπ' την επιστήμη — και δέν έννοώ εδώ μόνο την κυριαρχηση τής φύσης, αλλά και την τεχνική του έπηρεασμού τής ανθρώπινης συμπεριφοράς — τότε τόσο ή είσαγωγή αυτής τής τεχνικής στόν πρακτικό κόσμο των βιομάτων, όσο και ή αντίστοιχη έπαναφορά του τεχνικού έλέγχου επιμέρους πεδίων στο επίπεδο τής επικοινωνίας των δρώντων ανθρώπων άπαιτούν όπωσδήποτε τόν επιστημονικό στοχασμό. Ό προ-επιστημονικός όρίζοντας τής έμπειρίας είναι πλέον τελείως ανεπαρκής, για νά μπορέσει, με τόν άπλοϊκό του τρόπο, νά ένωματώσει τά προϊόντα τής ύπερτεχνικής όρθολογικότητας.

Η μόρφωση δέν μπορεί έπομένως νά περιορίζεται μόνο στην ήθική διάσταση τής προσωπικής στάσης· στην πολιτική διάσταση, για την όποία πρόκειται εδώ, ή θεωρητική Παιδεία, που αναφέρεται στο πράττειν, πρέπει πολύ περισσότερο νά συνάγεται άπό μιá επιστημονικά έρμηνευμένη κοσμοαντίληψη.

Η κατανόηση τής τεχνικής προόδου και του κοινωνικού κόσμου των βιομάτων, καθώς και ή μετάφραση των επιστημονικών πληροφοριών στην πρακτική συνείδηση δέν είναι ύποθέσεις τής ιδιωτικής μόρφωσης.

III.

Θά προσπαθήσω λοιπόν νά έπαναδιατυπώσω αυτό τó πρόβλημα μέσα στο σύστημα άναφοράς τής πολιτικής διαμόρφωσης τής βούλησης. Με τόν όρο «τεχνική» θά έννοούμε στο έξής τόν επιστημονικά έξορθολογισμένο έλεγχο άντικειμενοποιημένων διαδικασιών· δηλαδή, τó σύστημα εκείνο, μέσα στο όποιο ή έρευνα κι ή τεχνική έπανασυνδέονται με την οικονομία και τή διοίκηση. Με τόν όρο «δημοκρατία» θά έννοούμε έξάλλου τις θεσμικά κατοχυρωμένες μορφές μιās καθολικής και δημόσιας επικοινωνίας, που αναφέρεται στο ακόλουθο πρακτικό έρώτημα: πώς, κάτω άπ' τις άντικειμενικές συνθήκες μιās διαρκώς διευρυνόμενης δύναμης τεχνικού έλέγχου, μπορούν και θέλουν οι άνθρωποι νά συμβιώσουν; Τó πρόβλημα μας μπορεί έτσι νά τεθεί ως πρόβλημα, που άφορά τή σχέση μεταξύ τεχνικής και δημοκρατίας: πώς μπορεί ή δύναμη του τεχνικού έλέγχου νά έπανενταχθεί στα πλαίσια, όπου διαμορφώνεται ή συναίνεση μεταξύ των δρώντων και διαλεγόμενων πολιτών;

Θά έξετάσω άρχικά δύο άντιθετικές μεταξύ τους άπαντήσεις. Την πρώτη μπορούμε σε γενικές γραμμές νά τή συνάγουμε άπ' τή μαρξική θεωρία. Ό Marx άσκει κριτική στο σύστημα τής καπιταλιστικής παραγωγής, θεωρώντας το σαν ένα σύστημα έξουσίας, που έχει αυτόνομηθεί σε σχέση με την παραγωγική έλευθερία [produzierende Freiheit] και τους παραγωγούς. Η τεχνική διαδικασία τής παραγωγής αξιών χρήσης, μεσολαβημένη άπ' την ιδιωτική μορφή, που έχει ή ιδιοποίηση των κοινωνικά παραγόμενων άγαθών, ύπόκειται στόν άλλότριο νόμο, που διέπει την οικονομική διαδικασία τής παραγωγής άνταλλακτικών αξιών. Μόλις αυτή ή έγγενής νομοτέλεια* [Eigengesetzlichkeit] τής συσσώρευσης του κεφαλαίου γίνει δυνατό νά άναχθεί στη βασική πηγή της — δηλαδή: στην ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής — θά μπορέσει και τó ανθρώπινο είδος νά έννοήσει τόν οικονομικό καταναγκασμό σαν ένα άλλοτριωμένο έργο τής παραγωγικής έλευθερίας και στη συνέχεια νά τόν άρει. Η άναπαραγωγή τής κοινωνικής ζωής μπορεί τελικά νά σχεδιασθεί όρθολογικά σαν μιá διαδικασία παραγωγής αξιών χρήσης: ή κοινωνία τήν θέτει ύπό τόν δικό της τεχνικό έλεγχο, που άσκειται σύμφωνα με τή βούληση και τή γνώση των συνενωμένων ατόμων. Ό Marx ταυτίζει εδώ την πρακτική

γνώση μιᾶς πολιτικῆς κοινῆς γνώμης μὲ τὸν ἀποτελεσματικὸ τεχνικὸ ἔλεγχο. Σήμερα ξέρουμε, βέβαια, ὅτι ἀκόμη κι ὁ πιὸ λειτουργικὸς γραφειοκρατικὸς σχεδιασμὸς, καθὼς κι ὁ ἐπιστημονικὸς ἔλεγχος τῆς παραγωγῆς ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, δὲν ἀποτελοῦν ἐπαρκεῖς προϋποθέσεις γιὰ τὴ συνένωση τῶν ὕλικῶν καὶ πνευματικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων σὲ μιὰ χειραφετημένη κοινωνία τῆς ἀπόλαυσης καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Marx δὲν ὑπολόγισε ὅτι ἦταν δυνατὸ νὰ διανοιχθεῖ παντοῦ ἓνα χάσμα ἀνάμεσα στὸν ἐπιστημονικὸ ἔλεγχο τῶν ὕλικῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ τὴ δημοκρατικὴ διαμόρφωση τῆς βούλησης — ἡ φιλοσοφικὴ αἰτία αὐτῆς τῆς ἔλλειψης εἶναι ὅτι οἱ σοσιαλιστὲς δὲν περίμεναν ποτὲ τὴ δημιουργία ἐνὸς αὐταρχικοῦ κράτους πρόνοιας, δὲν πρόβλεψαν δηλαδή τὴ δυνατότητα μιᾶς ἐξασφάλισης τοῦ κοινωνικοῦ πλοῦτου μὲ παράλληλο ἀποκλεισμὸ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Ὁ τεχνικὸς ἔλεγχος τῶν φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν γιὰ τὴ διατήρηση καὶ διευκόλυνση τῆς ζωῆς, ἀκόμη κι ἂν ἐπαιρνε τὶς διαστάσεις, ποὺ ὑπέθετε ὁ Marx γιὰ τὸ κομμουνιστικὸ στάδιο ἀνάπτυξης, δὲν θὰ συνοδεύεταν αὐτόματα κι ἀπὸ μιὰ χειραφέτηση τῆς κοινωνίας, ὅπως τὴν ἐννοοῦσαν οἱ διαφωτιστὲς τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνα. Γιατὶ οἱ τεχνικὲς, μὲ τὶς ὁποῖες θὰ ἦταν ὄντως δυνατὸ νὰ τεθεῖ ὑπὸ ἔλεγχο ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς ἀνώτερης βιομηχανοποιημένης κοινωνίας, δὲν μποροῦν πλέον νὰ ἐρμηνεύονται σύμφωνα μὲ τὸ ἐργαλειακὸ ὑπόδειγμα — σύμφωνα δηλαδή μὲ τὸ πρότυπο τῆς ὀργάνωσης τῶν κατάλληλων μέσων γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν σκοπῶν, ποὺ εἶτε προϋποτίθενται αὐθαίρετα εἶτε διευκρινίζονται μέσα στὴν διανθρώπινη ἐπικοινωνία.

Ὁ Freyer καὶ ὁ Schelsky σχεδίασαν ἓνα ἀντι-ὑπόδειγμα, στὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζεται ἡ αὐτονομία τῆς τεχνικῆς. Συγκρινόμενη μὲ τὴν πρωτόγονη κατάσταση τῆς τεχνικῆς ἐξέλιξης, ἡ σχέση τῆς ὀργάνωσης τῶν μέσων γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση δεδομένων ἢ προ-σχεδιασμένων σκοπῶν φαίνεται σήμερα ν' ἀντιστρέφεται. Ἀπὸ μιὰ ἐρευνητικὴ καὶ τεχνικὴ διαδικασία, ποὺ ὑπακούει σὲ ἐγγενεῖς νόμους, προκύπτουν τρόπον τινὰ αὐτόματα οἱ νέες μέθοδοι, γιὰ τὶς ὁποῖες ὀρίζονται στὴ συνέχεια οἱ σκοποὶ τῆς χρησιμοποίησής τους. Μέσω μιᾶς προόδου, ποὺ ἔχει γίνεαι αὐτόματη, μᾶς προσφέρονται — σύμφωνα μὲ τὸν Freyer συνεχῶς καὶ κατὰ κύματα νέες ἀφηρημένες ἱκανότητες: οἱ ἱκανότητες αὐτὲς πρέπει ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ γίνουν κτῆμα τῶν ζωτικῶν διαφερόντων καὶ τῆς δημιουργικῆς

φαντασίας, προκειμένου νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ συγκεκριμένους στόχους. Ὁ Schelsky δξύνει κι ἐκλεπτύνει ἀκόμη περισσότερο αὐτὴ τὴ θέση, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ τεχνικὴ πρόοδος, ἐκτὸς ἀπ' τὶς ἀπρόβλεπτες καινούργιες μεθόδους, παράγει ἐπίσης καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς σκοποὺς τῆς χρησιμοποίησής τους: οἱ τεχνικὲς δυνατότητες καθορίζουν ταυτόχρονα καὶ τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τους. Τὴ θέση αὐτὴ τὴν ὑποστηρίζει ὅσον ἀφορᾷ κυρίως τὶς περισσότερο πολὺπλοκες ἐμπράγματα νομοτέλειες,* οἱ ὁποῖες φαίνεται νὰ προδιαγράφουν στὸ πολιτικὸ πεδίο ὀρισμένες ἀναγκαστικὲς ἐπιλογές: «Στὴ θέση τῶν πολιτικῶν κανόνων καὶ νόμων (ἐμφανίζονται) οἱ ἐμπράγματα νομοτέλειες τοῦ ἐπιστημονικο-τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθοῦν ὡς πολιτικὲς ἀποφάσεις, οὔτε νὰ ἐννοηθοῦν ὡς κανόνες ποὺ ἀναφέρονται σὲ ἀντιλήψεις ἢ κοσμοθεωρήσεις. Μποροῦμε ἔτσι νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἰδέα τῆς δημοκρατίας χάνει ἐπίσης τὴν κλασικὴ τῆς ὑπόστασις: ἡ λαϊκὴ βούλησις ἀντικαθίσταται ἀπ' τὴν ἐμπράγματη νομοτέλεια, τὴν ὁποία παράγει ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ὡς ἐπιστῆμη καὶ ὡς ἐργασία». Ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὸ αὐτονομημένο σύστημα ἔρευνας, τεχνικῆς, οἰκονομίας καὶ διοίκησης, τὸ πρόβλημα, ποὺ εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπ' τὴν νεο-ανθρωπιστικὴ ἀπαίτηση γιὰ μόρφωση καὶ ἀφορᾷ τὶς τεχνικὲς συνθήκες τῆς ζωῆς, καθὼς καὶ τὴ δυνατότητα ὀλοκλήρωσής τους μέσα στὴν πρακτικὴ τοῦ κόσμου τῶν βιωμάτων ἐμφανίζεται ἀπελπιστικὰ ἀναχρονιστικὸ. Στὰ πλαίσια τοῦ τεχνικοῦ κράτους τέτοιες ἰδέες εἶναι στὴν καλύτερη περίπτωση ἐνδεδειγμένες γιὰ μιὰ «χειραγωγούμενη παρώθησις πρὸς αὐτὸ, ποὺ συμβαίνει ἔτσι κι ἄλλιῶς λόγω τῆς ἐμπράγματης ἀντικειμενικότητάς».

Εἶναι σαφές ὅτι ἡ θέση αὐτὴ γιὰ τὴν ἐγγενὴ νομοτέλεια τῆς τεχνικῆς προόδου δὲν ἰσχύει. Ἡ κατεύθυνση τῆς τεχνικῆς προόδου ἐξαρτᾶται σήμερα σὲ ὑψηλὸ βαθμὸ ἀπ' τὶς δημόσιες ἐπενδύσεις: τὸ ὑπουργεῖο Ἑθνικῆς Ἀμυνας καὶ ἡ NASA εἶναι π.χ. οἱ δύο μεγαλύτεροι ἐργοδότες τῆς ἔρευνας στὶς ΗΠΑ. Ὑποθέτω ὅτι ἡ κατάσταση εἶναι παρόμοια καὶ στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση. Ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι οἱ πλοῦσιες σὲ συνέπειες πολιτικὲς ἀποφάσεις διαλύονται μέσα στὴ διαδικασία ἐνὸς ἐμπράγματος καταναγκασμοῦ,* ποὺ ἀσχεῖ ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἢ διαθέσιμη τεχνικὴ, κι ὅτι ἐπομένως δὲν μποροῦν ν' ἀποτελοῦν πλέον θέμα πρακτικῶν συλλογισμῶν, δὲν ἐξυπηρετεῖ τελικὰ παρὰ τὴ συγκάλυψη τῶν αὐτοφύων συμφερόντων καὶ τῶν ἀποφάσεων ποὺ λαμβάνονται σὲ προ-ἐπιστημονικὰ πεδία. Ὅσο ἀθε-

μελιώτη είναι ή υπόθεση για μιὰ σύμπτωση τεχνικής και δημοκρατίας, άλλο τόσο αστήρικτος είναι και ό απαισιόδοξος Ισχυρισμός, ότι ή δημοκρατία αποκλείεται μέσω τής τεχνικής.

Και οι δύο απαντήσεις στο έρώτημα: πώς μπορεί ή δύναμη του τεχνικού ελέγχου να επανεταχθεί στα πλαίσια, όπου διαμορφώνεται ή συναίνεση μεταξύ των δρώντων και διαλεγόμενων πολιτών, δέν είναι Ικανοποιητικές. Καμιά απ' τις δύο απαντήσεις δέν είναι σε θέση να διατυπώσει με κατάλληλο τρόπο τό πρόβλημα, πού τίθεται μπροστά μας αντικειμενικά, σε άνατολή και δύση: πώς μπορούμε να θέσουμε υπό έλεγχο τις αυτοφύεις σχέσεις μεταξύ τής τεχνικής προόδου και του κοινωνικού κόσμου των βιωμάτων; Τόσο οι έντάσεις μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και κοινωνικών θεσμών, τις όποιες είχε διαγνώσει ό Marx όσο και ή έκρηκτικότητα τους, πού έχει πάρει άπρόβλεπτες διαστάσεις κατά την εποχή των θερμωπυρηνικών όπλων, όφείλονται σε μιὰ ειρωνική σχέση τής τεχνικής πρός την πρακτική. Η κατεύθυνση τής τεχνικής προόδου καθορίζεται άκόμη σε μεγάλο βαθμό από κοινωνικά συμφέροντα, τά όποια πηγάζουν αυτόματα απ' την πίεση για άναπαραγωγή τής κοινωνικής ζωής, χωρίς σαν τέτοια ν' αποτελούν αντικείμενο του στοχασμού και ν' αντιπαρατίθενται κριτικά στην έκφρασμένη πολιτική αυτό-κατανόηση των κοινωνικών ομάδων. Συνέπεια όλων αυτών είναι να εισδάλλουν διαρκώς καινούργιες τεχνικές Ικανότητες στις υπάρχουσες μορφές τής βιούμενης πρακτικής, πού δέν είναι προετοιμασμένες να τις δεχθούν. Τά νέα δυναμικά ένός διευρυμένου τεχνικού ελέγχου άποκαλύπτουν την άναντιστοιχία πού υπάρχει άνάμεσα σε' άποτελέσματα μιās ύπερνετατικής όρθολογικότητας και στους αστόχαστους σκοπούς, τ' άπολιθωμένα συστήματα αξιών, τις εϋθραυστες ιδεολογίες.

Στους κόλπους των βιομηχανικά περισσότερο προωθημένων συστημάτων πρέπει σήμερα ν' αναληφθεί μιὰ ενεργητική προσπάθεια, ώστε ή μέχρι τώρα φυσικο-ιστορικά επιβαλλόμενη διαμεσολάθηση τής τεχνικής προόδου από την βιούμενη πρακτική των μεγάλων βιομηχανικών κοινωνιών να συντελείται πλέον συνειδητά. Δέν είναι έδω ό τόπος να συζητήσουμε τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες, από τις όποιες θα πρέπει να έξαρτάται μιὰ μακροπρόθεσμη κεντρική πολιτική στο πεδίο τής έρευνας. Δέν άρκει ένα κοινωνικό σύστημα να εκπληρεί τις συνθήκες τής τεχνικής όρθολογικότητας. Άκόμη κι αν τό κυβερνητικό όραμα για μιὰ «ένστι-

κτώδη» ρύθμιση ήταν πραγματοποιήσιμο, τό σύστημα αξιών θα συρρικνωνόταν σ' ένα δίκτυο κανόνων για τή μεγιστοποίηση τής δύναμης και τής ειρωνείας, σ' ένα Ισοδύναμο σύστημα για τή βιολογική αξία τής επιβίωσης με κάθε αντίτιμο και τελικά, σ' ένα σύστημα για τήν έξασφάλιση τής άπόλυτης σταθερότητας. Οι άπρόβλεπτες κοινωνικο-πολιτισμικές συνέπειες τής τεχνικής προόδου αντιπροσωπεύουν για τό ανθρώπινο είδος μιάν άνοικτή πρόκληση: όχι μόνο να επικαλείται, αλλά να μάθει και να κυριαρχεί την κοινωνική του μοίρα. Αυτή ή πρόκληση τής τεχνικής δέν μπορεί ν' αντιμετωπισθεί μέσω τής ίδιας τής τεχνικής. Πρέπει μάλλον να ξεκινήσει μιὰ πολιτικά άποτελεσματική συζήτηση, πού θα συσχετίζει όρθολογικά τό κοινωνικό δυναμικό τής τεχνικής Γνώσης και Ικανότητας, με την πρακτική Γνώση και βούληση των ανθρώπων.

Μιὰ τέτοια συζήτηση θα μπορούσε άφ' ένός να διαφωτίσει τους πολιτικά δρώντες για τήν παραδοσιακά καθοριζόμενη αυτοκατανόηση των διαφερόντων τους σε σχέση με τό τεχνικά δυνατό και πραγματοποιήσιμο. Στο φως των έτσι διατυπωμένων κι έρμηνευμένων άναγκών θα μπορούσαν άφ' έτέρου οι πολιτικά δρώντες να κρίνουν πρακτικά, πρός ποιά κατεύθυνση και σε ποίο βαθμό θέλουμε στο μέλλον ν' αναπτύξουμε περαιτέρω την τεχνική Γνώση.

Αυτή ή διαλεκτική Ικανότητας και βούλησης πραγματοποιείται σήμερα αστόχαστα και σύμφωνα με όρισμένα συμφέροντα, για τά όποια ούτε άπαιτείται ούτε επιτρέπεται κάποια δημόσια αιτιολόγηση. Μόνον αν κατορθώσουμε να επιτελέσουμε με πολιτική συνείδηση αυτή τή διαλεκτική, θα μπορέσουμε να διευθύνουμε και τή διαδικασία διαμεσολάθησης τής τεχνικής προόδου από την βιούμενη πρακτική. Έπειδή όμως αυτό είναι υπόθεση του στοχασμού δέν άνήκει στην άρμοδιότητα των ειδικών. Η ύπόσταση τής κυριαρχίας δέν διαλύεται από τή δύναμη του τεχνικού ελέγχου, αλλά όπωσδήποτε συγκαλύπτεται απ' αυτήν. Η άνορθολογικότητα τής κυριαρχίας, πού έχει καταντήσει σήμερα μιὰ συλλογική άπειλή για τή ζωή, θα μπορούσε ν' αντιμετωπισθεί άποτελεσματικά μόνο μέσω μιās πολιτικής διαμόρφωσης τής βούλησης, πού θα συνδέεται με την άρχή μιās γενικής συζήτησης, άπαλλαγμένης από κάθε κυριαρχία. Τόν έξορθολογισμό τής κυριαρχίας μπορούμε να τον προσδοκούμε μόνον από σχέσεις, οι όποιες ένισχύουν την πολιτική δύναμη

τῆς σκέψης πού εἶναι συνδεδεμένη μέ τόν διάλογο. Ἡ ἐπιλυτική δύναμη τοῦ στοχασμοῦ δέν μπορεῖ νά ὑποκατασταθεῖ ἀπ' τήν ἐπέκταση τῆς τεχνικά ἀξιοποιήσιμης Γνώσης.

1965

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. A. Huxley, *Literatur und Wissenschaft*, Μόναχο 1963.
2. A. Huxley, ὁ.π., σελ. 14.
3. ὁ.π., σελ. 15.
4. ὁ.π., σελ. 117.